

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ASKERİ SOSYOLOJİ BAĞLAMINDA MORRIS
JANOWITZ'İN VE SAMUEL P. HUNTINGTON'IN
SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ MODELLEMESİNE GÖRE
TÜRKİYE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN
SOSYOLOJİK ANALİZİ**

ŞEYDA NUR KOCA

Tez Danışmanı

Doç. Dr. AYSEL GÜNİNDİ ERSÖZ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI**

MART 2022

**ASKERİ SOSYOLOJİ BAĞLAMINDA MORRIS JANOWITZ'İN VE
SAMUEL P. HUNTINGTON'IN SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ
MODELLEMESİNE GÖRE TÜRKİYE SİVİL-ASKER
İLİŞKİLERİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ**

ŞEYDA NUR KOCA

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

MART 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Şeyda Nur KOCA

29.03.2022

Askeri Sosyoloji Bağlamında Morris Janowitz'in ve Samuel P. Huntington'ın Sivil-Asker İlişkileri Modellemesine Göre Türkiye Sivil-Asker İlişkilerinin Sosyolojik Analizi
(Yüksek Lisans Tezi)

Şeyda Nur KOCA

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Mart 2022

ÖZET

Disiplinlerarası bir alan özelliği gösteren askeri sosyoloji, sosyal organizasyon olarak ordu kurumunun yapısını, ordu-siyaset ve sivil-asker ilişkilerini temel almaktadır. Erken çalışmaları 19. yüzyılda, kuramsal gelişimi ise Soğuk Savaş döneminde yapılan çalışmalara dayanan askeri sosyoloji disiplinlerarası alanının esas konusunu sivil-asker ilişkileri meselesi oluşturmaktadır. Sivil-asker ilişkileri meselesinin kuramsal gelişimine katkı sağlayan ve askeri sosyolojinin alanının kurucu isimlerinden biri Morris Janowitz'dir. Janowitz'in sivil-asker ilişkilerinde temel görüşü profesyonel askerliğin toplumsal ve siyasal zeminde tahakküm oluşturduğu yönündedir. Askeri sosyoloji alanına sivil-asker ilişkileri kuram ve analizleri ile katkı sağlamış bir diğer isim Samuel P. Huntington'dır. Huntington'a göre ise sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi için sübjektif ve objektif sivil denetimin sağlanması gereklidir. Teorik yöntemin benimsendiği bu çalışmada askeri sosyoloji alanının kuramsal birikimi ve Türkiye'nin tarihi, siyasi ve toplumsal kaynağı çerçevesinden 1960-2016 yılları arası Türkiye sivil-asker ilişkilerinin sosyolojik analizinin sunulması amaçlanmıştır. 1960-2016 yılları arası yaşanan darbe pratikleri çerçevesinden sivil-asker ilişkilerini temel alan bu tez çalışmasında Türkiye'nin tarihi, siyasi ve toplumsal kaynağı olan askeri vesayet kültürü, militarist toplum modeli, profesyonel askerlik ve sivil kontrol denemeleri sivil-asker ilişkilerini belirleyen temel olgular olarak ele alınmıştır. 1960-1970, 1970-1980, 1980-1990 ve 1990-2016 yılları arası olarak belirlenen zaman aralıkları içerisinde ele alınan Türkiye sivil-asker ilişkileri meselesinin sosyolojik bir sorunsal olarak değerlendirilmesinin ve askeri sosyoloji çalışmalarının literatürde eksikliği bu çalışma önemini oluşturmaktadır. Kuramsal perspektif açısından değerlendirildiğinde belirlenen tarihsel aralıkta sivil kontrolün sağlanamaması ve sonucunda darbe pratiklerinin meydana gelmesini 'otorite kayması' olarak kavramsallaştırmak mümkündür. Çalışmada ulaşılan bulgulardan biri, sivil-asker ilişkilerinin söz konusu tarihsel aralıkta meydana gelen askeri tahakküm sebebiyle siyasal ve toplumsal zeminde hegomonik görünüm oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucunda belirtilen kavram ve kuramlar esas alındığında 1960-2016 yılları arası Türkiye sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşme eksenli toplumsal değişimin bir sonucu olarak militaristleşmeden sivilleşmeye yönelik bir dönüşüm geçirdiği görülmüştür. Ordu kurumunda sivil kontrolün sağlanması sivil demokratik siyasi yapının da gelişmesi ile birlikte demokratik sivil-asker ilişkilerinin meydana getirmesi ve toplumsal değişime sebep olması çalışmanın sonucunu oluşturmaktadır.

Bilim Kodu : 113804

Anahtar Kelimeler : Askeri Sosyoloji, Sivil-Asker İlişkileri, Militarizm, Sivil Kontrol, Askeri Vesayet Kültürü.

Sayfa Adedi : 179

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Aysel Günindi ERSÖZ

Sociological Analysis of Civil-Military Relations in Turkey According to the Civil-Military Relations Modeling of Morris Janowitz and Samuel P. Huntington in the Context of Military Sociology
(M.Sc. Thesis)

Şeyda Nur KOCA

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
Mart 2022

ABSTRACT

Military sociology, which has the characteristics of an interdisciplinary field, is based on the structure of the military institution as a social organization, army-politics and civil-military relations. The main subject of the interdisciplinary field of military sociology, whose early studies are based on studies done in the 19th century and its theoretical development during the Cold War period, is the issue of civil-military relations. One of the founding names of the field of military sociology is Morris Janowitz who has substantial contribution on the theoretical basis of the civil-military relations issue. The basic view of Janowitz in civil-military relations is that professional military service dominates the social and political ground. Another name who contributed to the field of military sociology with his theory and analysis of civil-military relations is Samuel P. Huntington. According to Huntington, providing subjective and objective civilian control in democratic countries is necessary for the democratization of civil-military relations. In this study, in which the theoretical method is adopted, it is aimed to present the sociological analysis of Turkey's civil-military relations between the years 1960-2016 within the framework of the theoretical background of the field of military sociology and Turkey's historical, political and social resources. In this thesis study, which is based on civil-military relations within the framework of the coup practices between 1960 and 2016, military tutelage culture, militarist society model, professional military service and civilian control attempt, which are Turkey's historical, political and social resources, are discussed as the main phenomena that determine civil-military relations. The lack of military sociology studies in the literature and the evaluation of the Turkish civil-military relations issue as a sociological problematic, which was handled within the time intervals determined as 1960-1970, 1970-1980, 1980-1990 and 1990-2016, constitute the importance of this study. When evaluated from a theoretical perspective, it is possible to conceptualize the failure of civilian control in the determined historical range and the resulting coup practices to be conceptualized as a 'shift of authority'. One of the findings reached in the study is that the civil-military relations create a hegemonic appearance on the political and social ground due to the military domination that took place in the mentioned historical interval. Based on the concepts and theories stated in the study, it was observed that between the years 1960-2016, Turkish civil-military relations underwent a transformation from militarization to civilianization as a result of democratization-oriented social change. The result of the study is that the establishment of civilian control in the army institution together with the development of the civil democratic political structure generated social change and the formation of democratic civil-military relations.

Science Code : 113804

Key Words : Military Sociology, Civil-Military Relations, Militarism, Civil Control, Military Tutelage Culture.

Page Number :179

Supervisor : Doç. Dr. Aysel Günindi ERSÖZ

TEŞEKKÜR

Öncelikle yüksek lisans eğitimimin gerek ders gerek tez sürecinde değerli tecrübelerini benden esirgemeyerek tez çalışmam boyunca her zaman yanımda olduğu için sevgili tez danışman hocam sayın Doç. Dr. Aysel Günindi ERSÖZ'e teşekkürü borç bilirim.

Yüksek lisans eğitimimin ders döneminde bilgi birikimlerinden faydalandığım, desteklerini esirgemeyen saygıdeğer hocalarım sayın Prof. Dr. Serdar SAĞLAM'a, sayın Prof. Dr. Ayşe CANATAN'a, sayın Prof. Dr. Erdal AKSOY'a ve sayın Doç. Dr. Oğuzhan BİLGİN'e çok teşekkür ederim.

Tez sürecim boyunca aklıma takılan her soruda yardımını esirgemeyen, tez sürecinin aşamalarında engin bilgi ve tecrübesiyle yol gösteren kıymetli hocam sayın Doç. Dr. Adem PALABIYIK'a çok teşekkür ederim.

Beni bugünlere getiren, eğitim hayatım boyunca arkamda olan ve en iyisini yapacağıma inandıran, emeklerinin karşılığını ödeyemeyeceğim cefakâr anneme çok teşekkür ederim.

Her anımda yanımda olduğunu bildiğim, bana güç veren ve desteğini hiç esirgemeyen sevgili yol arkadaşım Serkan PEKER'e çok teşekkür ederim.

Son olarak tez çalışmam süresince her an manevi desteklerini yanımda hissettiğim, tecrübelerinden faydalandığım tüm arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLoların LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	9
2.1. Disiplinlerarası Bir Alan Askeri Sosyoloji.....	9
2.1.1. Askeri Sosyolojinin Tanımı ve Kapsamı	9
2.1.2. Askeri Sosyolojinin Tarihsel Gelişimi.....	10
2.1.3. Türkiye’de Askeri Sosyoloji Alanına Dair Bilgi Birikimi.....	14
2.2. Askeri Kurumların Gelişimi Üzerine Kuramsal Birikim	17
2.3. Sivil–Asker İlişkileri Kuramlarında Kavramsal Çeşitlilik	23
2.3.1. Siyasi ve Toplumsal Tarihin Kavramı: Askeri Vesayet	23
2.3.2. Sivil–Asker ilişkilerinin Temel Kavramı: Sivil Kontrol.....	26
2.3.3. Kurumsal Gelişimin İlk Öncülü: Askeri Profesyonelleşme	28
2.4. 21. Yüzyılda Militarizm	30
2.4.1. Militarizm Nedir?	30
2.4.2. Günümüz Türkiye'sinde Militarizm.....	34
2.5. "Askeri Modernleşme"	35
2.5.1. Ordu, Siyaset ve Toplum Demokratikliği.....	36
2.5.2. Modernleşmenin Türk Askeri Kurumunda Gelişme Evreleri.....	37
3. TÜRKİYE'DE SİVİL- ASKER İLİŞKİLERİ VE ASKERİ BÜTÜNLÜKLERİN	45

SİYASAL VE TOPLUMSAL KONUMU	45
3.1. Geçmişten Günümüze Türkiye'de Sivil–Asker İlişkilerinin Görünümü	45
3.2. Osmanlı Dönemi Sivil–Asker İlişkileri	48
3.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Sivil–Asker İlişkileri	53
3.4. 1960'lı Yıllar Sonrası Sivil–Asker İlişkileri	56
3.4.1. 1960-1970 Yılları Arası Dönem	58
3.4.2. 1970-1980 Yılları Arası Dönem	62
3.4.3. 1980-1990 Yılları Arası Dönem	66
3.5. 1990'lı Yıllar Sonrası Sivil–Asker İlişkileri	69
3.6. Askeri Bütünlüğün Siyasal Yapı İçerisindeki Konumu	73
3.6.1. Vesayet Temelli Askeri Bütünlük.....	74
3.6.2. Siyasal Yapı İçerisinde Askeri Bütünlüklerin Sınıf Hâkimiyeti.....	77
3.6.3. Anayasal ve Bürokratik Yapıda Ayrıcalık Sahibi Askeri Bütünlük	80
3.7. Askeri Bütünlüğün Toplumsal Yapı İçerisindeki Konumu.....	83
3.7.1. Toplumsal Yapı İçerisinde Üst Sınıf Olarak Askeri Bütünlükler.....	84
3.7.2. Türk Modernleşmesinde Askeri Bütünlüğün Etkisi	86
3.7.3. Askeri Bütünlüklerin Dini Arka Planı	88
4. KURAMSAL ÇERÇEVE: ASKERİ SOSYOLOJİ DİSİPLİNİNİN OLUŞTURULMASINDA MORRIS JANOWITZ VE SAMUEL P. HUNTINGTON'IN KATKILARI.....	91
4.1. Askeri Sosyolojide Sivil - Asker İlişkilerine Genel Bakış	91
4.2. Morris Janowitz'i Tanımak.....	97
4.2.1. Morris Janowitz'in Askeri Sosyoloji Alanında Eserlerine Bakış.....	98
4.3. Janowitz'e Göre Askeri Yönetimlerin Sosyolojisi.....	103
4.3.1. Janowitz'in Sivil–Asker İlişkileri Üzerinde Mutabakat Eksenli Perspektifi	106
4.4. Samuel P. Huntington'ın Kuramsal Birikimi.....	111

4.4.1. Samuel P. Huntington'a Göre Askeri Yönetimlerin Sosyolojisi ve Askeri Sosyoloji Alanında Eserlerine Bakış	113
4.5. Huntington'ın Sivil–Asker İlişkileri Üzerinde Ayırma Eksenli Perspektifi ..	119
5. MORRIS JANOWITZ VE SAMUEL P. HUNTINGTON SİVİL–ASKER İLİŞKİLERİ MODELLEMESİNE GÖRE TÜRKİYE SİVİL–ASKER İLİŞKİLERİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ.....	123
5.1. Morris Janowitz ve Samuel P. Huntington Sivil–Asker İlişkileri Modellemesine Göre Türkiye Sivil–Asker İlişkilerinin Sosyolojik Analizi.....	123
5.2. Sivilleşme mi, Militaristleşme mi? Asker-Sivil İlişkilerinin Evrimleşmesi..	131
5.2.1. Militarizm Arka Planında Sivil Kontrolün İmkânı: 1960- 1970 Yılları Arası Dönem.....	131
5.2.2. Askeri Profesyonelleşmenin Yönü: 1970- 1980 Yılları Arası Dönem ...	134
5.2.3. Askeri Profesyonelleşme ve Sivil Kontrol Denemeleri: 1980- 1990 Yılları Arası Dönem	136
5.2.4. 1990- 2016 Yıllar Arası Yaşanan Asker-Sivil İlişkilerinin Evrimleşmesi	140
5.3. Mutabakat mı, Ayırma mı? Türkiye Sivil–Asker İlişkilerinin Geleceği	144
6. SONUÇ	151
KAYNAKLAR	159
EKLER.....	175
ÖZGEÇMİŞ	179

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo

Sayfa

Tablo 1.1. Peter Feaver'ın Kuramında Askeri Profesyonelleşme ve Sivil–Asker İlişkileri Etkileşimi (Feaver, 2003: 2)	20
Tablo 2.1. Ordu Kurumunda Modernite Evrimi (Moskos, Wiliam ve Segal, 2000: 15; Nucriari, 2007: 84).	21
Tablo 3.1. Herbert Spencer'ın Askeri Toplum- Endüstriyel Toplum Sınıflaması (Coser, 2008: 100; Ulusoy, 2011: 12).	33

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil

Sayfa

Şekil 1.1. Türkiye toplumsalında askeri sınıfın üst yapı olarak toplumsal konumunun ana sebepleri (Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır).....	85
Şekil 2.1. Askeri müdahalelerin Türkiye toplumsal yapısında Morris Janowitz ve Samuel P. Huntington'ın kuramına göre sebep olan etkenleri (Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır).	128
Şekil 3.1. Sivil–asker ilişkilerinde askeri yapının siyasal otorite kazanımı süreci ..	138
Şekil 4.1. Sivil-asker ilişkilerinin dönüşümünde toplumsal değişimin etkisi (Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.).....	154

KISALTMALAR LİSTESİ

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
CENTO	Merkezi Antlaşma Teşkilatı
EMASYA	Emniyet- Asayiş- Yardımlaşma Protokolü
MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
SAİ	Sivil-Asker İlişkileri
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
Bkz.	Bakınız
Vb.	Ve benzeri

1. GİRİŞ

Sivil–asker ilişkileri olarak kavramsal yapıya sahip olmuş ordu- toplum ilişkileri ve aynı ifadeyle karşılık bulmuş siyasi yapı - askeri elit ilişkileri 1960'lı yıllarda meydana gelen etkisi küresel savaş ve çatışmalar ile ortaya çıkmış çalışmalar ile görünürlük kazanmıştır. Askeri yapının kolektif bir bütün olarak eylemselliği, meslek olarak kurumsallaşması ve askeri profesyonelleşmenin siyasi ve toplumsal yapıya olan etkisini ön plana çıkarmıştır. Uluslararası yapıda askeri erkin kurumsal kimlik kazanması ile birlikte söz konusu olan sivil yapıyla ve iktidar mekanizmaları ile ilişkilerin nasıl olması gerektiği yönünde artan sorunsallık demokratik devletler için birincil mesele haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı ve ardından Soğuk Savaş sebebiyle sivil–asker ilişkileri temelli ilk çalışmaların oluşturulduğu Amerika Birleşik Devletleri ve bazı Avrupa Devletleri'nde askeri yapıda profesyonelleşme temelli yapılan çalışmalar sivil–asker ilişkilerinin teorik bütünlüğünü oluşturmuştur. Askeri sosyoloji içerisinde temellenen sivil yapı ile askeri erkin etkileşimleri sebebiyle sonuçlanan askeri erkin toplumsallık içerisinde eylemselliği toplumsal yapıya kaçınılmaz etkisinden kaynaklanmaktadır.

Askeri sosyolojinin ilk çalışmaları ordu bütünlüğünün kurumsallaşması noktasında temellenmekle beraber savaş döneminde profesyonel ordu ve toplum ilişkisi oluşturulması yönünde çalışmalar ile askeri sosyoloji esasen disiplinlerarası bir alan olması yönünde bir gayretten öte ordunun ihtiyaçları sebebiyle oluşmuştur (Başpınar, 2010: 2). Ordu kurumunun içerisinde sosyal araştırmaların geliştirilmesi küresel olarak ulus inşası süreç dâhilinde karşılık bulmuştur. Ordu içerisinde ordu kurumsallığının sağlanması ve meslek olarak paralı askerliğe geçilmesi yönünde atılan adımlar ulus inşasının önemli adımlarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Askeri yapının kuvvet ve askeri alan olarak toplumsal ve siyasal mekanizmalardan ayrışması, toplumsal kurumların bir parçası halini alması askeri sosyoloji çalışmalarının dayanağını oluşturmuştur. Ayrı bir disiplin olarak askeri sosyolojinin alanında çalışmaların varlığı ulusların toplumsal yapısı ile ilişkili olarak gelişme göstermiştir. Askeri sosyoloji dâhilinde sivil–asker ilişkilerini ele almak ordunun modern toplumsal yapı içerisinde gelişimini, modernleşmenin askeri

kurumlarda etkisini, değişen toplumsal yapıda ulus inşasında militarizmin görünümünü sunmayı gerektirir.

Sivil–asker ilişkileri toplum yapısında demokratik sürecin sağlanılması amacıyla oluşturulan teorilere dayanmaktadır. Sivil–asker ilişkileri üzerinde kuramların tamamı sivil yapı ile askeri yapının uyumlu biraradalığını veya ayırıştırın kitleler olması gerektiği yönünde temellenmiştir (Born, 2007: 155). Teorik bütünlükte toplumsal yapı ile askeri yapının ortak kültür ve ulus bilinci çerçevesinde bütünleşmesi yönünde kuramların çoğunlukla kaynağını sosyoloji kökenli Morris Janowitz'in katkıları oluşturmaktadır. Öte yandan 1960'lı yıllarda askeri profesyonelleşme eksenini itibariyle oluşturmuş olduğu sivil–asker ilişkilerinin ayırışmasına dayanan kuramın kaynağını ise Samuel P. Huntington'ın katkıları oluşturmaktadır. Ayırışma veya mutabakat eksenli iki ana teori kaynak gösterilen bir dizi sivil–asker ilişkileri teorileri söz konusudur. Sivil–asker ilişkileri teorileri demokratik ülkelerde toplumsal yapısı ve askeri yapının konumlanışı gereği ulusal paydada değişkenlik göstermekte olduğu söylenebilir fakat genel çerçevede ayırışma ve uyuşma eksenli teorilerin oluşturulduğu açıktır.

Türkiye sivil–asker ilişkileri geçmişten gelen ordu bütünlüğünün Türk toplumunun temeli fikriyatına ve vesayet kültürüne dayanmaktadır. Türk toplumunda sivil–asker ilişkilerinin anlaşılabilmesi için askeri yapının toplumsal ve siyasal yapıda konumunu ele almak gerekir. Türkiye sivil–asker ilişkileri Osmanlı askeri vesayetini ve toplum yapısında askeri erkin hâkimiyetini taşımaktadır. Demokratikleşme sürecinde Türkiye sivil–asker ilişkilerinin belirleyicisi askeri vesayet kültürü temelli toplumsal yapıda meydana gelen ordu müdahaleleri olmuştur. Türkiye toplumsal yapısında anti-demokratik olduğu söylenebilen Osmanlı devlet yönetiminde uygulanan siyasal yapının ve dâhilinde yer alan askeri yapının toplumsallığın bütününü belirlemiş oluşu Türkiye sivil–asker ilişkilerinin yönünü oluşturmuştur. Erken Cumhuriyet döneminden itibaren askeri erkin toplumsal ve siyasal konumu demokratikleşme sürecinde olan ulusal devlet için önem arz eden bir durum olagelmiştir. Özellikle 1960'lı yıllarda devletin siyasi yapısında meydana gelen gelişmeler neticesinde askeri yapının anti-demokratik hareketliliği sivil–asker ilişkilerinin göstergesini oluşturmuştur. 1960'lı yıllar sonrasında askeri erkin toplumsal yapıda hegemonik faaliyetleri sivil–asker ilişkilerinde teorilerin incelenmesine ve teoriler eksenli yol

alınmasına ve akademik alanda teorilerin uygulanabilirliğini söz konusu olmasına sebep olmuştur.

Bu araştırmanın problemi, Türkiye sivil-asker ilişkilerinin askeri sosyoloji disiplinlerarası alanı içerisinde kavramları ve askeri sosyoloji alanına katkı sağlamış Samuel Huntington ve Morris Janowitz'in kuram ve teorileri çerçevesinde analizini sunmaktır, çalışmada Huntington ve Janowitz'in askeri sosyoloji ve sivil-asker ilişkileri konulu eserlerin yanı sıra tez çalışmasında belirlenen kavramsal çerçevenin çalışıldığı literatürde yer alan çalışmalar kaynak olarak belirlenmiştir. Bu tez çalışmasının problemini oluşturan sivil-asker ilişkilerinin kuramsal analizi 1960 yılı ve sonrasında meydana gelen askeri müdahaleler süreci kapsamındadır.

Bu tez çalışmasında savunulan düşünceler/tezler şöyle belirtilmektedir:

- i. Türkiye sivil-asker ilişkilerini belirleyen askeri müdahaleler çoğunlukla sosyolojik sebeplere dayanmaktadır.
- ii. Türkiye sivil-asker ilişkileri çoğunlukla vesayet kültür altında militarist bir yapıya sahip olmuştur.
- iii. Türkiye sivil-asker ilişkileri demokratik yapılanma içerisinde sivilleşme ve sivil kontrole ihtiyaç duyar.
- iv. Türkiye sivil-asker ilişkileri subjektif ve objektif kontrolün oluşamamasından dolayı problem haline gelmiştir.
- v. Türkiye sivil-asker ilişkilerinin toplumsal değişme odaklı bir dönüşüme sahiptir.
- vi. Türkiye sivil-asker ilişkilerinde dönüşüm militaristleşmeden sivilleşmeye yönelik bir dönüşümü gerçekleştirmiştir.

Türkiye sivil-asker ilişkileri konusu çoğunlukla siyaset bilimi literatürü ile kısıtlı kalmıştır, bunun nedeninin kamusal alanda Türk siyasetinin etkisi ve belirleyici gücünden kaynaklandığı söylenebilmektedir. Dolayısıyla bu tez çalışmasının öne çıkan özelliklerinden biri askeri sosyoloji kapsamında sivil-asker ilişkilerinde sosyolojik temelin incelenmesidir. Ele alınacak sosyolojik temel, askeri bütünlüğün toplumsal konumu ve siyasal zeminde tahakküm gücünün değişimidir. Türkiye sivil-asker ilişkileri birçok değişkene bağlı olarak değişim geçirmiştir. Nihayetinde demokratikleşme sürecinde olan ve yeniden kurulan bir devletin kurucularının askeri otorite mensupları olması sebebiyle sivil-asker ilişkilerinin yönünü belirleyen birçok

neden ve sonuç ilişkisi içinde değerlendirilmelidir. Çalışmanın kavramsal çerçevesinde yer alan askeri vesayet kültürü, militarizm, sivil kontrol kavramı, askeri profesyonelleşme, askeri modernleşme ve demokratikleşme kavramları sivil-asker ilişkilerinin dönüşümünü belirleyen değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Disiplinlerarası bir alan olması bakımından askeri sosyoloji çalışmaları da sosyolojik temel dışında siyaset bilimi kuramları dahilinde oluşturulmaktadır. Bu noktada çalışmanın kuramsal dayanağını oluşturan Samuel P. Huntington'ın sivil-asker ilişkileri kuramı siyaset bilimi literatürüne katkı sağlarken askeri sosyoloji disiplinlerarası alanın kurucusu kabul edilen ve sosyolog olan Morris Janowitz'in askeri bütünlük ile toplumsal ilişkileri temel alan kuramı ile sivil-asker ilişkileri kuramında sosyolojik boyutu öne çıkmaktadır. Çalışmada temelde kaynak olarak iki kuramcının fikir bütünlüğü üzerinden Türkiye sivil-asker ilişkilerinin analizinin sunulacak olmasının sebebi askeri sosyoloji içinde sivil-asker ilişkilerinin yönünü belirleyen esas kuramcılar olmasından kaynaklanmaktadır.

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusunu askeri sosyoloji kuramları çerçevesinde Türkiye sivil-asker ilişkileri oluşturmaktadır. Askeri sosyoloji kuramları İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında geliştirilen döneme karşılık gelmektedir. Askeri sosyolojinin dâhilinde bu tezde ele alınan kuramsal yapı sivil-asker ilişkilerinin iki temel dinamiği olan ayrıştırıcı ve mutabakat eksenli Samuel P. Huntington ve Morris Janowitz'in askeri sosyoloji alanına katkılarına dayanmaktadır. Bu tez çalışmasının kuramsal çerçevesinin Samuel P. Huntington ve Morris Janowitz'in oluşturmuş olduğu sivil-asker ilişkileri kuramlarına dayanmasının temel sebepleri askeri sosyoloji alanında temel kuramcılar ve sonraki kuram ve çalışmalarda fikirsel dayanak oluşturan kuramcılar olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada, Askeri sosyoloji alanının ve kuramsal çerçevenin ilk kurucusu olması bakımından Morris Janowitz; sivil-asker ilişkileri alanında pek çok saha ve kuramsal birikimi olması sebebiyle Samuel P. Huntington temel kuramcılar olarak belirlenmiştir.

Bu tez çalışmasında; askeri sosyoloji içerisinde yer alan birincil meselelerden biri olan sivil-asker ilişkilerinin Türkiye toplumunda demokratikleşme ve ulus-devlet inşası döneminden itibaren askeri yapının siyasi ve toplumsal konumu ve sivil-asker

ilişkilerinin belirlenen tarihsel süreçte yönü ve gelişimini esas alınmaktadır. Türkiye sivil-asker ilişkileri gerek uluslararası ilişkiler alanında gerek güvenlik ve siyaset bilimi alanında odaklanılan ve çalışılan bir konu olarak bu alanlarda doygunluğa ulaşmıştır. Bu çalışmanın önemi askeri sosyoloji alanına katkı sunmakla birlikte amacı; sivil-asker ilişkilerinin askeri sosyoloji disiplinlerarası alanının temel kuramcılarına bağlı olarak oluşturmak ve sunmaktır. Türkiye toplumsalında askeri yapının vesayet kültürü nedeniyle toplumsal konumu öncelikli bir alanı ifade etmiştir. Toplumsal tabakalaşma sisteminde askeri erk toplumsal yapının hâkimiyetini elinde bulunduran vesayet kimlik ve kültürel yapı ile sürekliliğini sağlamıştır. Askeri yapının siyasi ve toplumsal düzende hegemonik tavrı ve hareketliliği Cumhuriyetin sonrasında devamlılık göstermiştir. Askeri erkin hegemonik hareketliliğinin söz konusu olduğu 1960'lı yıllardan sonra meydana gelen askeri darbe teşebbüsleri ordu bütünlüğünün toplumsal ve siyasal konumunun göstergesi niteliğinde olmuştur.

Esasında bu tezin amacı; askeri yapılara ilişkin toplumsal hareketlerin söz konusu olduğu askeri müdahalelerin askeri sosyoloji içerisinde sivil-asker ilişkileri eksenli kuramsal dayanağı çerçevesinde Türkiye toplumsal yapısında siyasal, sınıfsal - sosyal yapıda birincil konumunu sosyolojik değerlendirmesini sunmaktır. Yanı sıra bu çalışmanın amacını ordu bütünlüğünün siyasal ve toplumsal konumuna sebep olan sivil-asker ilişkilerinin askeri sosyoloji bağlamında temel kuramsal yapı olan mutabakat ve ayırma eksenli perspektifler içerisinde Türkiye sivil-asker ilişkileri çözümlenmesi oluşturmaktadır. Türkiye sivil-asker ilişkilerinin askeri müdahaleler sonrası siyasi yapılara ve yönelimlere bağlı olarak değişen görünümü, toplumsal yapısı ve sivil-asker ilişkilerinin kuramsal zeminde karşılığı irdelenmeye çalışılacaktır.

Türkiye sivil-asker ilişkileri temelli çalışmalara bakıldığında askeri erkin toplumsal konumunu ele alan çalışmaların askeri sosyoloji kuramsal yapısının dışında ele alındığına şahit olunmuştur. Askeri sosyoloji alanının ulusal boyutta kuramsal yapısının oluşmamasının sebebinin askeri yapının siyasi ve toplumsal konumundan kaynaklandığı söylenebilmektedir. Sınıfsal sistemde birincil temsiliyeti ve toplumsal yapı içerisinde ordu bütünlüğüne dair güven olgusunun meşruiyet sağlamış olduğu askeri erkin toplumsal müdahaleleri askeri sosyoloji çalışmalarının küresel çapta gelişmişliği göz önünde bulundurulduğunda geri planda kalmasının nedeni olduğu

söylenebilmektedir. Sivil–asker ilişkilerine askeri sosyoloji bağlamında yerel alan yazında örneğinin olmayışı bu tezin gereğini göstermektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Sosyal bilimlerde yapılan araştırmaların metodolojik yönelimini araştırmanın amaçsal boyutuna göre biçimlendirilmektedir. Araştırmacının belirlemiş olduğu veya araştırma sonuçlarında oluşturulması muhtemel çoğunlukla neden- sonuç ilişkisine dayanan araştırma hipotezlerinin hangi amaç ve gerekçeler doğrultusunda keşfedici, betimsel ve açıklayıcı amacına özgü yöntem belirlenmektedir (Gönç Şavran, 2009: 118). Araştırmanın amacına uygun olarak keşfedici bir yönelim kazanmış olması araştırmanın nedensellik ilişkisine dayandığını göstermektedir. Bu tez çalışmasında belirlenen araştırma yöntemi amaca uygun olması bakımından nedensellik ilişkisine dayanmaktadır.

Tez çalışmasında sivil-asker ilişkileri çalışmalarına ve askeri sosyoloji kuramsal bütünlüğüne dayalı teorik çalışma yöntemi benimsenmiştir ve yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı belirlenmiştir. Kuramsal çerçeve içerisinde sivil–asker ilişkilerinin Türkiye toplumsalında ele alınması ve askeri müdahaleler neticesinde sivil–asker ilişkilerinin ordu yapısının toplumsal konumunu belirlemesi üzerine nedenselliğin ele alındığı bu tez çalışması yorumlayıcı yaklaşımı temel alınmıştır. Sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerinin üç yaklaşımı olan pozitivist, yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşım arasında sosyal olguları nedensellik ilişkisiyle en anlaşılır boyutta sunan yaklaşım yorumlayıcı yaklaşımdır. Aynı zamanda Weberyan yaklaşım olarak bilinen yorumlayıcı yaklaşıma dair Max Weber, nesnel olgular ile nedensellik bağının ön planda olduğu anlamlı toplumsal eylemlerin açıklanmasında yorumlayıcı yaklaşımın sosyal bilimlerde temel yöntem olduğu savunmaktadır (Özlem, 1990: 82; Suğur, 2009: 44). Yorumlayıcı yaklaşımın kullanıldığı araştırma yöntemlerinden bazıları *etnometodoloji, fenomenoloji, yorumbilgisi, öznelci ve nitel sosyolojidir* (Neuman, 2006: 131). Pozitivist yaklaşımın temel araçsalları olan nesnel veri bütünlüğünün aksine yorumlayıcı yaklaşımda çoğunlukla öznelğin hâkim olması alan yazında bilimsellikten uzak bir görünüm sergilemesine neden olabilmektedir, fakat sosyal yapıların konusunu pozitif bilimlerde olduğu gibi test ve deneyler ile analizinin yapılabilmesi toplumsal gerçeklikten uzaklaştırabilmektedir. Bu sebepten ötürü

yorumlayıcı yaklaşımın bu tez çalışmasında kullanılmasına sebebinin toplumsal gerçekliklere neden olan etkenleri doğal yapılar içinde gözlem yoluyla ayrıntılı olarak değerlendirilmesi olduğu söylenebilmektedir. Çalışma nihai olarak askeri sosyoloji kuramsal çerçevesi içerisinde seçilmiş olan kuramcılarının sivil–asker ilişkileri teorilerinin Türkiye sivil–asker ilişkileri bağlamında analizini sunmayı ve sivil–asker ilişkileri ile askeri yapının siyasi ve toplumsal konumuna ilişkin nedensellik ilişkisini yorumlayıcı yaklaşım ile sunmayı hedeflemektedir. Çalışmanın verilerini alan yazında var olan sivil–asker ilişkilerine ilişkin dönemsel bazlı değerlendirmeler, incelemeler ve askeri yapının toplumsal konumuna ilişkin doküman incelemeleri oluşturmaktadır.

Bu tez çalışmasının metodolojik yönelimi dâhilinde çalışmanın amacına ilişkin zaman boyutu askeri müdahalelerin meydana gelmiş olması ve bu nedenle anlamlı sonuçların çıkarılacağı düşünülmesinden ötürü 1960'lı yıllardan sonrasını temel almaktadır. Askeri müdahalelerin sebepleri ve sonuçları itibariyle ordu bütünlüğün toplumsal alanda statüsünün görünümü tarihsel süreç içerisinde dönüşümler geçirmiştir. 1960 ve sonrası süreçte Türkiye sivil–asker ilişkilerinin askeri sosyoloji teorileriyle ele alınmasının hedeflendiği çalışmada Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi sivil–asker ilişkilerine birbirini etkileyen olay ve olgulardan dolayı yer verilmiştir. Çalışmada belirtilen kesitsel tarihsel süreçlerin ele alınması ve dönemsel olarak sınıflandırmalar tarihsel süreçte meydana gelen toplumsal olaylar ve sivil–asker ilişkilerinin yönü ile ilgilidir, tarihsel kesitsel olarak ele alınan sürecin sınıflandırarak oluşturulmasının sebebi öne çıkan toplumsal olaylar ve gelişmelerden dolayıdır. Tez çalışması birbirini etkileyen toplumsal koşulların dinamik süreci, 1960 yılı ve sonrasındaki tarihsel süreçte askeri yapının toplumsal konumu ve sivil–asker ilişkileri temelli kuramsal karşılığı ele alınmaktadır.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Çalışmanın esas kapsamını askeri sosyoloji konularından biri olan sivil–asker ilişkilerinin Türkiye 1960 yılı sonrası değişen toplumsallıkta askeri müdahaleler sonucu görünümelerini ve askeri yapının toplumsal statüsünün ele alınması oluşturmaktadır. Türkiye sivil–asker ilişkileri Osmanlı döneminin vesayet kültürü altında biçimlendirilmiştir. Demokratikleşme adımları nedeniyle Erken Cumhuriyet döneminde sivil–asker ilişkileri toplumsal yapıda etkili bir olay yarattığı

söylenememektedir. Bu bakımdan çalışmanın esas kapsamını tarihsel süreç içerisinde askeri müdahalelerin gerçekleştiği zaman dilimi tutulmuştur. Türkiye toplumsal yapısında askeri yapının toplumsal ve siyasal konumunun askeri müdahaleler ve sonrasında tarihsel süreç içerisinde teorik bağlam analizi çalışmanın kapsamına dahil edilmektedir. Araştırma kapsamında askeri sosyoloji kuramsal çerçeveye yer verilmesi esasında sosyolojik bağlamda sivil–asker ilişkilerin ele alınması çabasıdan kaynaklanmaktadır.

Tez çalışmasında bazı sınırlıklar yaşanmıştır, öncelik olarak saha çalışması amaçlanmıştır. Ordu bütünlüğünün toplumsal konumunun tarihsel süreçte değişiminin ve toplumsal yapıda sivil–asker ilişkilerinin ele alındığı çalışmada nitel ve nicel saha çalışmasının uygulanamamış olmasının sebebi araştırmaya gönüllü katılımcı bulunamamasından kaynaklanmıştır. Askeri yapının sivil yapı ile ilişkiseliliğinin ele alındığı çalışmada sahaya yönelmek askeri yapının kapalı toplumsal grup olarak kışla, kamp gibi sınırlı alan içerisinde konumlanmış olması saha çalışmasına yönelinmemesinin sebebini oluşturur. Öte yandan askeri müdahaleler sonucu sivil–asker ilişkilerinin ele alındığı bir çalışması olması sebebiyle tarihsel süreç içinde değerlendirmelerin incelenmesi uygun bulunmuştur. Öte yandan çalışmada rastlanılan başka bir sınırlılık ise sivil-asker ilişkilerini belirleyen ulusal ve uluslararası alanda derin devlet *-deep state* (Söyler, 2015) ilişkilerin somut olarak ortaya koyulamayan gerçekliklerin varlığıdır. Araştırmanın ön kabulü, askeri yapıların siyasi yapılarda meydana gelen olay ve olgular sebebiyle sivil–asker ilişkilerinin ve askeri yapının toplumsal konumunun belirleniyor oluşudur, buna bağlı olarak çalışma literatürde sosyolojik bağlamın eksikliğinden dolayı oluşturulmuştur. Tez çalışma askeri yapının siyasi yapıdan kaynaklı yön aldığı veya ordu bütünlüğünün tarihsellik içinde düşünüldüğünde Türk devletlerinde birincil ve özerk konumda oluşu ön kabulüne sahiptir. Fakat demokratikleşme sürecinde askeri yapının paralı askerlik sisteminin dâhil edilişi ve meslek olarak hizmet odaklı kurumsal yapının gelişmiş olması sebebiyle ordu bütünlüğünün toplumsal yapıda statü ve konumsallığında değişimlerin yaşanmış olduğuna dair varsayımına sahiptir. Tarihsel süreçte meydana gelen özellikle askeri müdahaleler sonucu askeri yapının üst yapı olarak süregelen konumunun ve siyasi / anayasal ayrıcalıklarının ve ayrıca toplumsal yapıda sivil–asker ilişkilerine ilişkin askeri güven olgusunda değişikliklerin var oluşu tez çalışmasının varsayımlarının güçlendirebilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Disiplinlerarası Bir Alan Askeri Sosyoloji

Sosyolojinin bir alt dalı olarak gelişimi 19. ve 20. yüzyıllara dayanan askeri sosyoloji¹, toplumsal bir yapı olan askeri bütünlüklerin yapısal iç işleyişini, sivil–asker ilişkilerini, askeri yapı ve ordu kurumunu temel almaktadır. İkinci Dünya Savaşı’nın ve ardından Soğuk Savaş’ın yarattığı toplumsal etkiyi açıklamaya ve anlamlandırmayı amaçlayan ordu mensupları ve bilim insanları tarafından yapılan bilimsel çalışmalar ile temellenmiştir. Temel bir tanımlama olarak, askeri sosyolog James Burk’a göre askeri sosyoloji; askeri organizasyonlar ve toplum arasındaki ilişkiler üzerinde geniş bir biçimde odaklanan disiplinlerarası bir bilimsel alandır (Burk, 1994).

2.1.1. Askeri Sosyolojinin Tanımı ve Kapsamı

Marshall’a göre askeri sosyoloji, en nihayetinde silahlı kuvvetler içerisinde yaşanan veya yaşanması muhtemel disiplinsizlik gibi kaynağı toplumsal olabilen sorunları incelemek üzere temellendirilmiş kuramsallığa karşılık gelir (Marshall, 1994: 331). En genel tanımıyla Segal’a göre askeri sosyoloji; “askeri kurumların yapısını, silahlı kuvvetler ve toplum arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalıdır” (Segal, 2007: 357). Öte yandan askeri sosyolojiyi en geniş bir tanımlama ile Smith (2007) şöyle belirtmiştir:

“Askeri sosyoloji, silahlı kuvvetlerin içyapısını, uygulamalarını, algılamalarını ve ayrıca ordunun diğer sosyal kurumlarla arasındaki ilişkilerini analiz etmek için sosyolojik kavramları, teorileri ve yöntemleri kullanan disiplinlerarası bir sosyoloji alt alanıdır.” (Smith, 2007:3040; Ateş, 2020: 54)

Askeri sosyolojide temel olarak benimsenen anlayışın, ordu kurumunun bir askeri organizasyondan ziyade toplumsal norm ve değerlere uygun sosyal bir grup olma

¹ İngilizce literatürde “military sociology” , “sociology of military”, “sociology of the military establishment” olarak karşılık bulmaktadır.

özelliği olduğu söylenebilmektedir. Geniş bir ifadeyle bu sosyal grup; toplumun içinde ve/veya uzağında belli amaçları ve değerleri paylaşan, kolektif bir mücadeleye bağlı olan bir birliği ifade etmektedir. Böylesi bir sosyal gruba yönelik bilimsel çalışma alanı olan askeri sosyolojide teorik ve metodolojik yönelim; geniş çaplı veri analizi, katılımcı gözlemi, sosyal ağ analizi, teorik analiz, anket çalışmaları, karşılaştırmalı tarih analizleri ve vaka çalışmaları ile gerçekleşmektedir (Crabb & Segal, 2015: 2133).

2.1.2. Askeri Sosyolojinin Tarihsel Gelişimi

Askeri sosyolojinin temellerini sosyolojide 18. yüzyıldan ve özellikle Auguste Comte'un çalışmalarından itibaren görmek mümkündür. Comte'un *Cours de Philosophie Positive* eseri ile Fransız Devrimi'nden sonra zorunlu askerliğin başlangıcına ve savaş dönemi askeri geleneklerin yerine kurumsallaşmanın ilk görünümüleri olarak yönetim ve itaat mekanizmaları oluşmuştur (Caforio, 2007). Dahası Comte'un izinden Alexis de Tocqueville *Democracy in America* eserinde toplumun içsel demokratikleşmesinden bahsederek “eşit yaşam standartları ve bu standartlarla oluşturulan kurumlar; demokratik insanların orduya olan gereksinimlerini engelleyememektedir” (Tocqueville, 1951: 270) sözü ile ordudaki demokratik yönelimden bahsetmiştir. Öte yandan Alexis de Tocqueville'in askeri kurumlara yönelik çalışmalarında incelediği temel konular olan; ordu kurumu ve toplum arasındaki ilişkileri, askerlik mesleğinin içyapısı, ordu kurumu mensuplarının kültürel kökenleri ve sivil-asker ayrışması/yakınlaşması askeri sosyoloji alanına önemli katkı sağlamıştır. (Ateş, 2020: 57).

Auguste Comte ve Alexis de Tocqueville'den sonra Herbert Spencer'in *The Principles of Sociology* eserinin üçüncü cildi olan *Military Systems* çalışmasında militarizme odaklanarak, toplumsal çatışmanın ve savaşların temel sebebinin militarizm olduğunu belirtmektedir (Spencer, 1898: 110). Askeri sosyoloji alanına katkı sağlayan bir diğer sosyolog Max Weber'in ise *Economy and Society* eserinde, askeri kurumların modern bürokratik devlet yönetimine bağlı mekanizmalar olduğunu ve modern bürokrasinin askeri disiplini ortaya çıkarttığını ileri sürmüştür (Weber, 2012: 40-85). Öncü askeri sosyologlardan Gaetano Mosca, askeri sosyolojinin

temellerini oluşturan ve Charles Wright Mills'in çalışmalarına kaynak olan eseri *The Ruling Class* (1896)'da pozitivist paradigma ile savaşın insan doğasının bir kabulü olduğunun ve askeri kurumların kurumsallaşarak en ideal örgütlenmeye sahip olacağını ve siyasi bir kurumsal yapının etkisinde olduğunu belirtmiştir. Wright Mills'in sınıf teorisinin kaynağı olan *The Ruling Class* çalışmasının *Standing Armies* bölümünde elit güçlerin askeri yönetimde yönetilen konumu ve yönetilen toplum ile ilişkiselliğine yer vermiştir (Mosca, 1939: 240). Askeri sosyolojinin gelişim gösterdiği Amerikan Ekolü'nden C.W. Mills'in toplumsal sınıf teorisi dışında askeri sosyolojiye en önemli katkısı esasen askeri profesyonelleşme² modeli üzerinden ulusal toplum ve askeri birlikler arasında değişen ilişki sorunlarına yaklaşımı olmuştur (Caforio, 2007: 18).

Erving Goffman'ın tam kurum teorisi ve tam kurumların ayırt ediciliği niteliksel açıdan askeri sosyoloji alanına kuramsal kimlik kazandırmıştır. Goffman (1961) tam kurumları bir nedensellik bağı sebebiyle bir araya gelen ve toplumsallık içerisinde ayrılmaya maruz kalınan, farklı olmaya zorlanan birey ve gruplara yönelik kurumlar olarak açıklamaktadır. Goffman'ın tam kurum teorisine ve kapsamında askeri kurumların konumuna açıkça şöyle yer verilebilmektedir:

“Goffman için tam kurum, toplumdan bir süreliğine izole olmuş, münzevi ve resmi bir hayat yaşayan benzer konumda çok sayıda insanın bir araya gelip oluşturdukları iş ya da ikamet yeridir. Goffman tarafından beş farklı alt sınıfa ayrılan tam kurumların örnekleri şu şekildedir: yetimhaneler, psikiyatri hastaneleri, atölyeler, hapishaneler ve askeriye özgü olan kışla ve gemiler.” (Caforio, 2007: 20).

Askeri sosyolojinin disiplinlerarası bir alan olduğunu sosyoloji dışında, siyaset bilimi, tarih, psikoloji gibi pek çok alandan düşünürün alana katkı sağlaması göstermektedir. Bu sebepten dolayı kapsam açısından düşünüldüğünde askeri sosyolojinin salt olarak toplumsal ilişki ve kurumların çözümlenmesini ele alan bir bilimselliğe ait olduğu yaklaşımı eksiklikleri meydana getirebilmektedir. Askeri sosyolojinin kurumsallaşmış

² Ordu profesyonelleşmesi veya askeri profesyonelleşme açıkça şunları ifade etmektedir: “Silahlı kuvvetlerde ömür boyu mesleki kariyer geliştirmek, bir profesyonel olarak nitelik geliştirmek isteyenler, barış zamanında daimi askeri kurumların yönetilmesine yardımcı olmak, savaş çıkarsa askeri işgalin tarafında yer almak üzere gerekli uzmanlığı kazanan; silahlı kuvvetlerde sözleşmeli olarak veya zorunlu askerlik hizmetini yerine getirenler veya eski zamanlarda olduğu gibi askeri yeteneklerin ikinci öncelikle geliştirilmesi için askerliği fahri olarak yarı zamanlı yapanlar hariç olmak üzere, profesyonelce uzmanlık ve kariyer geliştirmeye kendini adanmış, profesyonel askeri personeli kapsar.” (Sills, 1972:305).

bir alan yolunda ilerlemesinde, ordu bütünlüğünü geliştirmeye yönelik çalışmaları olan Caforio'nun askeriye yönelik çalışmaların anlamlı bir sonuca ulaştırabilecek bilimsel yaklaşımların sosyolojik bir yaklaşım benimsenmesi ve ek olarak alana yönelik çalışmaların sosyal tarih, sosyal psikoloji, kültürel antropoloji ve siyaset bilimi alanları ile disiplinlerarası olması gerektiğini öne sürmüştür (Caforio, 2007: 3). Yanı sıra askeri sosyoloji, sınırları belli olan bir resmi bir kurumu inceliyor olması küresel çapta çalışmaların yaygınlık göstermesine katkı sağlamıştır (Oullet, 2005: 6).

Temel olarak askeri örgütün ve ordu ve toplum ilişkilerinin gelişmesi fayda gözetilerek başlatılan bilimsel çalışmaların 1945 sonrası döneme tekabül ettiği söylenebilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Soğuk Savaş yıllardan itibaren askeri kurumların kamusal alanda yer edinimi ve kurumsallaşma ile birlikte alana özgü çalışmalar hız kazanmıştır ve dahası askeri sosyolojinin konusu genişlemiştir. İlk olarak Amerika ve Avrupa askeri kuvvetleri içerisinde yapılan bilimsel çalışmaların sonuçları, askeri sosyolojinin temellerini oluşturarak Batı modernliğinin ordu kurumundaki düzenlenmesi olarak özdeşleştirilmiştir.

Askeri sosyolojinin temel çalışması olarak kabul edilen ve askeri sosyolojinin sosyal bilimlerde konumunu belirleyen ilk çalışma olan Samuel A. Stouffer başkanlığında *American Soldier* (1949)³ isimli çalışma; ordu kurumu bünyesinde ırk, ahlak, uyum ve iletişim kapsamlı ilişkileri analizlerini sunmaktadır. Alana özgü katkı sağlayan sonraki öncü kaynaklar ise; çoğunlukla bir meslek olarak askeri birlikleri, sivil ve asker ilişkilerini temel alan *Soldier and the State* (Huntington, 1957), ordu kurumunu profesyonel bir yönetim biçimi olarak değerlendiren *The Professional Soldier* (Janowitz, 1960), *The American Enlisted Man* (Moskos, 1970) ve *Military Sociology: A Study of American Military Institute and Military Life* (Coates and Pellegrin, 1965) olmuştur (Siebold, 2001: 141). Askeri sosyolojiye temel sayılabilecek ve bir alt-disiplin olarak gelişmesine katkıda bulunan Samuel Huntington, Morris Janowitz ve 19. yüzyılda Alexis de Tocqueville tarafından ordu kurumu, toplum ve silahlı kuvvetler ilişkilerine dair çalışmalar ve klasik dönem sosyoloji ve siyaset düşünürlerinin çalışmaları askeri sosyolojiye yön vermiştir (Caforio, 2007).

³ Samuel A. Stouffer, Edward A. Suchman, Leland C. Devinney, Shirley A. Star, Robin M. Williams Jr., *The American Soldier: Adjustment during Army Life*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1949.

Batı dışındaki ve modernliğe geç ulaşan toplumlarda ordu yapısındaki ve sivil-asker ilişkilerindeki düzenlemeler ülke siyasetine göre yön kazanmıştır. Janowitz'in toplum ve askeri birlikler arasındaki ilişkiyi inceleyen *The Professional Soldier* (1960) adlı çalışmasından sonra, 1970'lere gelindiğinde Vietnam Savaşı ile askeri sosyoloji alanına yönelik çalışmalarda artış görülmüştür. Askeri kurumların gönüllü askerlik deneyimlerinden bir kurum ve meslek olarak zorunlu askerlik küresel çapta yaygın hale gelmiştir. Askeri sosyolog Charles Moskos'un askeri kurumlarda görev yapan bireyler üzerinde yaptığı *The American Enlisted Man: The Rank and File in Today's Military* (1970) adlı çalışmada; toplum ile askeri kuvvetler arasındaki ıraksama - yakınsama ilişkilerinin askeriye'nin bir meslek olarak zorunluluk haline gelmesiyle savaş dönemi ıraksamanın varlığını yakınsamaya bıraktığını ve değişimin diyalektik bir süreç olabileceğini iddia etmiştir.

Moskos'un ortak kimlik ve aidiyetin temsilleri ve koruyucuları olan askeri varlıkların mesleki bir kurum olarak düzenlenişini açıkladığı, Türkçe karşılığıyla "kurumsal mesleki teorisi" (1977) (*Institutional-Occupational theory*) olarak çevrilen teorisi literatürde yer edinmiştir (Shields, 2020: 4). Dahası Moskos'a göre, güç kullanımı konusunda geleneksel askeri yapılanma modelinin etik ilkelere dayanan bir yapısallığa dönüştüğünü, kurumsallaşmayla beraber askeri etik ilkelerin oluştuğunu fakat bu durumun pek mümkün olamayacağının iddiasında bulunmuştur (Moskos, 1970: 154).

Askeri sosyoloji alanına ilişkin çalışmalar, savaş döneminde geniş çapta ordunun gelişimi, toplumsal ilişkilerin kuvvetlenmesi, ordu kurumunda bilgi akışının sağlanması, askeri kurumunun yapısallığının analiz edilmesi gibi temel konuları hedef alırken sonraki çalışmaların daha çok askeri kurumların meslek haline gelmesi ile birlikte ulus toplumu ve askeri birliklerin sosyalleşme süreçlerini temel almıştır. Savaş dönemi askeri araştırmalar ordu içerisindeki verimliliğin ve aidiyet unsurlarının bağlılığının arttırılmasına yönelik bir amaç benimsenirken, savaş sonrası kurumsal ilişkilerin düzenlenilmesi amacı taşıyarak zorunlu askerlik süreçlerinin yapılanması için askeri kurumlar sosyal ağ olarak ele alınmıştır.

Askeri sosyolojiye ait sonraki yıllarda yapılan çalışmaların Guy L. Siebold'un belirlediği temel konular dâhilinde gerçekleştirildiği söylenebilmektedir. Bu temel konuları Siebold (2001) ordu kurumunun içsel faktörleri ve ordu kurumunun organizasyonel bağlayıcılığına dışsal etkenler olarak iki temelde konumlandırmış,

ayrıca askeri sosyoloji çalışmalarının ayrımını, (1) askeri profesyonelleşme, (2) sosyal bir kurum olarak ordu ve (3) sivil-asker ve dışsal etmenlerin ilişkileri olarak belirlemiştir (Siebold, 2001: 145-146). Bu çalışmada ise, çalışmanın nihai konusu olması sebebiyle sivil-asker ilişkilerinin kuramsal bütünlüğü aktarılmaya çalışılacaktır.

2.1.3. Türkiye’de Askeri Sosyoloji Alanına Dair Bilgi Birikimi

Türkçe literatürde askeri sosyoloji kapsamında yapılan çalışmalar genel olarak Türk toplumunun askeri kültür ve değerleri üzerinde olmakla beraber siyasi gelişmeler çerçevesinde gelişmiş olduğu görülmektedir. Disiplinlerarası bir alan olan askeri sosyolojinin kuramsal çerçevesi uluslararası literatürde Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa devletleri ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında ordu bütünlüğü üzerinde yapılan saha çalışmalar ile temellenmiştir (Caforio, 2007: 18).

Türkiye’de askeri sosyolojiye ilişkin yapılmış ilk çalışma 1939 yılında yayımlanan “*Ordu Sosyolojisi Yolunda Bir Deneme*”⁴ başlıklı çalışma Emekli Albay Şükrü Galib Erker tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışma, Türkiye askeri sosyoloji literatürü için İkinci Dünya Savaşı’ndan önce yapılmış olması sebebiyle döneminin ilk ve tek çalışma özelliğine sahip olduğu söylenebilmektedir. Askeri sosyoloji kapsamıyla ilgili olarak yapılan çalışmalar çoğunlukla siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler ilişkilendirilmiştir, ordu bütünlüğü üzerinde toplumsal çalışmalar geri planda kalmıştır. Ordu bütünlüğünün sınırlı özerkliğe sahip kapalı kurum olması sebebiyle Türkiye’de askeri yapı ile ilgili çalışmalar çoğunlukla 20. yüzyılda yapılan çalışmalar başta olmak üzere kuramsal analiz ve askeri kültürle ilişkili olarak sınırlı kalmaktadır. Askeri sosyolojinin Türkçe literatürü içerisinde yapılan çalışmalar 1960’lı yıllardan sonra meydana gelen askeri müdahaleler sebebiyle siyaset- ordu ilişkisi üzerinden siyaset bilimi alanıyla sınırlı kalmıştır.

Askeri sosyoloji literatürüne önemli katkılardan birini sunan çalışmalardan başka biri Ahmet Taner Kışlalı tarafından oluşturulan “*Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni*

⁴ Çalışmanın görselleri için Ek-1’e bakınız.

Üzerinde Bir Araştırma”(1974) başlıklı çalışmada ordu bütünlüğünün evren seçildiği bir saha çalışmasıdır. Çalışmada katılımcıların demografik değişkenlerine bağlı olarak askeri kurum içerisinde ‘kışla kültürü’, askeriye’nin tutum ve davranışlarına odaklanılmıştır. Askeri sosyolojinin dahilinde siyasi gelişmelerin konu edildiği çalışmalar Türkiye’de darbe geleneği ve militarist toplumsal yapının değişen siyasi aktörleri esas alınmıştır (Narlı, 2000; Akşit & Kalaycıoğlu vd., 2007; Altınay & Bora, 2009; Başpınar, 2010).⁵ Sosyolojik boyutta Türkiye askeri kurumlarının saha incelemeleri özerk, hiyerarşik ve kapalı bir kurum olması sebebiyle mümkün olamamıştır. Dolayısıyla askeri sosyolojiye ilişkin bilgi birikimi alanın öncüleri Morris Janowitz, Samuel P. Huntington, Peter Feaver, Rebecca Schiff ve Amos Perlmutter gibi önemli kuramcılarının katkıları ve askeri vesayet kültürü çerçevesinden değerlendirilmiştir. Türkiye’de askeri sosyoloji çalışmalarına dahil olduğu düşünülebilen çalışmalar genellikle siyaset bilimi kapsamında ele alınmıştır. Bu çalışmalardan biri Ayşe Gül Altınay tarafından kaleme alınan *The Myth of the Military-Nation* (2005) isimli çalışmadır. Altınay çalışmasında Türkiye’nin asker-devlet oluşumunun militarizm, cinsiyet ve askeri eğitim kapsamında ele aldığı söylenebilmektedir.

Türkiye’de askeri alan çalışmalarına katkı sağlayan başka bir çalışma Mim Kemal Öke tarafından oluşturulan “*Din- Ordu Gerilimi: Küresel Toplumsal Dışlanan Demokrasi*” (2002) başlıklı çalışma olmuştur. Çalışmanın Türkiye askeri sosyoloji bilgi birikimine önemli katkısının askeri otoriteler ve iktidari yapı arasında gelişen laiklik tartışmalarını konu alması söylenebilir. Bu tez çalışmasında sivil-asker ilişkilerinin belirleyicisi olan askeri müdahalelerin sebepleri kapsamında Mim Kemal Öke’nin söz konusu çalışması ele alınmıştır. Askeri sosyoloji alanına özgü sivil-asker ilişkileri kapsamında alana katkı sağlayan başka bir çalışma Cevdet Sunay tarafından kaleme alınan “*Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*” (2010) başlıklı çalışma olmuştur. Bu çalışmanın askeri sosyoloji alanına katkısı

⁵ Askeri müdahalelerle ilişkin siyaset bilimi alanındaki bazı önemli çalışmalar için bkz. Cüneyt Arcayürek, *Demokrasi Dur: 12 Eylül 1980*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986); Mehmet Ali Birand, *The General's Coup in Turkey: An Inside Story of 12 September 1980*, (London, Washington: Brassey's Defence Publishers, 1987); Mehmet Ali Birand, *12 Mart, ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1994); Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri, 27 Mayıs ihtilali*, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1997); Osman Doğru, *27 Mayıs Rejimi: Bir Darbenin Hukuki Anatomisi* (Ankara: İmge Kitabevi, 1998); Hulki Cevizoglu, *28 Şubat: Bir Hükümet Nasıl Devrildi* (İstanbul: Beyaz Yayınları, 1998); Hasan Cemal, *Tank Sesiyle Uyanmak: 12 Eylül Günlüğü*, (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2000); Emre Kongar, *28 Şubat ve Demokrasi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000).

Türkiye sivil-asker ilişkilerinin Türk siyaseti dahilinde meydana gelen gelişmelerin kronolojik olarak ele alınmasıyla asker-devlet ilişkiselliğine etkisinin kaleme alınması olmuştur.

Ordu sosyolojisi kapsamında Erkan Çav tarafından kaleme alınan “*Türkiye’de Askeri Uygulama: Askerler ve Askerlik Üzerine Deneyim, Gözlem ve Düşünceler*” (2013) başlıklı çalışma ile sahaya dair bulgulara sahip olması sebebiyle Türkiye’de askeri sosyoloji bilgi birikimine önemli katkı sağladığı düşünülmektedir. Çalışma ordu kurumu (kışla) içerisinde toplumsal ilişkiler (ast-üst hiyerarşik konumlanmalar), gündelik pratikler ve Türkiye’de askeri uygulamaların dönüşümü ele alınmıştır. Çalışma askeri sosyolojinin konularından biri olan orduya ilişkin alan çalışması kapsamında Sahaya dair önemli bulgulara sahiptir. Yine sahaya dair çalışmalardan biri olarak Bahattin Akşit vd. tarafından hazırlanan “*Cultural Differences between the Military and Parent Society in Democratic Countries A Comparison of Civil–Military Attitudes: The Case of Turkey*” (2007) başlıklı çalışma karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada örneklemin askeri ve sivil eğitim alan bireyler arasındaki kültürel farklılıklar ele alınmıştır. Çalışma aynı zamanda sivil-asker ilişkileri literatürüne katkı sağlamaktadır.

Askeri sosyoloji içerisinde sivil-asker ilişkilerinin teorik açıdan inceleyen bir çalışma Salih Akyürek, Serap Koydemir, Esra Atalay ve Adnan Bıçaksız tarafından oluşturulan “*Sivil Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*” (2014) çalışması Türkiye’de askeri sosyoloji bilgi birikimine katkı sunan sivil-asker ilişkilerini tarihsel ve kuramsal açıdan ele alması sebebiyle güçlü çalışmalardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Askeri sosyoloji alanına katkı sağlayan başka bir çalışma olarak Mehtap Söyler tarafından kaleme alınan “*The Turkish Deep State: State Consolidation, Civil-Military Relations and Democracy*” (2015) isimli çalışması sivil-asker ilişkileri literatürüne önemli katkı sağlamıştır. Siyaset bilimi kuramsal zemininde oluşturulan Türkiye askeri sosyoloji disiplinlerarası alanına katkı sağlayan başka bir çalışma Osman Meşe tarafından oluşturulan “*Sivil-Asker İlişkilerinin Demokratikleşmesi: Türk Sivil-Asker İlişkilerinde Demokratik Kontrol- Askeri Etkililik*” (2017) çalışması olmuştur. Siyaset bilimi kapsamında kaleme alınan diğer bir çalışma Kurtuluş Kayalı tarafından kaleme alınan “*Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs- 12 Mart*” başlıklı çalışmadır. Kayalı bu

alışmasında askeri darbe geleneğinin oluşumlarına ve nedenselliğine odaklanmıştır. Türkçe literatüründe askeri sosyoloji alanına dair tez çalışmalarının sayıca yeterli olduğu söylenememektedir, fakat askeri sosyolojiye yönelik ilginin arttığı söylenebilmektedir. Adı geçen çalışmaların dışında bu tez çalışmasına kaynak oluşturmuş olan Türkiye ordu çalışmaları kapsamında birçok yayın bulunmaktadır. Genel paydada askeri sosyoloji alanına katkı sağlayan çoğu alışmalar Türk siyasetinde meydana gelen gelişmelerin etkisinden dolayı sosyolojik boyutu arka planda kalan çalışmalar olmuştur. Asker-sivil ilişkilerinin kaleme alınmasında sosyolojik boyutunun geri planda kalmasının bir sebebi olarak iktidarın ve/veya otoritenin toplumu yönlendirmesi, Osmanlı döneminden gelen yöneten-yönetilen durumundan kaynaklandığı söylenebilmektedir.

2.2. Askeri Kurumların Gelişimi Üzerine Kuramsal Birikim

Askeri kurumların formal bir kurum olarak tarihsel süreçte gelişimi, siyasi, toplumsal ve kültürel gibi birçok alandaki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Klasik sosyoloji yaklaşımlarından pozitivist paradigma içerisinde S. Simon (1760-1825) ise askeri kurumların doğal bir toplumsal uzlaşısı sonucu meydana gelen toplumsal ilerlemenin gereği olduğu görüşündedir. A. Comte (1798-1857) ise askeri kuvvetlerin toplumun temel alt sistem olarak meydana geldiğini belirtirken doğal seçilim kuramının sahibi sosyal H. Spencer (1820-1903) askeri kuvvetlerin evrimin sosyal düzeni olduğunu ifade etmiştir. Klasik siyaset bilimci ve tarihi Alexis de Tocqueville (1805-1859) ise askeri kuvvetlerin, toplumun demokratik bilincinin bir yansıması olduğu, klasik düşünürlerden M. Weber (1864-1920) ise silahlı kuvvetlerin tümünü bürokrasinin parçası, iş bölümünün ve otoritenin kaynağının toplumsal görünümü kanaatindedir.

Silahlı kuvvetlere ilişkin sosyolojik boyutta temel çalışmaların ise modern dönemde İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreç itibariyle Samuel A. Stouffer ve Morris Janowitz önderliğinde gelişme göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesi genel itibariyle küresel ve bölgesel savaşların sıklıkla süreklilik göstermesi silahlı kuvvetlerin toplumun bir kurumu olma özelliği geciktirmiştir, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra askeri bütünlüklerin toplumsal bir kurum haline geldiği ve Soğuk

Savaş dönemi ile beraber silahlı kuvvetlerin genişlediği ve gelişim gösterdiği söylenebilmektedir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren küresel çapta çoğu devlette askeri kurumların demokratik çerçevede rol aldığı görülmektedir.

Janowitz, 1960’lardan itibaren askeri kurumların dönüşümüne sebep olan etkenleri şöyle sıralamıştır: “askeri harcamaların gayri safi milli harcamalar içindeki payı yanında orduya aktarılan dolaylı masrafların artması (1), savaş teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak savaşın yıkıcılığının artması (2), askeri misyonların caydırıcı güç kullanmaya yönelmesi ve yeni muharebe modellerinin gelişmesi (3), kompleks savaş teknolojisi, araştırma-geliştirme faaliyetleri ve teknik bakım işlerinde sivil-teknikerlere ihtiyaç duyulduğundan, askeri ve sivil kurumlar arası sınırların muğlaklaşması (4), savaş işinin (Huntington’ın önerdiğinin aksine) olduğu gibi askeri profesyonelliğe bırakılmasının sonlandırılması (5), askeri liderlerin/subayların görev alanının genişlemesi nedeniyle sahip oldukları teknik bilgi, doğrudan ve dolaylı sahip olduğu güç ve itibarın; sivil ve uzman politikacıların alanına girmelerine neden olması (6) ve askeri görevlerin alanının (teknik, caydırıcı güç kullanma becerisi, işbirlikleri, vs.) genişlemesiyle sivil denetimin ve silahlı kuvvetlerin stratejik yönetiminin de bu değişikliklere ve koşullara uyum sağlamaya çabalaması (7)” sebeplerinden kaynaklanmıştır (Janowitz, 1959: 18-19; Akyürek vd. 2014: 288).

Toplumsal değişimler ordu kurumunun değişimine etkisi olan temel etkenlerdir. Lasswell ve Speier silahlı kuvvetlerin toplumsal değişimin öznesi olduklarını belirtmiştir, aynı şekilde Janowitz’e göre ordudaki değişimlerin toplumsal değişimin bir uzantısı ve görünümü olduğunu ifade etmiştir (Janowitz, 1959: 12; Akyürek vd. 2014: 291). Küresel çapta ulusların ordu kurumundaki değişimler modernitenin ve post-modernitenin bir göstergesi olduğu söylenebilmektedir. 1960’lı yıllardan itibaren askerlik mesleğinin kurumsallaşması ve zorunlu askerliklerin yaygın bir görünüm kazanması, gelişen bürokrasi ve iş bölümünden kaynaklanır. Öte yandan askeri kurumların gelişimi ve profesyonelleşmesi kültürel alandaki gelişmelerden kaynaklandığı söylenebilir.

Modernleşme sonrası toplumsal değişimlerinden biri ise sivil erkin askeri kuvvetlere yönelik tutumları üzerinde olmuştur. Toplumsal paydada askeri kuvvetlere yönelik kamusal değer ve tutumların değişimi ulusların kolektif değerleri olmaktan çıkıp, demokratik ülkelerin iktidara bağlı güçleri ve kamu yararı eksenli hizmet olarak

değişmiştir. Genel anlamda geleneksel olan askeri kuvvetlere yönelik değerler sisteminden bir kopuş meydana gelmiştir. Bu noktada Janowitz'in askeri tanımları değiştiğini ileri sürdüğü üçlü profesyonel asker tipolojisi şöyledir: “kendini savaşçı ruh ve cesaret ile özdeşiren geleneksel kahraman / savaşçı asker (1), savaşla ilgili konuların pragmatist ve sosyal boyutlarını da yansıtan yönetsel tip asker (2), II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve yönetsel tipin devamı olarak teknolojik tip asker (3).” (Caforio, 2006: 19; Akyürek vd. 2014: 309). Kültürel alanda gelişmeler, siyasi alanda değişen kutuplaşma, barış protokolleri, uluslararası bürokratik faaliyetlerin askeri kuvvetlere yansması temelde geleneksel asker ve modern asker ayrımı biçiminde olmuştur. Böylesi bir askeri değişim modellemesinin sivil–asker ilişkilerini etkilediği söylenebilmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası küresel yapıda konjonktürün değişmesi sosyo-politik anlamda askeri kuvvetlerin kurumsal bir rol kazanmasında etkili olmuştur. Savaş dönemi toplumsal ilişkilerin ötesinde dünya genelinde yapılaşma, kurumsallaşma ve yenileşme dönemi olarak ifade edilebilen 2000’li yıllara kadar geçen dönemde askeri kuvvetlerde askerlik görevinin zorunlu hizmet olarak değişmesi, askeri kuvvetler görev alan bireyler açısından meslek halini alan askerliğin amaçlarının ve gereklerinin değişmesi, askeri kuvvetler ile siyasi erkin ve sivil halkın biraradalığının artması yaşanan temel değişimler arasında gösterilebilmektedir. Kurumsal ve mesleki olarak askerliğin gelişimi profesyonel askerlik tanımlarını da meydana getirmiştir. Profesyonel askerlik üzerine ilk tanımlamaya sahip olan Arthur Larson askerliği, radikal profesyonellik ve pragmatik profesyonellik olarak iki kategori halinde şöyle ele almıştır: “Radikal profesyonellik toplumdan soyutlanmış kurumsal profesyonelliği ifade ederken; pragmatik profesyonellik, zorunlu askerlik modelinin devam ettiği ordularda, yurttaş-askerlerin içinde bulundukları toplumun ihtiyaç ve amaçlarından aldıkları profesyonelliği tanımlamaktadır.” (Larson, 1977: 57-72; Akyürek vd. 2014: 311).

David Segal ise Larson’un radikal profesyonellik kavramını geleneksel askeri uygulamalar biçimine; pragmatik profesyonellik kavramını ise askerliğin mesleki bir unvan olduğunu ve radikal profesyonel askerliğe göre sivillerle ilişki düzeylerinin yüksek olduğunu ifade etmiştir (Segal, 1986: 351-376; Akyürek vd. 2014: 311). Huntington açısından değişen ordu kurumunda ilişkiler, Peter Feaver’in temel-araç

kuramı içerisinde Tablo 1.1.’deki haliyle askeri profesyonelleşme ve sivil–asker ilişkilerine etkisi şöyle açıklanmıştır:

		Askeri	
Sivil		Çalışma	Kaçınma
	Müdahaleci	2	4
	Müdahaleci olmayan	1	3

Tablo 1.1. Peter Feaver’ın Kuramında Askeri Profesyonelleşme ve Sivil–Asker İlişkileri Etkileşimi (Feaver, 2003: 2)

Feaver’a göre, Huntington’ın nesnel kontrol kavramının geçerli olmadığı profesyonelleşme hali (1 ve 3) özerk ve siyasi açıdan tarafsız konumda olan ordu yönetimini ifade eder. Öte yandan siyasi iktidarlığa bağlı olmayan ordu yönetiminin aşırı özerkliğinin sistematik ihlali (2) toplumsal çatışma yaratır, bu durum Huntington için kriz halidir ve sivil–asker ilişkileri temelli toplumsal hareketlere yol açabilmektedir. Son olarak ise (4) kaçınma hali askeri kuvvetlerin profesyonelleşmenin aksine pragmatik askeri çalışma haline karşılık gelir. Böylesi bir kaçınma hali fonksiyonel olarak sivil ilişkileri meydana getirir (Feaver, 2003: 2).

Ordudaki değişimlerin Moskos’un kavramsalında yer alan Geç Modern Çağ ile profesyonel askerlik küresel çapta ordu yönetimlerinde yer edinmiştir. 1990 sonrası post- modern dönemde askeri kuvvetler, savaş dönemi işgal tehlikelerinin ve askeri kaynaklı toplumsal hareketlerin var olmadığı bir değişim içerisinde. Ordudaki yeni değişimin esası küresel barış ve insani yardım odaklı olmakla beraber barışın devamına ilişkin uluslararası askeri üs ve kaynakların oluşmaya başladığı görülmektedir.

Değişkenler	Erken Modern Çağ	Geç Modern Çağ	Post-Modern Çağ
-------------	------------------	----------------	-----------------

Olası tehdit unsurları	Düşman işgali	Nükleer savaş	Terörizm, etnik şiddet
Ordunun yapısalılığı	Kitle ordu	Makro yapıda profesyonelleşen ordu	Mikro yapıda profesyonelleşen ordu
Ana misyon / görev tanımı	Vatan savunması	İttifakın desteklenmesi	Barışı koruma, uluslararası askeri üs yapılanmaları,
Baskın yönetim	Ordu / birlik komutanları, üstler ve liderler	Yöneticiler	Ordu kurumu - devlet işbirliği
Kadınların askeri kuvvetlerde varlığı	Ayrı birlik veya tam dışlanma	Kısmi entegrasyon	Sistematize edilmiş
Aile-soy temelli askeri birlik	Ayrılmaz bir parça	Kısmi	Kaldırılmış
Homoseksüellerin konumu	Ret	Kısmi kabul	Tam kabul
Askeri görevi vicdanen ret	Yasaklanılmış	Koşullar altında kabul	Sivil hizmet olarak kabul

Tablo 2.1. Ordu Kurumunda Modernite Evrimi (Moskos, Wiliam ve Segal, 2000: 15; Nucriari, 2007: 84).

Moskos'un kavramsallaştırdığı ordu bünyesinde modernitenin evrimi Tablo 2.1.'de yer almaktadır. Soğuk Savaş öncesi döneme karşılık gelen Erken Modern Çağ (1900-1945); ordunun kurumsallaşma öncesi, savaşların kolektif irade ile sürdürüldüğü, ordu içerisinde farklılaşmanın mümkün olmadığı, askeri görevin vicdani sorumluluk olarak kanıksandığı döneme karşılık gelmektedir.

Askeri kuvvetlerde profesyonelleşmenin ve meslek olarak askerliğin önem kazandığı dönem Soğuk Savaş dönemi olarak ifade edilebilen Geç Modern Çağ (1945-1990)'dır.

Geç Modern Çağ, ordunun toplumun bir alt sistemi olarak kurumsal bir kimlik kazandığı, belli normlar ve hiyerarşik yapılarıyla bürokratik sistemler içerisinde yer aldığı dönemdir. Erken Modern Çağ küresel zeminde düşman işgallerinin ve baskın olan ordunun tahakküm gücünün azami olduğu dönemdir. Askeri kuvvetlerin meslek halini almasıyla beraber askeri görevlerin zorunluluk gerektirmediği durumlar söz konusu olmuştur. Öte yandan Geç Modern Çağ döneminde ordu içerisinde farklılıklara ve kadınların ordu dâhilinde olmasına karşın kabullenişlerin temel aldığı dönemdir. Bu dönemde baskın tehdit unsuru nükleer tehlikelerdir.

Moskos'un değerlendirmesine göre son dönem olan Soğuk Savaş sonrası Post-Modern Çağ (1990 ve sonrası), ordu yapısı profesyonelliğe sahip, silahlı kuvvetlerin gelişimine yönelik akademisyenlerin, uzmanların araştırmalarının yaygın olduğu döneme karşılık gelir. Baskın tehlike unsuru küreselleşme sebepli terörizm ve etnik şiddettir. Post- Modern Çağ'da askeri görevin zorunluluk kapsamından çıkarıldığı, sivil hizmet halini aldığı söylenebilmektedir (Nuciri, 2007: 80-85).

Türkiye'de mevcut olan askeri uygulamalar tümüyle dönüşüm sürecindedir ki (Çav, 2013: 342), bu dönüşüm modernitenin bir gereği olarak ele alınmaktadır. Mevcut dönüşüm sivil yönetim ve askeri kuvvetler arasında çelişik hiyerarşi yapısının düzenlenmesi üzerinde konumlanmaktadır. Türkiye'de askeri uygulamalar tarihsel süreçte yönetimin araçsal mekanizmaları olarak hizmeti, değişen siyasi dengeler ve olgular sebebiyle askeri kurumların siyasallaşması, hizmetinin dışında yer alması gibi toplumsal sorunları meydana getirmiştir. Orduların gelişimi, değişimi ve dönüşümü sivil–asker ilişkilerinin belirleyicisi ve sebebi olmaktadır. Bir ülkenin sivil–asker ilişkilerini belirleyen değişkenler o ülkenin siyasi ve toplumsal tarihi, sivil–asker ilişkilerinde belirlenen yöntem ve anlayış, yasal ve anayasal değişiklikleri, ekonomik ve toplumsal koşulları, iç siyaset unsurları, modernleşme ve ilerleme çizgisi ile ilgilidir.

2.3. Sivil–Asker İlişkileri Kuramlarında Kavramsal Çeşitlilik

2.3.1. Siyasi ve Toplumsal Tarihin Kavramı: Askeri Vesayet

Askeri vesayet kavramı etimolojik açıdan *vasi* köküne dayanmaktadır. Vasi; kelime anlamıyla vefat eden bireyin hak ve görevlerini yerine getirmek için tayin edilmiş kişi veya grup anlamını taşımaktadır (Hacımustafaoğulları, 2010; Çiftçi, 2019). Vesayet; askeri, siyasi, sosyal, kültürel gibi çeşitli unsurların devamını ve koruyuculuğunu betimleyen bir anlam taşır. Askeri vesayet kavramı siyasi yapılarda vasilik sorumluluğuna sahip askeri yapıların eylemselliklerinin sebebine karşılık gelmektedir. Robert Dahl (2010: 82)'a göre askeri vesayet "muhafızlık" kavramı içerisinde toplumun yönetime dâhil olmadığı demokrasi dışı bir yapıda anlama sahiptir. Askeri vesayet başka bir görüşe göre sivil siyasi yapının askeri yapıya güven vermemesi sonucu vasilik görevini yerine getirilmesine karşılık gelmektedir (Çiftçi, 2019: 8). Demokratik devletlerde askeri vasiliğin tayini ve askeri vesayetin yerine milletin vekili olan sivil siyasi yapılar vardır. Askeri vesayet demokrasiye bağlı devletlerde bürokratik ve toplumsal alanda güç sahibi oluşu noktada Haldun Taner'in (TDK, 2019) "*Vesayet ve himaye altına giren bir devlet istiklalini yitirir*" sözü ile belirttiği gibi siyasi yapının ve milletin özgürlüğüne karşısında bir anlam ifade eder.

Askeri vesayet kavramının ideolojik yönü, orduların siyasal ve toplumsal alanda tahakküm elde etmesi ve toplumsal sorunlara sebebiyet vermesi bakımından benzer amaç ve anlamdan dolayı pretoryanizm ile ilişkilendirilebilir. Pretoryanizm askeri yapının fiili gücünün siyasi güce dönüşmüş hali olarak tanımlanabilir (Örs, 2001: 57). Askeri vesayetin sivil–asker ilişkileri analizlerindeki konumu pretoryanist yapının ve düşünsel sistemin varlığından kaynaklanmaktadır. Pretoryanist biçimde siyasi kontrole sahip devletlerde halkın ve devletin militaristleştiği söylenebilir. Pretoryanizm ile ilgili çalışmalar sivil–asker ilişkileri alanında çoğunlukla Amos Perlmutter tarafından geliştirilmiştir. Vesayetin güce dönüşmesi pretoryanizm ideolojik kökeni içerisinde dâhil edilebilmektedir. Pretoryanizmin tarihsel geçmişi sivil siyasanın üzerinde bir güç tayin etmesi 18. yüzyıla Batı Avrupa'da orduların siyasi gücüne kadar dayanmaktadır (Perlmutter, 1969: 383).

Samuel Huntington ise 19. yüzyılda pretoryanist hareketlenmeyi "oligarşik pretoryanizm", "radikal pretoryanizm" ve "kitle pretoryanizmi" olmak üzere üç aşamada ele almıştır (Örs: 1996: 17-24; Yıldırım: 2019: 357). Oligarşik pretoryanizm toplumun dini, askeri ve iktisadi alanlarında yönetici kişilerce yapılan toplumsal harekete karşılık gelirken radikal pretoryanizm oligarşik pretoryanizmde yer alan aktörlerin siyasal yapıda kısıtlı fakat yönetimde etkili aktörlerin eylemleri olarak belirtmiştir. Kitle pretoryanizmi ise Huntington'a göre -askeri vesayete karşılık gelerek- ordunun veya örgütlü bir grubun siyasal ve iktidar alanının üzerinde eylem gücü olarak ifade edilebilmektedir. Öte yandan askeri vesayet kavramının ideolojik gücü tarihsellik içinde bonapartizme yakın bir anlam ifade eder. Bonapartizm, kavramsal olarak Napolyon Bonapart (1769) tarafından türetilmiş ilk kez Karl Marx tarafından (1852) iktidar gücünün asker ve sivil bürokrasiden oluştuğu yönetim yapılarına karşılık kullanılmıştır.

Askeri vesayetin siyasi güç halini alması bir bakımdan patrimonyalizme yakın bir anlama sahiptir. Patrimonyalizm, devletin mülkiyetinin sultan ve hükümdara ait olduğunu, askeri gücün sultan ve hükümdarların buyruğunda “devletin koruyucusu” olarak gücü elinde bulundurdukları yönetim halidir. Patrimonyal yapı Weber’in terminolojisinde var olduğu biçimden ifade edilmek gerekirse geleneksel otoritenin yönetim biçimine ve toplum yapısına karşılık gelmektedir. Weber (2012) geleneksel otoritenin yönetim biçimlerini "patrimonyalizm", "patriyarkalizm" ve "gerontokrasi" ile açıklamıştır. Patrimonyalizm, devletin mülkiyetinin sultan veya hükümdara ait olduğunu, askeri gücün sultan ve hükümdarların buyruğunda devletin koruyucu olarak gücü elinde bulundurdukları yönetim halidir. Dolayısıyla demokratik devletlerde askeri vesayetin varlığı patrimonyalizmin tayin ettiği güç ve konumun devamlılığını ifade edebilmektedir. Askeri erkin sivil siyasi alana yaptığı müdahaleleri askeri vesayetin pretoryanist nitelikteki olduğu söylenebilmektedir. Kavramsal açıdan askeri vesayetin kullanımı ile örnekler demokratik yapılanmada seçilmiş sivil siyasi aktör ve gruplara vasi olarak askeri yapının atanmış biçimde tahakkümüne karşılık gelir. Türkiye’de askeri vesayet kültürünün varlığı Türk siyasi tarih ile ilişkili bir süreci kapsar. Başka bir ifadeyle siyasi tarihi askeri yönetime bağlı olması ve militarizm ideolojik gücün devlet yönetiminde ve toplumda hâkim olması Cumhuriyet tarihinde demokratikleşme süreciyle militarist yapısallığın askeri vesayet adı altında vasi olarak kalmasıyla ilişkilidir. Bununla beraber askeri vesayetin görünümü ve kullanımı

tartışılan bir konu olarak süregelmiştir. Türkiye'de askeri vesayetin görünümü Ortadoğu uzmanı Steven Cook'un 2008 yılında yayımlanan kitabında belirtmiş olduğu *"Yönetmeden hükmeden ordu: Türkiye, Mısır, Cezayir"* ifadesine karşı Ümit Cizre'nin Türkçe baskısına önsözünde şöyle belirtmiştir:

“Silahlı kuvvetler siyasete her vesileyle açıkça müdahale ederek otoriter eğilimlerini açığa vurmasalar bile, parlamenter sistemin, sivil siyasal aktörlerin üstünde bir yerde konuşlanmışlardır. Dolayısıyla siyaseti ve toplumu şekillendirebilme iktidarı mevcut. Bunun anlamı şudur: Bu ülkelerin silahlı kuvvetleri, farklı dozlarda da olsa siyasetin temel paradigmasını yani ‘oyunun kurallarını’ bizzat tayin edecek bir konumdadır.” (Görmüş,2012).

Askeri vesayetin Türkiye demokrasisi için gerçeği Cizre'nin ifadesi ile açıklanabilmektedir. Askeri vesayetin vasi olarak askeri yapının demokrasi öncesi gücü sivil siyasi yapının yerine kullanılarak vasi olarak görülen siyaset ve hükümetten dolayı devletin koruyuculuğu amacıyla siyaset ve yönetimin neredeyse on yılda bir revize edilerek askeri vesayet hatırlatılmıştır. Askeri vesayet kültürü ve eylemselliği tarihsel, ideolojik ve kültürel olmak üzere üç boyutta ele alınabilmektedir. Askeri vesayetin tarihsel boyutu; askeri yönetime sahip büyük bir imparatorluğun yıkılması toplumsal sorunlar yaratmıştır. Sonrasında kurulan Cumhuriyet'in askeri kökenli kadrodan oluşması ve sivil siyasi yapının oluşturulmaya çalışıldığı süreçte *"halkta, zor dönemlerde güvenilebilecek yegâne kurumun ordu olduğuna dair bir kanaat"* (Görmüş, 2012) yaratmıştır. Böylece askeri vesayetin tarihsel boyutu böyle temellenmiştir.

Askeri vesayetin düşünsel boyutu, Osmanlı imparatorluğunun güç kaybetmesinin arkasındaki sebebe benzer olarak; askeri yapının sivil siyasete karşı güvensiz oluşu ve sivil siyasetin yürütülmesinin disiplinsizlik olarak algılanmasına dayanmaktadır. Askeri kültürel boyutu ise; askeri vesayetin toplumsal hafızada var olan devletin parçalanmasına karşı oluşturulan ortak bilincin ordu kurumuna yüklemiş ve benimsemiş olduğu devletin koruyuculuğuna karşılık gelir, askeri vesayetin kültürel karşılığını ordu bütünlüğünün dışsal tehditlere karşı olduğu gibi içsel karışıklıklara karşı sorumlu olduğu toplumsal hafızada yer alır. Demokratik siyasi yapının kabulünden ziyade Cumhuriyet öncesi devlet yönetimlerinde var olan askeri yönetimlerin vasisi olarak askeri yapı siyasal ve toplumsal alanda müdahalelere girişmiştir. Dolayısıyla Türkiye sivil–asker ilişkilerini belirleyen temanın askeri

vesayet kültüründen kaynaklandığı söylenebilmektedir. Meşruiyetin halka ve demokratik temsile bırakmasıyla askeri vesayet geri planda kalabilir. Yerel ve ulusal düzeyde askeri vesayet görünümlü ancak demokratik yapılanmanın ve bilinçlenmenin gerçekleşmesiyle mümkün olabilmektedir.

2.3.2. Sivil-Asker ilişkilerinin Temel Kavramı: Sivil Kontrol

Sivil kontrol kavramının tarihselliği 18. yüzyıl Jean-Jacques Rousseau başta olmak üzere Toplumsal Sözleşmesi kuramcılarının anlatılarına kadar dayandığı söylenebilmektedir (Barbak, 2015: 869). Kavramsal olarak "*civilian control*" geleneksel otorite biçimlerinde var olan devlet yönetimlerinden itibaren silahlı güce sahip aktör ve grupların sivil alanda kontrolünü açıklar. Sivil kontrol kavramı esasen devlet- ordu ilişkilerinin nasıl olacağına dair en eski tartışmalardan başlamıştır. Modern devlet yapısallığından önce sivil kontrol kavramsallığının dışında ordu- devlet ilişkisinde toplumsal tahakküm ve güç savaşları yaygındı. Bu noktada Thomas Hobbes (2013: 136) başta olmak üzere toplumsal sözleşmeyi savunanlar devlet ve ordu arasında dengenin güvenin ve güvenliğin sağlanmasıyla mümkün ve ordunun büyüklüğü ile ilişkili olabileceği kanaatinde olmuşlardır. Fakat öte yandan başka bir toplumsal sözleşme kuramcısı John Locke (2012: 8) aktörlerin eşitliği ile ilişkilendirerek devlet, toplum ve ordu arasında tam bir özgürlük ve eşitlik halini vurgulayarak ordunun denetlenebilir olmasını önermiştir. Mutlak mülkiyetin aktörlerde olmadığına dayanan görüşüne ek olarak mutlak gücün eşitliğine ve ordunun disipline edilmesi gerektiği kanaatindedir. 19. yüzyılda sivil kontrolün izlerini John Stuart Mill'in "*Özgürlük Üzerine*" başlıklı ilk olarak 1859 yılında yayınlanan eserinde bulunabilmektedir. Eserde özgürlükçü düşünce akımları ve toplumsal hareketler sonucu askeri yapının silahlı ve örgütlü gücünün toplumsal çatışmaları bastırmaya yönelik olması üzerine Kıta Avrupa'sında modern anlamda sivil kontrole işlevsel olarak yakın yönetim biçimlerinden bahsedilmiştir (Mill, 2008).

Eric Nordlinger (1977: 11) geleneksel devlet yönetimlerinde sivil kontrolün yönetimde ve toplumsal alanda yer alan aktörlerin gerektiğinde sivil siyasa gerektiğinde ise asker birey olmasından dolayı sivil kontrolün doğal olarak sağlandığından söz etmiştir.

Geleneksel yönetime sahip Osmanlı'da durum farksız değildi, ordu kurumunun sistematikleşmeden önceki haliyle asker birey aynı zamanda devleti yöneten sivil bireylerdir. Devlet yönetiminin toplumsal tabanı ordunun en üst aktörlerinden oluşması sivil kontrolün sağlandığını göstermiştir.

Askerlerin toplumsal tabanı, sahip oldukları kültür ve değerler sisteminde sivil kontrol kurumsallaşmanın hâkim olduğu modern bürokratik sistemde olduğu gibi anlam ifade etmediği söylenebilmektedir. Modern anlamda sivil–asker ilişkilerinde sivil kontrol ordu kurumunun profesyonelleşmesi, kurumsallaşması sonucu ihtiyaçtan ötürü literatüre girmiştir. rs (2001: 60) ifadesiyle; "tarihsel orduları modern ordulardan ayıran bir diğer önemli özellik profesyonellik" ile sivil alanda ordu bütünlüğünün devlet yönetiminden ayrışmasını sağlamaktadır. Modern devletin oluşumunda ve merkezileşmesinde iktidar mekanizmalarının ordu ve sivil siyasal alandan oluşması gç ve çıkar çatışması yaratabilmektedir. Bürokratik yapılanmaya sahip devletlerde ordu ve sivil siyasal yapı arasındaki güç çatışması "sivil–asker dikotomisi" (Sarıgil, 2012) olarak da ifade edilmektedir. Kurumsallaşma askeri yapının siyasal ve toplumsal alanda rol sahibi olmasını engelleyerek ve dolayısıyla sivil kontrolünü sağlamıştır.

Asker bireylerin devlet yönetimine etkisini azaltan ve eylem gücünün askerlik mesleği ile sınırlandırması, kamusal alanda görevi devlet bütünlüğünü i ve dış tehditlere karşı korumak olan aktörlerin kurumsallık içerisinde siyasal ve yönetimsel ilişkilerinin dışında konumlandırmak sivil kontrolü ifade edebilmektedir. 19. yüzyılda “vatandaş asker - tarihi asker” (rs, 2001: 68) görünümü modernleşmenin, askeri örgütlenmelerin ve kurumsallaşmanın artması ile ulus-devletlerin oluşmasıyla birlikte yerini 20. yüzyılda sivil kontrole dayalı askeri bütünlükler almıştır. 20. yüzyıl çoğu ulus-devletlerde demokratik yapılanmaların oluşturulmaya çalışıldığı, sivil–asker ilişkilerinde sivil kontrolün uygulanmaya başlandığı dönem olarak bilinir.

Soğuk Savaş yıllarında devletler için tartışma konusu sivil–asker ilişkileri, Samuel P. Huntington'ın *The Soldier and the State* (1957) alışması ile *sübjektif ve objektif sivil kontrol* kavramları ile yöntem kazanmıştır (Demir, 2019: 38). Sübjektif sivil kontrol kavramının modernleşmenin ve kurumsallaşmanın hâkim olduğu devletler için anlamsal karşılığı, ordu bütünlüklerin siyasal ve yönetimsel karar alımının dışında kalmalarını ifade eder. Sübjektif sivil kontrol kavramının belirleyici gücü devletlerin siyasal bürokratik gelişimi ve askeri kurumların üzerinde tahakküme sahip

olmalarından kaynaklanır. Demokratik devletleri otoriter, mutlakıyetçe rejimlerden ayıran orduların sivil kontrolüdür. Sübjektif (öznel) sivil kontrol, askerin siyasi gücünün⁶ sivil denetim kapsamında demokratik ülkelerde bürokratik yapılanmada, siyasal zeminde ve toplumsal sınıf sisteminde ordunun denetime tabii olmasına karşılık gelmektedir. Objektif sivil kontrol ise Huntington'a göre (2006: 112) orduların siyasal karar alma mekanizmalardan uzaklaştırmak için ideal yöntemidir. Objektif sivil kontrol askeri profesyonelliğin ve kurumsal kimliğin gelişmesini ifade eder, askeri profesyonelleşmenin azami ölçüde gelişmesi ordunun kamusal alandan çekilerek sivil denetimini sağlamaktadır.

2.3.3. Kurumsal Gelişimin İlk Öncülü: Askeri Profesyonelleşme

Askeri profesyonelleşme, sivil–asker ilişkileri literatüründe önemli bir yere sahip sıkça tartışılan kavram ve olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Profesyonel askerlik kavramını ele alırken modern anlamdaki karşılığı ile geleneksel anlamda profesyonel askerlik kavramı birbirinden ayrılmaktadır. Geleneksel devlet ve toplum modelinde askerlik ve askeri profesyonelleşme "askerlik kültürü" (Keegan, 1995: 507) içerisinde profesyonelleşmenin yerine ehlileşmeyi ifade etmektedir. Geleneksel toplum modelinde askerlik kültürü dâhilinde rütub⁷, askerlik görevine ve devlete bağlılık durumu askeri profesyonelleşmeyi karşılamaktadır. Öte yandan geleneksel devletlerde ordu sivil–asker ayrımı olmadan tüm bireylerin savaş zamanlarında konumlandıkları alan özelliği göstermiştir. Karl Von Clausewitz profesyonel askerliğin gelişiminden önce orduların profesyonel olarak kurulmasını *On War* (Savaş Üzerine) adlı çalışmasında "mutlak savaş" kavramına bağlı açıklanabilmektedir (Clausewitz, 2003). Mutlak savaş tarihi nitelikli savaşlardan ayrı olarak politika ve askeri sayıca üstünlük nedenselliğine bağlı "yeni savaşlara" karşılık gelir (Karaosmanoğlu, 2011: 13). Mutlak

⁶ Huntington *The Soldier and the State* (1957) çalışmasında "military power" yani orduların silahlı ve örgütlü olmalarından kaynaklanan gücü ve "military political power" yani orduların siyasi gücü ifadelerini eşgüdümlü olarak kullanmıştır.

⁷ Rütub; Türkçe'de yer alan Arapça'dan geçen askeri profesyonelleşmede uzmanlaşmaya dayalı üst - alt olduğu mertebe, rütbe kavramlarının kökenine karşılık gelmektedir.

savaş kavramı ile savaşın nedensel ve yöntemsel olarak değişimini ifade etmiştir, profesyonel orduların oluşumunu Clausewitz'in mutlak savaş kavramı ile ilişkilendirilebilmektedir.

Subaylık mesleğinin gelişimi on dokuzuncu yüzyılda oluşmasına rağmen profesyonel orduların modern anlamda kurumsallaşması yirminci yüzyılda gerçekleşmiştir (Huntington, 2006: 25). Modern devletlerde sivil–asker ilişkileri tartışmalarında askeri profesyonelleşme kurumsallaşmanın ve meslek olarak ordu yapılanmasına karşılık gelir. Askeri profesyonelleşmenin kavramsal gelişimi Huntington'ın ve Askeri Sosyoloji kuramcılarının çalışmalarına dayanmaktadır. İlk olarak Huntington'a göre (2006: 43-51), askeri profesyonelleşme kavramının oluşumu ve nedenselliği savaşma sanatının modern devletler için askerlik mesleği olarak gelişimi temelde uzmanlaşmış ordu bütünlüğüne ihtiyaç duyulması ve ulus-devletlerin oluşumu ile uluslararası ilişkilerinin değişen bürokratik yapılanmasından kaynaklanmıştır. Öte yandan profesyonel askerliğin meslek olarak kurumsallaşması paralı askerliğin meydana gelmesinden dolayısıyla kapitalist kurumsallaşmanın sağlanmasıyla süregelmiştir (Zürcher & Lucassen, 2003: 9).

Huntington, profesyonel askerlik kavramı ile ordu kurumunun mesleki oluşumunun öz-disipliner bir yapı olması sebebiyle "objektif sivil kontrol" olarak kavramlaştırarak askeri profesyonelleşmenin sivil–asker ilişkilerinde en ideal yöntemin askeri profesyonelleşme ile nesnel sivil kontrol olduğunu belirtmiştir (Huntington, 2006: 41). Huntington'a göre askeri profesyonelleşmeye imkân sağlayan kurumsallaşmanın ve uzmanlaşmanın gelişmesi, ordu bünyesinde emir - komutanın hâkimiyeti ve son olarak sorumlu olunan toplum ile ortak değerler sistemine bağlı olunmasından dolayı nesnel sivil kontrol sağlanabilmektedir (Allum, 1995: 506).

Profesyonel askerlik kavramının Askeri Sosyoloji kuramcıları arasında Huntington ve Huntington takipçisi kuramcılarının dışında kavramın somut gelişimini Morris Janowitz *The Professional Soldier* çalışması ile kavramın Huntington gibi Soğuk Savaş sonrası modern devletlerdeki varlığını ele almıştır. Janowitz aynı zamanda sivil–asker ilişkileri kuramında ulusal yararın ancak dinamik ve toplumsal değerlere bağlı askeri profesyonelleşme ile sağlanabileceği görüşündedir (Burk, 1993: 168).

Modern ordulardaki askeri profesyonelleşmenin zemini tarihsel süreç içerisinde toplumsal yapıya bağlı olarak gerçekleşmiştir. *The Professional Soldier* çalışmasında

Janowitz, silahlı kuvvetler üzerinde yaptığı çalışmaya göre askeri profesyonelleşmeyi toplumsal değişmeler ile ilişkilendirerek ordunun örgütleniş biçimini ve görev anlayışını toplumsal değişmelere bağlı olarak değiştiğini belirtmiştir (Caforio, 2007: 17). Janowitz, askeri profesyonelleşmenin toplumsal değişme doğrultusunda kademeli olarak gerçekleştiği, profesyonel asker kavramının süreci ifade ettiği görüşündedir. Geleneksel devlet düzeyinde Clausewitz tabiriyle "savaşma sanatı" olduğu tarihsel süreçte ordular "*kahraman*" tipi, modernleşme aşamasında ordu bütünlüğü "*yönetici*" tipi olarak aşamalı değişimi sonrasında İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında ordudaki değişimin "*teknolojik*" tipi olarak ortaya çıkmıştır.

2.4. 21. Yüzyılda Militarizm

2.4.1. Militarizm Nedir?

Herbert Spencer'ın (Coser, 2008: 99) asker toplum tipolojisinde konumlandığı, bireylerin devletin savunucuları olarak yaşam pratiklerinin düzenlendiği ideolojik fikir bütünlüğü olarak ve aynı zamanda devletin yönetim biçimine yakınsandığı militarizm kavramı etimolojik açıdan askercilik- savaşçılık ve orduculuk ifadelerine karşılık gelmektedir. Ordu kavramının Fransızca karşılığı olan "militaire", Türk Dil Kurumu sözlüğünde militarizm olarak ifade edilmiş biçimi ile "bir ülkede ordu gücünün aşırı derecede ağır basması" olarak karşılık bulmuştur. Başka bir tanımlama olarak ise militarizmin etimolojik kökeni "her tür sorunu askerî yöntemlere başvurarak çözme, bundan dolayı silahlı kuvvetlere öncelik tanıma eğilimi" olarak yer almaktadır (TDK). Kelimenin 'izm' ekine sahip olmasından dolayı ideolojik bir çerçeveye sahip olduğu söylenebilmektedir.

1860'lı yıllarda Fransız düşünür Pierre Joseph Proudhon, militarizm kavramını bireysel ve sosyal anarşizm arasında bir sentez olduğunu belirtmiştir. (Eatwell & Wright, 1999: 132). Siyaset bilimci ve sosyolog Michael Mann ise militarizm kavramını şöyle tanımlamıştır: "militarizm, savaş ve savaş argümanlarını meşru olarak kabul ve arzu edilebilir bir sosyal inşaya sahip tüm teorik bütünlüklere karşılık gelmektedir" (Mann, 1988: 24). Michael Mann'e göre çoğu toplumda militarizm

belirgin bir ideolojik bütünlüğe karşılık gelir, toplumun genç yetişkinleri savaşa dair bedensel ve düşünsel olarak yetiştirilir, fakat modern toplumun militarizmi daha farklı bir biçimde belirgin değil aksine muğlak bir militarizm görünürlüğüne sahiptir (Mann, 1987). Alman sosyalist Karl Liebknecht'e göre militarizm yalnızca dışarıya karşı bir savunma aracı değildir, aynı zamanda, sınıf çelişkileri daha belirgin hale geldikçe işçi sınıfının özgürlük mücadelesine karşı hâkim toplum düzeni, kapitalizmi ve tüm gericiği desteklemek gibi ikinci bir görevi daha vardır (Roussopoulos, 2011: 5). Başka bir tanımlama olarak militarizmin işlevselliği şöyle açıklanmaktadır:

“Militarizm; sosyal kırımları yöneten bir güç tekniğidir ve çatışmalı toplumsal süreç içindeki en önemli ideolojik, ekonomik düzenlemelerin bir sosyo-politik aktörü olarak asker yatmaktadır. Militarizm; sosyal / siyasi güçlerin disipline edilmesidir, militarizmin kullanımı fiziksel zorlama (veya sadece kullanmak için tehdit), siyasi, ilgili tüzel kişiler tarafından desteklenmektedir" (Akça, 2006: 2).

Marek Thee militarizmin disiplinler arası bir boyutu olduğunu ve sosyolojik, politik ve uluslararası yaklaşımlara ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir (Thee, 1977). Anna Stavrianakis ve Jan Selby çalışmalarında militarizmin beş farklı tanımlama içerisinde olduğunu belirtmiştir. Bu ifadelendirmeler “bir ideoloji olarak militarizm”, “çatışmaları çözmek için güç kullanma eğilimi olarak militarizm”, “askeri inşa olarak militarizm”, “sivil–asker ilişkileri yaklaşımları tarafından ele alınan militarizm” ve “bir sosyolojik fenomen olarak militarizm” olarak karşılık bulmuştur (Stavrianakis & Selby, 2013: 12).

Militarist Modernleşme kitabının yazarı Murat Belge militarizmi “askeri olmayan sivil toplum üzerinde askeri değerler, normlar ve kuralları dayatan eden düşünce seti” (Belge, 2011: 147-148) olarak tanımlamıştır. Militarizm, esasında toplumun disiplin, norm ve kurallar sistemi altında toplumsal eylemlerin gerçekleştirmesinin sağlayıcısı kolektif bir unsurdur. Ulus- devletin önemli yapıtaşlarından biri olan askeri kurumlarda inşa edilen militarizmin her toplumsal yapıya devletin ve milletin korunması ve savunulması amacıyla militarizm ideolojisini benimsettirmektedir. Belge'ye (2011: 153) göre toplumsal barışın sürdürüldüğü militarist bir düzen içinde militarizmin devamlılığı için düşman ve tehditler yeniden üretilebilmektedir. Militarizm ideolojisi insanlığın en erken dönemlerinden itibaren bulundukları konumu, dayanışma ağını korumak için savaş ve barış dönemlerinden bağımsız olarak

var olan bir düşünce setine karşılık gelmektedir. Militarist toplum düzeninde olası toplumsal çatışmayı çözümlmek için askeri zihinsel bütünlüğe benzer bir eylem faaliyetinde bulunabilmektedir. Öte yandan cinsiyet rollerinin benimsenmesinde doğacı ve inşacı yaklaşım açısından askeri zihniyet bütünlüğü erkeğe atfedilmişken militarist düşünce unsuru kolektif bir kimlik ve aidiyet neticesinde gelişir ve etkisinden söz edilebilmektedir.

Militarizm bir ideolojik bütünlük olması bakımından ideolojiler tarihinin başlangıcı sayılan Fransız İhtilali'nde sınırları keskin bir yapıya karşılık gelmiştir ve militarist düşünce akımının etkisiyle toplumsal hareketler gelişme göstermiştir, fakat modern öncesi dönemde de militarizm görünürlüğünün var olduğu söylenebilmektedir. Liberyan Marksizm geleneğine göre militarizm, modern toplum organizasyonlarına ait bir bileşenden ziyade pre-modern organizasyon biçimlerine ait bir bileşendir (Lybeck, 2010: 142). Totaliter kurumların disipline edilmiş biçimi toplumu militarist eksenli yönetmek ve toplumsal yapı içerisinde militarizme ait düşünce setinin yayılmasını sağlamaktadır. Dış tehditlere karşı toplumsal militarizmi yönetmek ve uygulamak sanayi toplumunda söz konusu olmuştur. Militarizmin toplumsal değişme bağlamında dönüşümü sanayi toplumunun göstergeleri ile görünürlüğe sahip olmuştur. Herbert Spencer'ın toplum tiplerini ayrıştırmasında askeri ve sanayi toplum tipleri analizi bu noktada önem arz etmektedir:

Özellik	Askeri Toplum	Endüstriyel Toplum
Baskın işlev veya etkinlik	Korunma ve büyüme için topluca savunması ve saldırgan etkinlik	Bireysel görevlerin barış içinde, karşılıklı ilişkiye dayalı yapılması
İş birliği ilkesi	Zorunlu iş birliği; buyrukların uygulanması vasıtasıyla yönetim; etkinliğin hem pozitif hem de negatif düzenlenmesi	Gönüllü iş birliği; sözleşmeye dayalı düzenleme ve adalet ilkesi; sadece negatif etkinliğe düzenleme getirilmesi

Devlet ile birey arasındaki ilişkiler	Bireyler devlet yararına vardır; özgürlük, mülkiyet ve hareketlilik üzerinde kısıtlamalar	Devlet bireylerin yararına vardır; özgürlük; mülkiyet ve hareketlilik üzerinde az sayıda kısıtlama
Devlet ve başka örgütler arasındaki ilişkiler	Tüm örgütler devlete ait; özel örgütler engellenir	Özel örgütler teşvik edilir
Devletin yapısı	Merkezi	Merkezilikten uzak
Toplumsal tabakalaşmanın yapısı	Mevki, meslek ve muhitin sabitliği; konumların miras kalması	Mevki, meslek ve muhitin esnekliği ve açıklığı; konumlar arasında hareketlilik
Ekonomik etkinliğin tipi	Ekonomik özerklik ve öz yeterlilik; çok az dış ticaret; korumacılık	Ekonomik özerkliğin yetimi; barışçıl ticaret aracılığıyla bağımlılık; serbest ticaret
Değer veren toplumsal ve kişisel özellikler	Vatanseverlik; cesaret; hürmet; bağlılık; itaat; otoriteye inanç; disiplin	Bağımsızlık; başkalarına saygı, zorlamaya karşı direnme; bireysel girişim; açık sözlülük; nezaket

Tablo 3.1. Herbert Spencer'in Askeri Toplum- Endüstriyel Toplum Sınıflaması (Coser, 2008: 100; Ulusoy, 2011: 12).

Tabloya bakıldığında ideoloji olarak militarizmin görünümü sanayileşmenin başlangıcından itibaren 21. yüzyıla kadar birçok değişime uğramış olduğu söylenebilmektedir. Sanayi toplumlarında militarizmin görünümü askeri kurumlar bünyesinde, devlet tekelinde ve bir sistem fenomeni; bir ideolojiden ziyade bürokratik meşru eylem olarak ifade edilebilmektedir. Toplumsal değişim içerisinde Türkiye'de militarizm ideolojisi ve perspektifi değişmeyen, kümülatif bir biçimde toplumsal bilincin bir unsuru olarak varlığını korumuştur.

2.4.2. Günümüz Türkiye'sinde Militarizm

Türk militarizmini toplum hafızasına yer etmiş şu sözler betimleyebilmektedir: “Biz asker bir ulusuz. Yedisinden yetmişine, kadınından erkeğine asker yaratılmış bir ulusuz.” (Mustafa Kemal Atatürk, aktaran Sabiha Gökçe, 1996: 125). “Asker olmayan Türk var mıdır? Ben de askerim, paşam.” (Hasan Ali Yücel, 1998: 39). “Türk milleti millet- ordu vasfını tarihinin başlangıcından bugüne kadar muhafaza etmiştir.” (Halil İnalcık, 1964: 56; Altınay, 2009: 1245). “Ordu- millet olarak bilinen Türkler, tarihte nice zaferler kazanmış, birçok devlet kurmuş ve yaşatmışlardır.” (Özel, 2000; Altınay, 2009: 1245).

21. Yüzyılda militarizm olgusu, Türkiye açısından düşünüldüğünde modernleşme gerçeğinin dışsallaştırarak ele almamak gerektiğini göstermektedir. Türk modernleşmesinin 21. yüzyılda gelişimi militarist düşünce setini modern öncesinden ayıran bir unsurdur. 1900’lü yıllardan itibaren küresel çapta gelişen modernleşmeci uygulamaların Türkiye’de modernleşmenin bir proje olarak sürdürülmesi ve dolayısıyla geciken bir modernleşme görünümü sergilenmesi militarizm olgusunun toplumsal eylem biçimlerinden çıkıp sivil bireylerin ideolojik temeli olarak oluşamaması benzer biçimde geciken bir süreç karşılık gelmiştir.

Militarizm bir ordu vesayeti olarak eski Türk toplumlarından ve Osmanlı Devleti’nden kalan devletin ve sınırların payidar kalması, genişlemesi ve ilerlemesi için topyekûn savunma ve korunma girişimlerinin modern Türk toplumunda bürokratikleşmenin katkısıyla fiziksel eylem gücünden düşünce setine indirgemıştır. Bu indirgeme savaş döneminin haricinde bir toplumsal düzenden kaynaklanmakta olup ulus- devlet inşası tamamlanmış Türk modernliğinin gelişiminden kaynaklanmıştır. Sosyolojik bir tahayyül olarak “Her Türk asker doğar” bilinci toplumsal hafızada daimiliğini koruyarak bir Türk modernleşmesini yaratmıştır. Bir vesayet olarak ordu kurumunun Türk modernleşmesinin oluşumlarından olan ulus- devlet inşası bir bakımdan ordu- millet oluşumuna karşılık gelir ki toplumsallık içinde militarizmin kökleşmesini ordu kurumunun devletin temel dinamiği olarak irtifa bir konumda varlık göstermesiyle sağlanabilmektedir. Militarist esasında milliyetçi argümanları yüksek bir toplum

yaratır ve milliyetçiliğin temel karşılığı modern kuramcılardan Anthony D. Smith'e göre ulusların oluşum sürecinde kimlik ve kültürlerin yitirilmemesi ve korunması ekseninde yeni toplumsal sürece aidiyet bağlarının adapte olabilmelerini amaçlayan ideolojik bir düşünce setidir (Smith, 2002: 23-24).

Altınay'a göre (2004: 139), Türkiye'nin ulus- devlet oluşumu içerisinde militarizm olgusu toplumsal yapıda yalnızca nasıl düşünmenin gerektiği değil aynı zamanda nasıl yaşanması gerektiğine yönelik bir karşılığa sahiptir. Türkiye militarizminin kökeni Osmanlı döneminde varlığını gösteren milliyetçi akımlara ve hareketlerden gelir ve ilişkili bir biçimde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında milliyetçi akımlarının militarizmin oluşumunda rolü büyüktür. Öyle ki bugünkü anlamıyla militarizmin toplumun her düzeyde insanına devletin korunması ve savunulması fikriyatının yerleştirilmesi anlamına gelen militarizmin kurtuluş yıllarında milliyetçi akımların özellikle İttihat ve Terakki birliklerinin ve cemiyetlerinin etkisi söz konusudur.

21. Yüzyılın Türkiye'sinde militarizmin görünümü toplumsallığın sivil erkinde devleti ve ulusal kimliği zarara uğratacak darbelere karşı gelişen toplumsal bilinç ve iradenin eylemsel gücünde kendini göstermektedir. Sivil-asker ilişkilerinin bizatihi Türkiye açısından düşünüldüğünde toplumun iki ayrı kutbu olarak ayrılmaması ve bütünlüğe sahip olması toplumun kolektif militarizm düşünselliğinden kaynaklandığı söylenebilmektedir. En temel toplumsallık düzeyi olan aileden itibaren gelişen militarizmin göstergesi cinsiyet rolleri içerisinde erkeklik kavramının karşılığı "asker insan" (devletin koruyucu gücüne dâhil olacak birey) olmasından dolayı Türk milletinin ve devletinin daimiliğinin ne denli bir öneme sahip olduğunu somutlaştıran fenomenlerden biridir. Gerek milli sınırlar içinde gerek milli sınırlar ötesinde Türk askeri gücünün arka planında Türk militarizminin toplumun sivil erkenden gelen askeri kuvvete onur ve güven ilişkisi vardır. Askeri kuvvetlerin milli sınırlar ötesinden Türkiye Cumhuriyeti'ni ve bütünlüğünü koruma ve savunma girişimi esasında bu militarizme dayanmaktadır.

2.5. "Askeri Modernleşme"

Modernleşme toplumun sosyal, kültürel, bürokratik, ekonomik gibi her alanında topyekûn değişimi ve ilerlemeyi ifade eden toplumsal sürece karşılık gelmektedir. Modernleşme kuramcılarından Anthony Giddens (1990) modernleşme toplumsal sürecini 17. yüzyılın Avrupa'sında meydana gelen toplumsal değişikliklerin bir sonucu olarak yaşam ve organizasyon biçimlerindeki değişimleri ve bu değişimlerin kalıcı olarak küresel bir yayılım biçimi ve süreci olarak tanımlamıştır. (Harvey, 1989: 10-40). Modernleşme kapsamında bu değişim, Batı toplumlarının 17. yüzyılda ekonomik, teknoloji, siyaset, toplumsal sistemler ve pek çok alanda köklü yeniliklere erken ulaşmaları nedeniyle dünyaya yönelim kazandırmasıyla temellenmiştir. Toplumsal sistemlerden biri olarak ordu kurumunda yenilikçi değişimlerin askeri modernleşme olarak karşılık bulmuştur.

2.5.1. Ordu, Siyaset ve Toplum Demokratikliği

Sivil–asker ilişkilerinde ulusal paydada dönüşüm toplumsal değişimler ile ilişkili olarak yansımaktadır. Toplumun geleneksel düzenden modern devlet düzenine geçişi ve devlet rejiminin demokratik sisteme geçişi sivil–asker ilişkilerinin yönünü belirleyen kavramsal çerçeveye dâhil edilebilmektedir. İlk olarak demokrasinin oluşumu geleneksel toplumda modern toplum düzeninin temellerini atan fikir özgürlüğünün gelişmesi ile devlet yönetimi olarak biçimlenmiştir. Demokrasi kavram itibarıyla sosyal bilimci pek çok düşünür tarafından farklı tanımlamalarla ele alınmıştır. Alain Touraine (2011: 25) tarafından demokrasi, "çok sayıda bireye ve kitlelere özgürlük, yönetsel seçim ve seçilme hakkı tanıyan ve koruyan yönetim biçimini" ifade edilmektedir. Max Weber'in terminolojisinde demokrasi politik, kültürel ve ekonomik yapı ile ilişkili olarak modern formda yasal-rasyonel otoritenin var olduğu yönetim biçimidir (Schroeder, 1998: 79). Ordu, siyaset ve toplum demokratikliğinin birincil öncülü sivil ve askeri ayrışmanın sağlanması vardır. Geleneksel toplumda siyaset ve ordu (yöneten) ile toplum (yönetilen) yapının demokratikleşmesi sivil–asker ilişkileri üzerinde kuram ve tartışmaları yoğunlaştırmıştır. Sivil–asker ilişkileri literatüründe demokrasi üzerine tartışılan ve öne çıkan iki ana teori vardır ve hâkim olan iki ana demokrasi teorisine bağlı sivil–asker ilişkileri kuramcıları Samuel P. Huntington ve Morris Janowitz'dir. Ordu- siyaset

ve toplum dinamizmi içerisinde liberal ve sivil demokrasi (*liberal and civic republican*) olarak karşılık bulan teoriler sivil–asker tartışmalarının yönünü belirlemiştir (Burk, 2002: 9).

Liberal demokrasi yaklaşımı devletlerin ve askeri yapının, bireylerin hak ve özgürlüklerini koruyan demokratik devlet yapısına sahip olmasını ve buna bağlı olarak sivil yapı ile askeri yapı arasındaki ilişkileri sınırlamayı, kontrole ve disiplinin gerekliliği görüşüne sahiptir. Liberal devlet görüşüne bağlı olarak Thomas Hobbes liberal demokrasinin hâkim olduğu yöneten ve yönetilen ilişkisinde egemen gücün toplum sözleşmesine bağlı olarak bireylerin hak ve özgürlüklerini korumak ve adaleti sağlamak görevinde olduğunu belirtmiştir (Hobbes, 2013). Liberal demokrasinin kuramcılarından savunucusu Samuel Huntington liberal demokrasinin sivil–asker ilişkilerinde kontrolün ve sınırların olması gerektiği görüşündedir. Huntington (2006: 51) ulusçuluk ve demokratikleşmenin bir sonucu olarak asker hizmetlerde profesyonelleşmeyi görmektedir. Liberal demokrasinin en ideal ordu- toplum ilişkisinde temel olacağını varsaymaktadır. Sivil demokrasi teorisinin temelini toplumsal katılım oluşturmaktadır. Toplumsal katılım aktörlerin kamusal alanda sivil ve askeri katılımına karşılık gelmektedir, aktörler kamusal alanda sivil ve askeri konumda olabilmektedir. Sivil demokrasinin işleyişinde var olan bütünleşmiş aktörlerin sivil ve askeri görevin ayrışması teorisinin geçerliliği açısından merkezi problem olmuştur (Burk, 2000). Sivil demokrasi anlayışında merkezi problem olan sivil hizmet ve asker görevinin ayrışması Morris Janowitz'e göre savaşın değişen doğasında ve modern dönemde sivil–asker ilişkilerinin belirleyicisi olmuştur ve problemin çözümü demokratik ve etik değerlere bağlıdır (Janowitz, 1983).

2.5.2. Modernleşmenin Türk Askeri Kurumunda Gelişme Evreleri

Dünyaya yayılma mekanizmaları; geleneksel sistem ve düzenden kurtuluş, Aydınlanmacı düşünsel sistemin getirisi olarak rasyonaliteye sahip birey ve toplumu öngörerek toplumsal sistemlerin tümünde yenilenme harekâtı olarak düşünülmektedir. Modernleşmenin biçimlendiği toplumsal sistemler olan ekonomik boyut, bilgiye

ulaşım ve yaklaşım boyutu, rasyonel birey boyutu ve kurumsal boyut olmak üzere dört kategori halinde değişimin tasnifi yapılabilmektedir (Tekeli, 1999: 138).

Modernleşmenin ekonomik boyutu; “kapitalist ilişki içinde, inorganik enerjiye dayalı üretim yapan sanayileşmiş, ürünleri metalaşmiş, emeği cretlendirilmiş, özel mülkiyet anlayışı kurumsallaşmiş bir toplumu” ifade etmektedir (İli, 2002: 245). Modernleşmenin ikinci boyutu bilginin toplumsal g konuma ulaşması ve kaynağının rasyoneliteye dayandırılır olmasıdır (Yelken, 2004: 225). Bilgi kaynaklarının akılcı düşünceye uygun niteliğe sahip olması geleneksel bilgi anlayışından modern bilgi anlayışını ayıran unsur olduğu söylenebilmektedir. Bir nevi bilgi ve rasyonel düşünce sisteminin toplumu haline gelen modern toplumlarda birey geleneksel toplum tipolojisinin yönelimleri dışına çıkmıştır. Durkheim’ın (2016) kavram seti ile ifade etmek gerekirse modern toplumda birey mekanik dayanışmada var olan kolektivitte dâhilindeki konumundan çıkararak organik dayanışmanın bireyselleşen toplumsallığa geçiş yapmaktadır. Belli bir yöreye, geleneğe ve değerler sisteminden kopmuş bireyler modern toplumların yurttaşı haline gelmiştir. Modernleşmenin dördüncü boyutu ise devlet yönetimlerinin değişerek bürokratikleşmesi, demokratikleşmesi ve ulus- devlet oluşumu olarak ifade edilebilmektedir (Tekeli, 1999: 139).

Ulusoy (2015: 513-514) toplumsal değişimin gelenekselden modernliğe geçiş olduğunu ileri süren kuramcıların kavram setine şöyle yer vermiştir: “Tönnies toplumları; Cemaat (*Gemeinschaft*), Cemiyet (*Gesellschaft*); Durkheim; mekanik dayanışmacı, organik dayanışmacı, Marx; feodal, kapitalist, Parsons; topluluk (*Community*), toplum (*society*) vb. olarak ayırır. En yaygın gruplamalardan biri de geleneksel ya da sanayi öncesi toplum (*traditional, pre-industrial society*) ve modern toplum (*modern society*).” (Eisenstadt, 1966: 1). Erken modernleşmeye uğrayan toplumlarda modernliğin yönü toplumsal gelişimin ve ilerlemenin doğal bir sonucu olması geç modernleşmeye sahip toplumların modernleşme süreçlerinin yönü arasında bir ayrım yaratmaktadır. Modernleşmenin gelişmekte olan toplumlar için bir yönelim ve küresel paydada entegrasyonun yegâne temeli olarak atfedilmesi Türkiye modernleşmesinin tepeden inme, üst sınıfın bir projesi ve kanıksanmamış topyekûn değişimler zinciri olmasına sebep olmuştur. Türk modernleşmesinin gelişimsel sürecinin tamamlanmamış olmasının ve modernliğin Türk toplumunun her kesiminde var olmamasının sebebi bundan kaynaklanmaktadır.

Türk modernleşmesinin temelini ve başlangıcının Osmanlı döneminden itibaren olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı’da yenilenme hareketleri Batı’nın örnek alınmaya başlandığı 18. yüzyılda temelde askeri ıslahatlar ile başlayan ve devamında devlet yönetiminde, kültürel ve toplumsal devrimlerle değişen toplumsal yapıya karşılık gelmektedir. Osmanlı’nın son dönemlerinde Batı’nın askeri, kültürel, teknolojik ve ekonomik alanda gelişmişliğini ve üstünlüğünün kabul edilmesi Batı tarzı ıslahatların, dönüşümlerin uygulanmasına sebep olmuştur. Modernleşmenin amaçlandığı düzenlemelere ilişkin Şerif Mardin (1991: 28), Osmanlı’da merkez- çevre kopukluğuna vurgu yaparak merkez ve çevrenin kopukluğundan kaynaklanan yenileşme hareketlerinin uygulanamadığından bahsetmektedir.

Osmanlı’da merkez, şehirlerde oturan bürokrat ve askerlerden çoğunlukta olmak üzere devlet işleriyle ilgilenen zümreden oluşuyorken; çevre ise, göçebe toplumlar başta olmak üzere devletin tarımla uğraşan kesimini oluşturmaktadır (Kurtdaş, 2012: 103). Mardin’e (1991: 29) göre Türk modernleşmesinin yönü merkezden çevreye doğru, merkez ve çevrenin çatışması doğrultusunda gelişen bir sürece karşılık gelmektedir. Modernliğin Türk toplumunun her kesiminde apaçık karşılığının rastlanamamış olması, iktidar mekanizmalarının modernliği zorunlu bir unsur olarak topluma uygulanmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Niyazi Berkes (2004) Türk modernleşmesinin uygulamadaki sorununu modernleşmenin tam karşılığı olan Secularizm (Çağdaşlaşma) kavramıyla analiz etmiştir. Türk modernleşmesinin kavramsal karşılığı olan secularizm sözcüğü Berkes’e göre “geleneksel, katılaşmış kurum ve kurallar karşısında zamanın gereklerine uyan kurum ve kurallar geliştirme” anlamını ifade etmektedir (Berkes, 2004: 18). Dini inançlara göre yönetilen bir devletin ve toplum yapısında çağdaşlaşmanın uygulanması sorunu gelenek ve katılaşmış toplumsal normların din kökenli olmasından kaynaklanmaktadır. Berkes Türk modernleşmesini şöyle irdelemektedir:

“Berkes’e göre; Türk modernleşmesi problemi sadece din ve devlet ayrımı davası olmaktan çok geniş bir davadır. Bu yüzden buna en uygun terim olarak ‘çağdaşlaşma’ terimi kullanılmalıdır. Çünkü Berkes’e (2004: 17-23) göre, Türk modernleşmesi dar anlamda din-devlet ayrımı sorunu değil, çok daha geniş anlamda kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma sorunudur.” (Kurtdaş, 2012: 104).”

Türk modernleşmesi Osmanlı'dan itibaren halktan kopuk ve halka rağmen anlayışıyla uygulanmaya, inşa edilmeye çalışılmış bir proje olduğu söylenebilmektedir. Batı'nın siyasi ve askeri başarılarının kabulüyle modernleşme yönünde temeller atılmıştır. 1720'li yıllardan sonra Batı toplumlarında uygulanan sanayileşme politikalarının yarattığı toplumsal gelişmeler ve değişen küresel ticaret, Osmanlı devletinin değişime ve yenilenmeye ayak uyduramadığını göstererek nihayetinde Tanzimat döneminde Osmanlı toplumsal kimliğinin ve değer yargıların geri planda bırakıldığı kökten ve yapısal değişiklikler meydana gelmiştir (Berkas, 2004: 42-43). Modernleşme bağlamında ilk uygulamalar askeri yönetim ve ordu yapısındaki kökten ve devlet erkânının üstlerinden yapılan değişiklikler olmasının neticesinde güç konumundaki askeri bütünlüğün ihtilalleri ve darbeleri olmuştur. Askeri alanda değişimin temel amacı Batı tarzı askeri gelişimi sağlamak, profesyonel ordu yetiştirmek, askeri kurumsallaşmayı mümkün kılmaktır (Meriç, 1983: 236).

Osmanlı'da ordusunun modernleşme eksenli yenileşme hareketleri, 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı devletler ve Rusya ile yapılan savaşlarda yenilgi elde edilmesinden dolayı temellenmiştir. Fransız İhtilali'nin küresel yansımaları Osmanlı ordusunda Yeniçeri Ocağı'nda milliyetçilik hareketlerine ve ardından milli unsurlar dışında ordudaki yenileşme hareketlerine karşı ayaklanmalarla kendisini göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde 18. ve 19. Yüzyılda askeri alanda önemli derecede düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden ilki III. Selim tarafından Nizam-ı Cedit adında yeni bir ordunun kurulması olmuştur (Şengöz, 2020: 131). Daha sonrasında II. Mahmut tarafından Sekban-ı Cedit ve Eşkinici Ocağı'nın kurulması Yeniçeri ocağında askeri yönetimde köklü değişikliklerin devam edeceği algısını yaratmıştır. Bu bağlamda Yeniçeri ayaklanmalarının giderek artışı nihayetinde 1826 yılında Yeniçeri ocağının kaldırılmasına ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordu kurulmasına sebep olmuştur (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 1982).

Osmanlı ordusundaki kökten değişiklikler ordunun içsel çatışmalarına ve devlet yönetimine ayaklanmalarına, baskınlara sebebiyet vermiştir. Ordu içinde yeni değişikliklerin benimsenmemesi ve milliyetçi unsurlara aykırı görülmesi, silahlı güçlerin toplumsal hareketlerine ve ordu- siyaset ilişkilerin karışması ile sonuçlanmıştır. Siyasi alanda başarısızlığın nedeni olarak görülen ordu kurumunun düzenlenmesi modernleşme kapsamında ilk adım olarak ifade edilebiliyor olsa dahi

kültürel alanda devlet erkânı tarafından yabancı uzmanlar tarafından milli değerler dışına çıkılan birçok uygulamanın yürürlüğe girmesine izin verilmiştir. Askeri alanda önemli değişikliklerden biri de 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın maddelerinden biri olan zorunlu askerlik sistemine geçiş olmuştur. Askeri yapıda başkaldırıların zorunlu askerlik uygulaması ile sonlandırılmaya çalışılmıştır. Fakat yapılan tüm düzenlemelere rağmen ordu kurumundan istenen sonucun alınamadığını ve nedenselliğinin ise ordu kurumunun yerleşik, gelenekselleşmiş kültürel arka planın geri planda kalmış olduğunun göstergesi 1877-1878 yılları arasında yapılan Rus Harbi'ndeki yenilgi olmuştur (Şengöz, 2020: 133).

Birinci Dünya Savaşı sonrası Mondros Mütarekesi esaslarına göre Osmanlı fiilen işgal edilmiş ve bu işgal sonrasında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur (Şengöz, 2020: 133). Devlet yapısının ve rejiminin değişmesi ordu kurumunun yapısal gücünden dolayı 1908 yılında İttihatçıların hareketleri ile temellenmiştir. İttihatçılar, Osmanlı ordusu bünyesinden milliyetçilik akımının etkisiyle bir araya gelen ülkenin kurtuluş mücadelesini sürdüren bir gruba karşılık gelir. Osmanlı'dan bir miras olan ordunun devletle özdeşleşmesi yeni Türkiye'nin ilk dönemlerinde de sürdürülmüştür. Ordu, devlet erkânının gücünün göstergesi olmakla birlikte toplumsal yapıda iç siyasete müdahale etme durumunu Osmanlı'da olduğu gibi sürdürmüştür. Yanı sıra Osmanlı'da olduğu gibi modernleşmeci düzenlemelerin ilk adımlarının atıldığı ordu kurumunda yapısal değişiklikler yeni Türkiye için de ilk adım olma özelliği göstermiştir. Devletin ordu kurumunu incelemesi ve güç konum olarak devlet yönetimi ile özdeşleşmesi orduya bağlı kuvvetlerin devlet güvenliğini gerekçe göstererek toplumsal yaşama müdahalelerde bulunması Türkiye'nin insan hakları ve hukuku alanında geri kalmasına neden olmuştur (Duman, 2019: 154).

Ordu- devlet yönetimi ilişkisinin dinamikleri Osmanlı'daki haliyle Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Ordu modernizasyonunun gecikmiş ve anlaşılamamış olması ordu mensuplarının devlet yönetiminde ve siyasette güç ilişkisi içerisine dâhil olmalarından kaynaklanmaktadır. Ordunun sivil yönetime müdahale eylemlerinin Osmanlı ordu sisteminden kalma bir alışkanlığı olması Türk modernleşmesini geciktiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Duman, 2019: 154). Ordunun fikri bütünlüğü olan “devlete sahip olma” kültürü sivil toplumda askeri darbelerle neticelenmiştir. Erken cumhuriyet döneminde yerleşik olarak ordunun siyasetten uzak

kalmasını gerekliliğinin sonraki dönemlerde uygulanamamış olması toplumsal yapıyı ordu-siyaset ayırımından uzaklaştırmıştır. Ümit Cizre'ye göre erken cumhuriyet döneminde ordunun siyasete müdahalesinin engellenmesinin nedeni rakip bir iktidar odağı olarak güçlenmesinin engellenmesinden kaynaklanmaktadır (Cizre, 2006: 142).

1939-1944 yılları arasında ordu- siyaset ilişkisi askeri devrimler ile görünür hale gelmiştir. İnönü Dönemi'nde siyasete dâhil edilen askeri gücün üstlendiği rol bir iş bölümü niteliği taşımaktaydı. Öyle ki dönemin artan dini dergâh ve tarikatların kapatılması ve devlet içinde oluşan gizil güç ağlarının yönetilmesi için ordu bütünlüğü Sıkıyönetim Mahkemeleri ile İstiklal Mahkemelerinin iş bölümünü sağlamıştır (Burak, 2011: 50). Çok partili siyasal dönemde ordu müdahaleleri Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılmaması nedeniyle gizil örgütlenmeler halinde gerçekleşmiştir. Askeri bütünlüğün siyasileştigi dair Albay Alparslan Türkeş, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ordu bütünlüğünün küresel savaşlardan uzak ve bağımsız bir yol izlemesi ordunun içsel yapısında siyasallaştığını belirtmiştir (Özdağ, 1991: 143).

Devletin içinde bulunduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik durumu neticesinde ordu içerisinde gizil örgütlenmeler, içsel devrimlerin 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen askeri darbenin sivil yönetimin yetersiz kalması ve ordu gücünün harekete geçmesi algısından meydana geldiği söylenebilmektedir. Ordu bütünlüğünün yaşanan siyasal gerilimlerden ve rejimin yönetilememesinden kaynaklanarak darbe girişiminde bulunması modernleşme bağlamından Türkiye'yi geriletmediği söylenebilmektedir. Darbelerin niteliği, herhangi bir toplumun yönetim mekanizmasının fiilen yönetim kapasitesinde olamaması halinde askeri mekanizmaların yönetime el koyması durumunu kapsar (Tathioğlu vd., 2018: 281). 1960 yılında gerçekleşen askeri darbenin toplumsal yapıda ordu kurumunun güç göstergesi olduğu düşünülmüştür ve sonrasında gelen askeri darbelerin izlenimlerini sunmuştur.

1960 yılında askeri darbenin neticesinde siyasi yapılaşmanın ordu bütünlüğünün dışında toplumsal yapıda da sağ ve sol kesim olarak ideolojik yansımalar olarak görünür hale gelmiştir. Siyasetin ve iktidar mekanizmaların toplumsal yapıya etkisinin örneği olarak varsayılan sağ ve sol kesim biçiminde toplumsal ayrışmaların yaşanmasının ardından ordu bütünlüğü 12 Mart 1971 tarihinde toplumsal çatışma halinin çözümlenebileceği fikriyatıyla ikinci askeri darbenin yaşanmasına sebep olmuştur. Siyasi iktidarlığın ve sivil yönetimin siyasi ve ekonomik açıdan başarı

sağlayamaması ardından 12 Eylül 1980 Darbesi'nin meydana gelmesine sebep olmuştur (Kumlu, 2009: 110; Hasanoğlu ve Aliyev, 2016: 215). Darbeler bağlamında cumhuriyet döneminin modernleşme sorununun askeri darbeler ve askeri yönetimin müdahaleleri olduğu düşünülebilmektedir. 1970'li yıllardan itibaren artan iç çatışma 1980 yılında askeri darbe ile sonuçlanarak askeri yönetim tarafından tüm siyasi partiler, sendikalar ve dernekler İç Hizmet Kanunu'nun ordu bütünlüğüne verilen Cumhuriyeti koruma ve kollama görevi gerekçesiyle kapatılmıştır (Tatlıoğlu vd., 2018: 284-285).

1980 darbesinin önceki askeri darbelerden ayırıcı unsurun darbeyi gerçekleştiren ordu bütünlüğü tarafından oluşturulan Milli Birlik Komitesi, Cumhuriyet Senatosu ve Milli Güvenlik Konseyi gibi Anayasal kurumlar dâhilinde askeri gücün temsil edilmesi askeri bütünlüğün ayrıcalıklı konum elde etmesini sağlamıştır (Kurt, 2016: 70). Daha sonrasında tüm yayın organlarından darbenin meşrulaştırılmasına yönelik propagandaların yapılması askeri bütünlüğün siyasi iktidarın üstünde konumlanmasına neden olmuştur. Daha önceki askeri darbelerden farklı olarak Türkiye'nin Post-Modern Darbesi olarak anılan 28 Şubat 1997'de gerçekleştirilen darbenin niteliği Cumhuriyeti koruma ve kollama kapsamında siyasi iktidarın İslami ilkelere göre yönetilmesi, İslam ülkeleri ile iş birliklerinin geliştirilmesi sonucunda askeri muhtıra ile gerçekleştirilmiştir (Tatlıoğlu vd., 2018: 285).

Modernleşmenin yapısal açıdan varlığının söz konusu olduğu fakat ideolojik boyutta söz konusunun olmadığını gösteren bu bağlamda Post-Modern olarak nitelenen 28 Şubat darbesi ordu bütünlüğünün “devletin laiklik ilkesine karşı geliştirilen demokrasi anlayışı” algısıyla gerçekleştirilmiştir. 28 Şubat Darbesi'nin kansız ve şiddetin anayasal sistem üzerinde gerçekleştirilmiş olması toplumsal yapıda ve siyasi bütünlükte halen tartışılan bir sonuç alınamamış darbe olarak hafızalarda kalmıştır. Daha sonrasında 27 Nisan 2007 tarihinde elektronik muhtıra ile gelişen askeri darbenin ise 28 Şubat Darbesinin bir sonucu olduğu düşünülmektedir (Şentürk, 2016). Türk modernleşmesinin askeri kurumlarda görünümü fiziki bir unsur olarak modernleşmenin somut göstergeleri açısından teknolojik faaliyetlerde gelişmesinin dışında askeri bütünlüğün Osmanlı'dan kalan bir düşünsel yapı olan “devleti iç ve dış çatışmalara neden olan her türlü girişimden engelleme” fikriyatı siyasi yönelimli askeri darbelerle sonuçlanmıştır.

Son olarak diğ er darbelerin aksine milletin topyek  n girişimleri sonucunda geri püskürtülen 15 Temmuz 2016 darbe girişimi anti-demokratik nitelikte meydana gelen tarihsel süreçte meydana gelen başka bir askeri müdahaledir. Milli direniş sırasında 249 şehit verilmiş ve 2193 sivil vatandaşın ağır yaralandığı darbe girişimi (Tatlıoğlu vd., 2018: 285), Cumhuriyet tarihinin demokratik bilincinin millete ait olduğunu gösteren bir darbe olarak hafızalarda yer edinmiştir. Darbe mensuplarının ülke içinde gizil örgütlenme biçiminde devletin tüm kurumlarda yer edinen haliyle bütünlük oluşturması önceki gerçekleştirilen askeri darbelerden farklılaşmıştır. Küresel terör örgütlerinin ve dini, siyasi, ideolojik temelli propaganda toplulukların eylemlerinden oluşmuştur. Esasında bir darbe girişimi olarak nitelendirilebilen 15 Temmuz darbesinde önceki darbelerden farklı olarak bir girişim olarak kalması ve askeri yönetimin önceki darbelerde olduğu gibi siyasi ve medya mekanizmalarını kontrol altına alamamış olması modernliğin ideolojik kökenlerinin ve demokratik bilincinin millet tarafından benimsenmiş olmasından kaynaklandığı söylenebilmektedir.

15 Temmuz 2016’da milletin topyek  n başkaldırısı ve darbeyi reddetme girişimleri Türkiye’nin geleceği açısından sonraki yıllarda herhangi bir darbe girişiminin önüne geçileceğinin bir görünüm sergilemiştir. Askeri bütünlüğün içerisinde bir yapı tarafından meydana gelen 15 Temmuz 2016’da gerçekleşen darbe neticesinde demokratik sivil–asker ilişkilerinin oluşması için askeri bütünlüklerin siyasetten ve sivil yönetimden anti-demokratik hareketlenmelerin oluşumuna karşı ayrışması ve profesyonel askerliğin gelişebilmesi yönünde adımlar atılmıştır.

3. TÜRKİYE'DE SİVİL- ASKER İLİŞKİLERİ VE ASKERİ BÜTÜNLÜKLERİN SİYASAL VE TOPLUMSAL KONUMU

3.1. Geçmişten Günümüze Türkiye'de Sivil–Asker İlişkilerinin Görünümü

Türk toplumunda askeri bütünlük toplumsal kültürün bir ögesi olarak sivil toplum ile bütünleşmiş yapı içerisinde toplumun temelini oluşturur. Askeri kimlik Türk toplumlarında her bireyin sahip olduğu aidiyet unsurunu ifade etmektedir. Toplumsal yapı tarihsel süreç içerisinde toplumsal gelişme ve demokratikleşme aşamalarına kadar askeri ve sivil yapının ayrımı mümkün olmamıştır. Bu doğrultuda Türk toplumunda bütünleşmiş temelde karşılık bulan sivil–asker ilişkilerinin incelenmesi toplumsal yapının ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Türk devletinin yerleşik yaşamdan itibaren kurucuları ve yöneticilerin askeri bütünlük olması sebebiyle askeri sınıf toplumun genelini kapsamaktadır. Yerleşik yaşamdan sonra kurumsal bir yapıyı oluşturan askeri yapı toplumsallıktan tam anlamıyla konumlanmamıştır. Türk toplumlarının tarihsel geçmişine bakıldığında değişmeyen unsur devlet ve ordu bütünlüğünün toplumsal yapı üzerinde tartışmasız egemenlik sahibi oluşudur (Bozdemir, 1982: 30).

Tarihte ilk kez askerliğin meslek olarak sistematik çerçeve kazanması M. Ö. 8. yüzyıla Asurluların oluşturmuş olduğu düzenli ordu sistemine kadar dayanmaktadır. Asurluların düzenli ordu sistemini geliştirerek günümüz modern ordu yapısalığının temelini Romalılar muvazzaf subaylık sistemi olarak oluşturmuştur (Aköz, 2010: 46).

Türk tarihinde askeri yapı devletin kurucuları ve egemenleridir. Askeri kurumsallığın varlığı en belirgin haliyle Büyük Selçuklular devleti döneminde paralı askerlik niteliğinde toplumda tutsak bireylerle kurulan profesyonel ordunun başlaması ile karşılık bulmuştur (Cahen, 1968: 38; Bozdemir, 1982: 31). Askerlik yapısı Türk kültürüne özgü temel dinamiklere karşılık gelir. Toplumsal yapı içerisinde askeri sınıfın üstünlüğü ve biricikliği ilk Türk devletlerinden süregelmektedir. Tarihsel süreçte Türk devletlerin milli savunma Türk olmanın gereği bakımından askeri kurumsallığın dışında bir anlam tayin etmiştir. 17. yüzyıldan kalan Fransız halk sözü olan "*Comment peut-on etre Turc?*" (Ottin & Camilly, 1961) Türkçe karşılığıyla "Nasıl Türk olabilirsin?" ifadesi durumu yabancı devletler içerisinde açık belirgin

olduğunu belirtmektedir. Türk ordusunun birincil özelliği, ordu yapısının toplumun her tabakasından bireyin dâhil olmasından gelmektedir. Ordunun kurumsallaşması ve silahlı kuvvet olarak toplumsal yapıdan özerk hale gelişi sivil–asker ilişkilerini askeri kültür bağlamında bütünleştiricisi etkisinin devam ettiği söylenebilmektedir.

Eski Türk toplumlarında ve Osmanlı döneminde sivil–asker ilişkileri esasen yöneten-yönetilen toplumsal yapısı içerisinde incelenebilir. Yöneten - yönetilen esasına dayanan toplumsal tabaka sistemi monarşi temeliyle Selçuklu döneminden sonra askeri zümrenin hâkimiyetinin genişletilmesiyle Osmanlı toplumsal yapısına geçmiştir. Eski Türk devletlerinde monarşinin hâkim olması ve yayılmacı politikanın kabul edilmesi sivil–asker ilişkileri oluşumlarını belirlemiştir. Türk toplumlarının ordu kavramının karşılığı sivil–asker ilişkilerini açıklar niteliktedir. Ordu kavramsal olarak Türk toplumunun her bireyinin oluşturduğu milli savunma kuvvetinin genel ifadesiyle karşılık bulduğu söylenebilmektedir. Askeri kurumsallaşmanın milli savunmadan ve sivil toplumsal yapıdan ayıran temel nitelik silahlı kuvvet olarak biçimlendirilmesidir. Silahlı kuvvetler sivil toplumsallığın milli savunmasından ayrı olarak dış politikaya karşı devlet yönetimi güçlü dayanağının temsilidir (İlhan, 1987: 8). Genel çerçevede Türk toplumunda sivil–asker ilişkilerinin belirleyen ideolojik temelleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1) *Tarihsel militarist toplum geleneği*
- 2) *Askeri sınıfın tarihsel hegemonik konumu*
- 3) *Türk toplumun askeri bürokratik oluşumu*

Askeri kültür tarihsel süreçte kendini yineleyerek devamlılığını sağlamıştır. Asker toplum nitelendirmesine sahip olan Türk devletlerinde sivil–asker ilişkileri ortak militarist kültürel dayanağına sahip olarak günümüze kadar militarist toplum görünümünü sürdürmüştür. Gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet Türkiye'sinde askeri sınıfın toplumsal konumu asker toplum niteliğini göstermektedir. Bu noktada sivil–asker ilişkileri düşünüldüğünde en eski tarihlerden beri gelen yayılmacı politikalar ve devlet yönetiminin askeri sınıf temelli oluşturulması sivil yapıdan ayrılmayan toplumsal ve siyasal yapı görünümü sunmaktadır. Militarist düşünce ve devlet yönetiminde pretoryanizmin hâkim oluşu toplumsal ve siyasal yapıda ordu- toplum ayrımını zorlaştırmaktadır.

Tarihsel süreçte askeri sınıf hâkimiyetinin ve militarist kültürün tortuları askeri darbeler, muhtıralar gibi askeri müdahaleler ile türevlenmiştir. Osmanlı'nın son döneminde Jön Türkler olarak devletin karar merceği olmaları, Erken Cumhuriyette devletin kurucuları, 1960'lı yıllardan sonra toplumsal yapının gelişmesinin, modernleşmenin ve pretoryanist bir eylem olarak 1990'lı yıllarda ulus- devlet biçimlendirilmesinin askeri yapı öncülüğünde oluşu militarist geleneğin devamlılık sağladığı sonucuna ulaştırmaktadır. Osmanlı toplumsal yapıda sivil–asker ilişkisinin siyasi kolunda askeri temelli oluşumlar ayrılmış bürokrasiyi sunmamaktadır. Devlet tekelinin altında silahlı güç olarak konumlanması gereken ordu modelinin mümkün olduğu söylenememektedir.

Cumhuriyet sonrasında baskıcı değişimlerin, modernleşmenin sağlayıcısı olan askeri sınıfın kurumsallaşması ve siyasi veya toplumsal olan sivil yapıdan ayrışması, tam anlamıyla demokratikleşmenin sağlanması yönünde kökten değişimlerin yaşanmamış olması askeri hegemonik yapının devamlılığını, toplumsal ve siyasal yapıda ayrıcalıklarını getirmiştir. Bu duruma sebep olarak etkenin Osmanlı'da hâkim olan askeri elit bürokrasisinin bıraktığı toplumsal hafıza ve başka bir etken olarak Cumhuriyet dönemi öncesinde ve sonrasında aydın kesimin statü bakımından güçlü konumda olmayışı gösterilebilmektedir. 1960 yılı ve sonrasında askeri müdahaleler sebebiyle demokratikleşme adına sivil–asker ayrışması amacıyla bürokratik temelli adımlar günümüz sivil-asker ilişkilerinin belirleyicisi olmuştur. Türk kültürün en temel dinamiği olan militarist kültür çerçevesinde ordu- toplum ve bürokrasi ilişkisinin ayrışma eksenli politikalar ile düzenlenmiş olması militarist yapının kültürel yapımızda bozulma yaşadığı sonucunu doğurmamıştır. Kültürel bozulmanın ancak toplumsal militarist bütünlüğe ve askeri kültür birikimine etki edecek güçte olması durumunda mümkün olduğu söylenebilmektedir (İlhan, 1989: 363).

Buna bağlı olarak sivil–asker ilişkilerinin kültürel yapıda anlam ifade ediyor oluşu siyasi bütünlüğün askeri müdahaleler neticesinde sivil–asker ilişkilerinde ayırma eksenli yönelimlerin sağlanması siyasi yapıdan askeri elit yapıyı ayırma esasıyla askeri yapının toplumsal konumuna etki ettiği söylenebilmektedir. Askeri zümreye verilen geniş tahakküm sebebiyle Osmanlı'da ve Cumhuriyet sonrası dönemde sivil–asker bütünsel yapısının zaman zaman askeri yapının toplumsal müdahaleleri ile toplumsal sorunlar meydana gelmiştir, Osmanlı'da askeri zümrenin oluşturduğu yöneten sınıfı ve

Cumhuriyet sonrasına askeri vesayet kültürünün hegemonik görünümü askeri yapının siyasi ve toplumsal konumunun belirleyicisi olmaktadır.

3.2. Osmanlı Dönemi Sivil–Asker İlişkileri

Türkiye sivil–asker ilişkilerinin ve askeri bütünlüğün siyasi ve toplumsal konumunun ele alınması için vesayet bir kültür olarak Osmanlı askeri kültürünün ve Osmanlı döneminde askeri yapının devlet yönetimindeki rolünü ve toplumsal konumunu ele almak gerekir. On dördüncü yüzyılın başlarında Selçuklu- Bizans sınırlarında kurulan Osmanlı beyliğinin 600 yılı aşkın devlet ve imparatorluk düzeylerine sahip çeşitli dini, etnik ve sosyo-kültürel yapıya sahip en uzun tarihsel gelişmeye sahip Türk devletidir. Osmanlı döneminde sivil–asker ilişkilerinin anlaşılmasından önce Osmanlı toplum yapısında askeri bütünlüğün konumunu ele almakta fayda vardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi olan beylik döneminden yükseliş dönemi imparatorluk dönemine kadar ordu kuvvetiyle yönetilmiştir. Yayılımacı politikanın benimsenmesinden dolayı ordu temelli devlet yönetimi sürdürülmüş olup, ordu bütünlüğün toplumsallık içinde statüsü en üst sınıfsal konuma karşılık gelmektedir. Sivil siyasi mekanizmalarından yoksun biçimde ordu kuvvetiyle yönetimin sağlanması sosyal kurumlarda da etkisi söz konusudur. Osmanlı toplumsal yapısı sosyal kurumlar ile geleneksel askeri sisteme göre düzenlenmiş ordu kuvvetinin uyumlu örgütlenmiş biçimini içermektedir.

Osmanlı toplum yapısında sosyal sınıf sistemine kurulu yöneten-yönetilen ayrımı açıktır. Toplum yapısında sınıf sistemi askeri zümre ve reaya (halk) olmak üzere iki yapısalıktan oluşmaktadır (Doğan, 2019: 35). Yönetenler sınıfı olan askeri zümre içinde devlet yöneticileri, seyfiye (saray mensupları), ilmiye sınıfı (şeyhülislam, kazasker, müderris, kadı) ve kalemiye sınıfı (defterdar, nişancı, reisülküttap) bulunmaktadır. Osmanlı bürokratik görünümü askeri zümrede tek bir yönetenler sınıfı olarak toplanmıştır. Askeri zümre Osmanlı'da vergiden muaf olan yapıya karşılık gelmiştir, reaya vergi mesuliyetli toplumsal sınıftı. On yedinci yüzyılda askeri zümre-reaya olarak sosyal sınıf olarak ayrılan Osmanlı sınıf sistemine tüccar, askeri ve ulema kökenli ayan adı verilen sosyal tabaka dâhil edilmiştir.

Osmanlı toplumsal tabaka sisteminde askeri zümre devletin yönetim, ordu, yargı ve idari görevlerde yer alan üst yapının bütünü oluşturur. Ordu mensuplarının genel

adı olan seyfiye sınıfı devletin yönetiminde siyasi ve askeri yönelimlerin sağlanmasında söz sahibi olan sadrazam, vezirler ve yeniçeri ağasının içinde bulunduğu toplumsal tabakadır (Aksakal, 2017: 17). Esas itibariyle askeri zümre tarafından yönetilen toplumsal yapı olması bakımından sivil sayılabilecek yapıdan ve sivil siyasi mekanizmaların yoksunluğu açıktır. Siyasi yapı-askeri elit ve ordu-toplum ilişkilerinin tamamını kapsayan sivil-asker ilişkileri Osmanlı'da yöneten-yönetilen olarak düşünülebilmektedir. Tabaka sisteminin askeri zümre-reaya olarak yöneten-yönetilen ayrımına dayanmış olması Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet sonrası döneminde askeri müdahalelerin nedensellik bağını ve askeri yapının toplumsal konumunun belirleyicisi olduğu düşünülmektedir.

Toplumsal yapının önemli çoğunluğunu oluşturan Müslüman ve Müslüman olmayan yönetilen sınıfı Osmanlı millet sistemi içerisinde yönetilmiştir. Millet sisteminin sivil-asker ilişkilerini belirleyen ortak kültür bağlarının sağlayıcı olduğu söylenebilir. Millet kavramı köken itibariyle Arapçadaki karşılığı ile dini bir topluluğu açıklamak amacıyla kullanılırken çoğunlukla geniş bir toplumsallığa ve cemaate karşılık gelmektedir (Kurtaran, 2011: 58). Osmanlı millet sistemi köken ve din bakımından heterojen kimliğe sahip toplumsal yapıyı eşit haklar ile ortak tabakada bütüncül kılmaktadır.

"Osmanlı millet sisteminde farklılıkların korunması esas olduğu için, farklılıkları benzer yapmaya yönelik kültürel ve ulusal bütünleşme politika hiçbir zaman uygulanmamıştır. Bu konudaki temel politika; zimmet sözleşmesinin gereği olarak devlet otoritesini tanımayı ve onun gereklerini yerine getirmeyi esas alan politikadır." (Kurtaran, 2011: 61; Eryılmaz, 1999: 238). Osmanlı toplumunun reaya tabakasının yönetilmesinde millet sisteminin benimsenmiş olması reaya içerisinde sınıfsal oluşumları engellediğini söylemek mümkündür. Osmanlı devlet yönetimi millet sistemi içerisinde yöneten- yönetilenler esasına dayanan tabakalaşma sistemine sahiptir, yönetenler sınıfının oluşturduğu askeri zümre toplumun üst sınıfını oluşturur. Osmanlı devletinin temelini ordu bütünlüğünü ve ideolojik arka planını gaza ve cihad anlayışı oluşturur. Sistemik olarak ordu temelli oluşan beylik, devlet ve ardından imparatorluğun yönetimi askeri zümrenin güçlü olması ile mümkün olmuştur. Osmanlı devletinin temeli olan ordu gücünün etkisi askeri zümrede meydana gelen

bozulmaların diğer toplumsal müesseselerde de yozlaşmaya sebep olması ile açıklanabilmektedir (Ünal, 2002: 61).

Osmanlı sınıfsal yapısı vergi muafiyeti olan askeri zümre ve vergi mükellefi olan reaya cemiyeti Avrupa'da olduğu gibi sınıflar arasında aşılmaz duvarlar üzerine kurulu olmaktan ziyade padişah beraatına bağlı olarak sınıflar arası geçişlilik sağlanabilmektedir (İnalcık, 1959: 598; Halaçoğlu, 2014: 105). Fakat askeri zümrenin yönetenler sınıfı oluşu ve toplumsallığın sivil yapısının yönetilenler konumunda olması sınıfsal ayrımın apaçık olduğu sonucunu doğurmaktadır. Sivil–asker ilişkileri bağlamında askeri sınıfın toplumsal yapıdan siyasi ve toplumsal konumu itibariyle ayrıştığını söylemek mümkündür.

Osmanlı ordu yapısını beylik döneminde atlı askerler oluşturmaktaydı. Ordu yapısal olarak toplumun her kesiminden gelen gönüllü askerliğe dayanmaktaydı. İlk düzenli ordu girişimi I. Murat döneminde daimî ve disiplinli ordu kurma fikriyle gelişmişti. Bu doğrultuda devşirme sistemi esasına dayanan yeniçeri ocağının ve yeniçeri ocağının devamlılığını sağlamak amacıyla acemi ocağının temelleri oluşturulmuştu (MSB, 1999: 20). Osmanlı'da devşirme sisteminin temellenmiş olması ordunun gelişmesi ve devletin büyümesi için atılan en önemli adımlardan biridir. Aynı zamanda yeniçeri ocağı Türk tarihinin askeri teşkilatları arasında en sistemli ve disiplinli teşkilatçılık olduğu bilinmektedir (İlhan, 2003: 174). I. Murat döneminde ordudaki başka bir gelişme Osmanlı ordusunda Kapıkulu ocakları ve Eyalet kuvvetleri olarak adlandırılan aylıklı ve topraklı iki büyük ordu yapısalılığı oluşturulmuştur. Kapıkulu ocağının dâhilinde acemi ocağı, yeniçeri ocağı, cebeci ocağı, topçu ocağı, top arabacıları ocağı ve kapıkulu askerleri; eyalet ocağının dâhilinde tımarlı sipahiler, öncü kuvvetler, kale kuvvetleri ve geri hizmet kıt'aları yer almaktadır (Halaçoğlu, 2014: 44-60). Osmanlı ordu teşkilatının temelini Kapıkulu askerleri oluşturmaktaydı.

Düzenli ordunun devamlılığında kara ordu dışında Fatih Sultan Mehmet döneminde deniz donanmaları eklenmiştir. On sekizinci yüzyıldan itibaren askeri teşkilatın devamlılığı ve geliştirilmesi amacıyla III. Selim döneminde modern Türk ordusunun ilk yapısalılığı olan Nizam-ı Cedid Ordusu, ardından Sultan II. Mahmut döneminde Sekban-ı Cedid ve Eşkinici Ocağı kurulmuştur. Askeri eğitimi geliştirmek amacıyla ve ordunun kurmay ve subay ihtiyacına yönelik Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn (1773) ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn (1794) kurulmuştur. 1826 yılında Sultan II.

Mahmut döneminde yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla Batı tarzlı askeri teşkilat kurulmuştur (TSK). On dokuzuncu yüzyıldan sonra orduda Batı tarzlı değişiklikler meydana gelmiştir. Orduda Batıya yönelim başta yeniçeri ocağı olmak üzere askeri yapıyı devletin yönetimine karşı devletin tekelinde olmaktan ziyade devletin karşısında bir güç olmalarıyla sonuçlandı.

Osmanlı'da sivil–asker ilişkilerinin görünümü askeri zümrenin toplum içerisinde konumu ve askeri müdahalelerin sonuçları ile açıklanabilmektedir. Hegemonik bir görünüm sergileyen askeri yapının devlet yönetimi tekelinde olmadığı ve devletin temsil gücünün bünyesinde barındırdığı fikriyatı askeri müdahaleler ile somutlaşmıştır. 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı'da sivil–asker ilişkilerinin askeri müdahaleler ile görünümünü sunan ilk ayaklanma yeniçerilerin kaldırılması sonucunda doğan yeniçeri ayaklanması olmuştur. Ordudaki batı tarzlı yenileşme hareketleri ordunun toplumsal yapının birincil temeli olması bakımından ayaklanmalara sebep olmuştur. Devletin kuruluş aşamasından itibaren gelişmiş ve sistemli ordunun temellerinin atılmasında önemli bir katkısı olan yeniçeri ocağının 19. yüzyılda Osmanlı'nın katıldığı savaşların yenilgi ile sonuçlanmasından dolayı ve ardından yeniçeri ocağının kapatılmak istenmesi ordu yapısında meydana gelen sonraki dönem ayaklanmaların sebebini oluşturmuştur. Yeniçeri ayaklanmasının zeminini oluşturan Osmanlı döneminde ilk askeri ayaklanma sayılan Sultan II. Mehmet hükümdarlığında Buçuktepe İsyanı (1446) ile başlamıştır. Yeniçeri ocağının (1826) kaldırılması sürecine kadar padişahların yönetimi engellenmeye çalışılmış, otuz altı padişahтан on ikisi askeri temelli isyanlar sebebiyle tahtını kaybetmiştir (Katgı, 2020: 763).

Osmanlı ordusunun pretoryan eylemselliği duraklama ve gerileme dönemleri boyunca devam etmiştir. Osmanlı döneminde sivil siyasi mekanizmaların yoksunluğu sebebiyle askeri yapının yönetimde söz sahibi olmasının dayanağı Huntington'ın sivil siyasi yapının ve toplumsal yapının askeri bütünlükten ayrılması esasına dayanan kuramının geçerliliğini doğrular nitelikte olduğu söylenebilmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında 15. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında geçen Osmanlı askeri isyan ve darbe girişimlerinde askeri sistemlerin toplumsal sistemlerinden ayrı konumlanması Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devletin yegâne temeli olmasından dolayıdır.

Ordu yapısallığının yeniçeri ocağının kaldırılması sonrasında gelişen süreçte zorunlu ve gönüllü askerlik uygulaması getirilmiştir. 1839 yılı Tanzimat Fermanı'nın ilan edilışinden sonra belirlenen askeri reform hareketi ile askerlik hizmetinin reaya için vatan borcu olarak eşit koşullarda çağın gereklerine göre yapılacağı kararlaştırılmıştır (Tunalı 2003: 239). Batı tarzlı reform girişimine askeri kökenli toplumsal sınıfların isyanları sürdürölmüştür. 19. yüzyılın başlarından itibaren yeni toplumsal sınıf olan ayan cemaati tımarlı sipahinin yerine derebeylik konumu olarak almışlardır. 1859 yılında askeri darbe niteliğine sahip Kuleli Olayı'nın gerçekleşmiş olması ordunun devlet yönetiminde gücünün göstergesi olmuştur. Yeniçeriliğin kaldırılışı ve askerlik hizmetinin meslek olarak dönüşümü Osmanlı'dan günümüze gelen ordunun temellerinin oluşturulmasında dönüm noktası olmuştur (Tiftikçi, 2006: 19).Tanzimat Fermanı'nda getirilen reformlar üzerinde 1856 yılında Islahat Fermanı sonrasında farklı uyruk ve kökenlerden olan tebaanın askerlik hizmet sürelerine düzenleme getirilmiştir. Islahat Fermanı'ndan sonra tarihsel süreçte eşit hak ve sorumlulukları olan reayanın sınıfsal ayrımı görünür biçimde olmuştur.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı ordusu tam anlamıyla modernleşmeci reform hareketlerine bağı biçimsellik kazanmıştır. Askerlik hizmeti maaşlı biçimde meslek halini alarak kamu memurluğı işleyişini kazanmıştır. Ordu bütönlüğü monarşik biçimde padişahın emrine bağılılığı devamlılık göstermiştir fakat devlet yönetiminin Avrupa tarzına olan bağılılığı ordunun pretoryanizm eksenli 1876 yılında Sultan Abdölaziz'in tahtan indirilip yerine II. Abdölhamit'i getirilmesi ve I. Meşrutiyetin ilan edilmesine sebep olmuştur. 1865 yılında pretoryanizm ideolojik temele sahip Genç Osmanlılar (Jön Türkler) olarak bilinen askeri kökenli toplumsal grup Osmanlı'nın içinde bulunduğı Avrupa tarzına bağılılığın karşısında devleti korumak ve kurtarmak amacıyla siyasi mücadeleğe girişmiştir (Tiftikçi, 2006: 23). Sonrasında Genç Osmanlılardan oluşın İttihat ve Terakki adında siyasi cemiyetin II. Meşrutiyetin ilan etmesi devlet yönetiminde padişah geleneğinin sonlandığının işareti olmuştur. Osmanlı ordusunun askeri darbeler ile yönetsel değışikliğı meydana getirişı ve saltanatın içinde bulunduğı durum sebebiyle önce Genç Osmanlılar sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Kemalist toplulukların eylem gücü bugünkü anlamda sivil–asker ilişkilerini belirleyen askeri vesayetin temellerini oluşturmuştur. Ordunun sivilleşmesinin devamlılığında Osmanlı dönemi 1843 yılında çıkarılan ordunun siyasallaşması ve sivilleşmesinin engellenmesine dayanan yasanın varlığı önce

TBMM'nin ilk anayasası olan 1921 anayasasında ve daha sonrasında 1924, 1961 ve 1982 anayasasında yerini korumuştur. Sivil–asker ilişkilerinin Batı ulus-devletleri teorik çerçeveden ayırıcı temel noktanın Osmanlı döneminde ordunun toplumsal ve siyasal gücünün elinde bulunduruşu ve Cumhuriyet dönemine yansımaları olmuştur. Cumhuriyet döneminde askeri darbe girişimlerinin sivil siyasi tabakanın işlevinin kaybetmesi durumunda meydana gelmiş olması Osmanlı'nın son döneminin örneği olduğu hatırlatmaktadır.

1900'lü yılların başlarından itibaren Türk milliyetçiliğinin yükselişi ve Türkçülük ideolojik kimliğin ön plana çıktığı görülmektedir. Sivil toplumsal yapıda Türk milliyetçiliğinin etkisiyle çıkarılan yayınlar ve Türk milliyetçilerin toplumsal alanda konumlanmaları sivil yapının militarizmin etkisiyle toplumsal hareket oluşturduğunu göstermektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde artan Batı tarzlı köktenci reform hareketlerinden sonra İttihat ve Terakki cemiyetinin devleti savunma ve kurtarma girişimlerinin ideolojik arka planını Türk milliyetçiliği oluşturmaktadır. Devletin Osmanlı'da dönem dönem Batılılaşma ve İslamlaşmaya olan yakınlığının kaybettirdiği Türk milliyetçiliği, İttihat ve Terakki cemiyetinden Erken Cumhuriyet dönemine kadar sivil toplumsal alanda ve askeri kökenli yapıda toplumsal hareketlilik Türkçülük ideolojisi ile temellenmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı yönetimine muhalefet amaçlı *31 Mart İsyanı* (1909) adıyla bilinen darbe girişimi meydana gelmiştir. İttihat ve Terakki cemiyeti tarafından meydana geldiği düşünülen 31 Mart İsyanı sonrasında İttihat ve Terakki cemiyeti Osmanlı'nın yasama ve yürütme organlarında söz sahibi ve devlet yönetiminin sağlayıcısı olmuştur (Tunaya, 1959: 34).

3.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Sivil–Asker İlişkileri

Erken Cumhuriyet dönemi, tarihsel süreçte çoğunlukla ordu- millet birliğinden güç bulan sivil yapı ile askeri erkin ilişkilerinin Misak-ı Milli olarak belirlenen devlet sınırlarını korumak amaçlı bütünsel çerçevede kurulduğu kurtuluş yılları ile geçen dönem olarak düşünülebilir. İlk dönem ordunun kuruluşu Cumhuriyet ilan edildikten sonra kurtuluş mücadelesinin verildiği ulusal kültürden var olmuştur. Ulusal yapının her yaş grubunun istiklal harbinde verdiği mücadele içinde askeri birlik oluşturulmuştur. Erken Cumhuriyette ordu-toplum ilişkisi ulusal kültür ve bağımsızlık

kurma azmi üzerine kurulmuştur. Cumhuriyet sonrası askeri yapı Kemalist ideoloji üzerine kurulmuştur. TBMM'nin ordusu toplumsal yapının tüm katmanlarını içinde bulunduran ulusal kültür ile özdeşleşmiş bir yapıda kurulmuştur. Cumhuriyet sonrası ordu demokratik ilklere göre düzenlenmiş, kişisel iktidar yapılanmasının aksine toplumun tüm kesimlerini yansıtan değerlere sahip ulusal düzeyde kurulmuştur. "Çağdaş Türk ordusu hem bir yandan bin yıllık bir geçmişi ve savaşçılık geleneklerinin taşıyıcısıdır hem de yakın tarihin siyasi kurum ve değerleriyle keskin bir kopukluk gösterir" (Aköz, 2010: 63-64).

Cumhuriyet sonrası kısmen özgürleştirilmiş ordu bütünlüğünün eylemselliği söylenebilmektedir. Osmanlı'da hem sosyal yapıdan hem de devlet yönetimi gereği ordunun sivil alandan ayrılmışlığının Cumhuriyet döneminde toplumsal hareket olarak kurtuluş mücadelelerinin devamı niteliğinde askeri yapının çoğunlukla Kemalist ideolojiye bağlı toplumsal hareketleri sivil-asker ilişkilerinin yeni kurulmaya başlayan devlet yapısallığı içinde değerlendirilmelidir. Osmanlı'da var olan Batı reformistliğin takipçisi olarak Batının demokratikleşme ölçeklerinin uygulanmaya başlaması -tek partili dönemden çok partili döneme geçiş örneğinde olduğu gibi- askeri müesseselerde tepkiye sebep olmuştur. Nitekim böylesi durumun devamlılığı 1960'lı yıllarda Demokrat Parti döneminde de askeri müdahalelerle devam etmiştir. Ordu bütünlüğünün Türkiye demokratikleşme sürecindeki konumu tarihsel süreçte ayrıcalıkları genişletilerek süregelmiştir. Bürokratikleşme sürecinin ilk yılları siyasi yapı Şeriatçı ve Kemalist grup olarak ayrılmış iki temel kutuplaşmaya ayrılmıştır (Kayalı, 2018: 40). Siyasi yapıda kutuplaşmanın var olması Batı reformistliğini kabul eden veya reddeden kesim olarak da ayrılmaktaydı. Siyasal yapıda kutuplaşmanın söz konusu olması hem askeri hem toplumsal yapıda ikircikliğin meydana gelmesinin sebebi sayılmaktadır. Kutuplaşmanın ordu yapısındaki etkileri belli dönemlerde meydana gelen Batıcılık veya Şeriatçılık karşıtı dayanakları olan askeri ayaklanmalar ile görülebilmektedir. Demokratik Türkiye yapılanmasında meşruiyetin kaynağı olan halk (Mardin, 2015: 235) bütünlüğünde askeri müdahalelere olan çoğulcu tepkiler sebebiyle askeri ayrıcalıkların yönü belirlenmiştir.

"Türk düzenleyici otoritesi biçimsel olarak modern olmasına karşın gerçekte ya da otoriter vesayetçiliğe ya da paternal vesayetçiliğe dayanmış ve sonuçta onun aşkınlığı

adeta çelikten bir zırhın içerisine girerek neo-patrimonyal otoriteyle birebir örtüşür bir manzara arz etmiştir". (Nişancı, 2002: 125-126; Meşe, 2017: 201).

Erken Cumhuriyet döneminin siyasi bürokrasi ve askeri elit tabakadan oluşan meclis yapısında birinci grup ve ikinci grup olarak tasnifi yerleşmiş olan Kemalist ideolojiye bağlı kesim ve muhalif kesim siyasal yapıya yön vermiştir. Muhalif kesimin 1937 yılı İsmet İnönü hükümeti döneminde demokratikleşme sürecinde yönetim yapısına karşın basın yayın unsurları ile toplumsal ayaklanma oluşturmak amaçlı hareketliliği temellenmiştir. Milli Şef döneminde yapılan ilk adım devlet rejimini korumak amaçlı kanunu çıkarmak olmuştur. CHF siyasi partisi yönetiminin devlet iktidarlığına karşın askeri ve siyasi kökenli muhalif grubun devlet rejimini ve toplumsal meşruiyetin kaynağı olan halkı galeyana getirmek amaçlı siyasi fırka, gazete, dernek gibi olası faaliyetlerini engellemek amacıyla Tahrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmıştır (Sunay, 2010: 57). Ordu mensupları ve siyasi grup liderleri arasında devlet yönetiminin Osmanlı'dan kalan askeri yönetim anlayışının temsil örnekleri siyasi sivil yapıda alınan toplumsal ve bürokratik tabanlı kararlarda etkili olan askeri gücün varlığı ile desteklenmektedir.

1960'lı yıllardan sonra meydana gelen askeri müdahalelerin temel açmazlarından biri Osmanlı döneminden kalan ordu kurumunun hegemonik yapısallığından kaynaklandığı söylenebilmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde askeri düzenlemeler ordu kurumunu devlet yapısallığı altında özerkleşmesi ve içsel yapısallığında merkezileşmesine sebep olmuştur. Tek partili dönemde özerk yapısallığa sahip olan ordu bütünlüğünün sivil siyasi mekanizmalara toplumsal yapıya yansımaları sebep olan etkisi çok partili dönemde gerçekleşmiştir. 1945 yılından itibaren çok partili dönemde siyasi çekişmeler ardında ordu bütünlüğünün siyasi ve toplumsal ayrıcalıklarına etki edecek gelişmeler meydana gelmiştir. Demokratikleşme sürecinde olan toplumsal yapıda çok partili siyasi yapılanmaya geçiş ordu bütünlüğünün askeri vesayet kapsamındaki hegemonik gücünü tasfiye edebileceği düşünülebilmektedir. Dolayısıyla 1960'lı yıllardan sonra askeri müdahalelerin temel açmazlarından birinin ordu yapısının demokratikleşme sürecinde tasfiye edilmesinden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

3.4. 1960'lı Yıllar Sonrası Sivil–Asker İlişkileri

Ulusal yapıda asker-sivil ilişkilerini betimleyen en önemli göstergeler askeri darbelerin sebep ve sonuçları ile askeri darbelere siyasi tabanda ve efkâr-ı umumîye tarafından verilen tepki ve hissiyatların bütünüdür. Mumyalmaz (2019: 23) tarafından askeri yapının devlet yönetimine ve toplumsal alana müdahalesinin tarihsel arka planı şöyle belirtilmiştir:

"Türk toplumunda siyasetin belirlenmesinde askerin oynadığı rol veya ordunun belirleyici müdahaleleri veya ordunun müdahale dışı yöntemlerle siyasete etkileri devletin meşruiyet anlayışı ve devletin ideolojik boyutunda düğümlenen sorunlardır. Bu ideoloji devletin topluma karşı korunması, bir başka ifadeyle devletin demokratikleşmesine karşı ideolojik bir tutumdur veya ideolojik bir tortudur ve bugüne kadar yapılan müdahaleler de gücünü bu yapıdan almıştır." (Mumyalmaz, 2019: 23).

Çok partili döneme geçiş yılları küresel siyasette II. Dünya Savaşı'nın olduğu döneme karşılık gelmiştir. Çok partili döneme geçiş hareketi Sovyet tehdidine karşı ülke demokratikleşmesinin siyasi yapıda gelişme göstermesi olarak uluslararası siyasette demokratikleşme dalgalarının etkisi var olduğu düşünülebilmektedir. Ulusal yapıda demokratikleşme kapsamında çok partili döneme geçilmesi "dörtlü takrir" olarak adlandırılan siyasi grubun üyeleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından Demokrat Parti'nin açılmasına olanak tanımıştır (Bulut, 2009: 74).

Demokrat Parti'nin iktidara geçişi Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçkin ve aydın kesimden oluşuna karşın DP'nin halkın gerçek temsilcileri olarak meşruiyetin kaynağı halka yakın ifadelerle sahip olmalarından kaynaklandığı söylenebilmektedir. Demokrat Parti'nin iktidara geçişinde "Yeter! Söz Milletindir" söylemi toplumsal yapıda iktidara geçişinde önemli yankı uyandırmıştır (Ertunç, 2004: 453). 1950 yılında iktidar olan Demokrat Parti'nin 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanması sonrasında iktidarlık sürecinde CHP yönetiminin bağlı bulunduğu ilkelere karşıt bir yol izlemiştir.

1960'lı yıllardan sonra meydana gelen askeri darbelerin nedeni olarak en başında darbe müdahalesini yerine getirenlerin siyasi yapıda veya toplumsal alanda darbeye karşıt

tepkilerin oluşmayacağı inancından hareketlendiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla Türk askeri gücünün aşılmaz kuvveti darbe sonucunda tepkilerin var olmayacağı fikrine eklenilerek süreç gerçekleştirilmiştir. Öte yandan anayasal sistemde askeri yapıya tanınan önemli hâkimiyet kabulleri darbenin yasal dayanak noktasını oluşturmuştur. Anayasal düzlemde askeri yapıya darbenin meydana gelmesine dayanak oluşturan yasa maddesi Erdem (2019: 4) tarafından şöyle ifade edilmiştir:

"Cumhuriyet Türkiye'sinde darbenin arkasında yatan en büyük meşruiyet unsuru, 1934 tarihli Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) İç Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesidir. Bu madde, TSK'nın vazifesini "cumhuriyeti koruma ve kollama" olarak tanımamaktadır. Devleti dış düşmanlara karşı korumakla görevli ordu, Türkiye'de siyasi kültürün bir yansıması olarak kendisini (irtica, komünizm vb. gibi) iç düşmanlar karşısında da görevli addetmektedir. Bu tanım cumhuriyetin tehlikeye girdiğini düşünen ordu mensuplarına meşruiyet sunuyor şeklinde yorumlanmış ve cumhuriyet dönemindeki her darbede bir dayanak olarak ileri sürülmüştür." (Erdem, 2019: 4).

Darbelerin ulusal siyasetin içsel çatışmaların yaşandığı süreçlerde gerçekleşmiş olması askeri yapının sivil siyasetin görevini yerine getiremediği ve bu nedenle devleti yönetme yetkisine başvurduğu gerekçesiyle hareket ettiğini göstermektedir. Sivil yapıya ve dolayısıyla toplumsal alana askeri tabakadan müdahalelerin gerçekleşmiş olmasına dayanak sağlayan anayasal zeminin sürdürülmesi ve darbe sonuçlarında askeri tabakanın anayasal yapıda değişiklikler getirmesi askeri darbelerin devamlılığına sebep olan önemli nedenlerden biri olmuştur. 1960 darbesini meydana getiren önemli başka unsurların askeri yapı ile CHP tabanlı sivil siyasi yapının ittifakına karşın Demokrat Partinin iktidar seçimlerini kazanmış ve dahası DP'nin 27 Nisan 1960 tarihinde iktidar karşıtlığı içeren yayın ve siyasi faaliyetlerin durdurulması amacıyla Tahkikat Komisyonunun (TK) kurulması olmuştur (Erdem, 2019: 5). DP'nin Tahkikat Komisyonu'nu kurmuş olması demokratik ilkelere aykırı olduğu düşünüldüğünden dolayı Kemalist ideolojiye bağlı askeri yapının tepkisiyle karşılaşmıştır. Demokrat Parti'nin iktidar sürecindeki alınan bazı kararlar Atatürk döneminde verilen kararların tam tersi niteliğinde olması sebebiyle inkılap karşıtlığı olarak görülmüş olup toplumsal alanda tepkilere sebep olmuştur (Emiroğlu, 2011). Meşruiyetin kaynağı olan halkın temsil kuvveti olarak iktidarın üzerinde bir konum

tain eden ordu mensuplarının darbe teşebbüsü fiilen temellenmiştir. Askeri yapının toplumsal ve siyasal konumunun en açık göstergesi niteliğinde olan darbe teşebbüsleri sivil–asker ilişkilerinin belirleyicisi olmuştur.

3.4.1. 1960-1970 Yılları Arası Dönem

Sivil–asker ilişkilerinin seyri Osmanlı askeri vesayet kültürü, militarist, Kemalist ideolojik çerçevenin arka planında kaldığı Cumhuriyetin ilk kurulduğu dönemden sonra 1960'lı yıllardan sonra meydana gelen askeri müdahaleler sebebiyle belirlenmiştir. Siyasi yapıda değişen düzen ve demokratikleşme eksenli atılan adımların askeri bütünlüğe etkisi meydana gelen darbeler niteliğinde olmuştur. Askeri yapının toplumsal ve siyasal alanda etkili hareketliliği anti-demokratik ulus-devletlerde rastlanan bir olgudur. Cumhuriyet Türkiye'sinde askeri yapı Osmanlı dönemi askeri düzenin devamı görünümünü sergilemiştir. Dolayısıyla bugünkü anlamda askeri tabakanın sosyolojik konumunu ele almanın en birincil gereği darbe dönemlerinde meşruiyet kaynaklarının ne olduğuna bakılması ve sivil alanda askeri hareketliliğin görünümüne yer verilmesi olmaktadır. Yapısal anlamda sivil–asker ilişkileri, askeri darbeler neticesinde ordu bütünlüğün değişen toplumsal ve siyasal konumu görünümünü ortaya koyabilmektedir.

Esasen çok partili geçiş ile başlayan Türkiye'nin tam demokrasi arayışı sivil siyasi alanda çıkmazları ve toplumsal yansımalarını meydana getirmiştir. Askeri cuntanın hegemonik hareketliliği Demokrat Parti iktidarlığında eyleme geçmiştir. Askeri yapının siyasal sistem ve devlet yönetimi hakkında söz ve eylem gücünün olduğunun göstergesi 1960 darbe girişimi ile başlamıştır. 27 Mayıs 1960 darbesine meşru görünüm çizen askeri bütünlüğün temel dayanak noktası Atatürk İlke ve İnkılaplarına aykırı olduğu düşünülen kararların alınmış olması olmuştur (Kılıç, 2020: 954). Fakat şu bilinen bir gerçektir ki ordu bütünlüğün siyasal ve toplumsal alandan ayrışması Kemalist ideolojinin temel prensiplerinden biridir.

Şerif Mardin'in (1973) sivil–asker ilişkilerinde bağdaştırdığı merkez–çevre görüşü, diğer anlamda iktidarın ve askeri tabakanın meşruiyet kaynağı halkı etkilemesi hali darbe teşebbüsleriyle meşrulaştırılmıştır. 1960 darbesine giden süreçte merkez

konumda olan ve iktidar sahibi olan Demokrat Parti'nin önceki iktidar mensuplarının tersine karar almış olmalarının Mardin'e göre çevre konumda olan kamuoyunu etkilemesi darbeyi tetiklemiştir. Askeri cuntanın darbe teşebbüsünü meşrulaştıran dayanak noktası darbe mensuplarına göre Demokrat Parti ile gün yüzüne çıkan Atatürk İlke ve İnkılaplarından yoksun, iktidarlığı Osmanlı devlet yönetimine yakın biçimde sürdüren siyasal grubun var olmasıdır. Mumyalmaz (2019: 21), 27 Mayıs 1960 darbesine giden sürecin nedensel boyutunu şöyle ifade etmiştir:

"Ordu siviller dünyasını iktidara ne pahasına olursa olsun sıkı sıkı sarılma, istikrarsızlık, beceriksizlik, yükselme hırsı, popülizm, basiretsizlik, yozlaşma ve sorumsuzluk ile tanımlamış (Cizre, 2005: 67) ve sivillerin beceriksizlikleri karşısında 27 Mayıs'ı yapanlar ülkenin ikiye bölünmesi tehlikesi karşısında "devleti kurtarmak" isteyenler şeklinde ortaya çıkmışlardır."

Öte yandan Demokrat Parti'nin Türkçe olarak okunan ezanın Arapça okunması ve yayın unsurlarında Kur'an okunmasının zorunlu kılınması gibi almış olduğu kararların laikliğin saf dışı bırakıldığı izlenimini vermiştir. Demokrat Parti öncesinde CHP'nin "militan laiklik" (Sunay, 2010: 95) anlayışı yönetiminin tersi olan kararların ordu tarafından demokratikleşmenin aksi olduğu düşünülmüştür. Karşıt fikirlere dayanarak alınan kararlar ve iktidar-muhalefet arasında devlet rejimini etkileyen fikir çatışması darbe teşebbüsünü olağanlaştıran etkenlerden biri sayılmaktadır. Başka bir ifadeyle toplumsal kutuplaşmaya neden olan iktidar-muhalefet çatışması askeri erkin güç kullanmasına sebebiyet vermiştir.

Ordu bütünlüğüne anayasal yapıda devleti kurtarma ve koruma vazifesinin yasal dayanak ile sağlanmış olması pretoryanist yapıyı ve toplumsal militarizmi güçlendiren bir etmendir. Toplumsal militarizmin arttırdığına örnek oluşturan aktivist toplumsal hareketler gelişme göstermiştir (Kılıç, 2020: 959). Ordu-toplum arasındaki sosyal etkileşimin temelini oluşturan darbe teşebbüsleri ile askeri yapının darbe sonucunda edinilen siyasi konumlamalar sivil-asker ilişkilerini biçimlendirmiştir. Erdem (2019: 6), darbeye giden sürecin arka planında Demokrat Parti'nin maruz kalmasındaki sebepleri şöyle sıralamaktadır:

"1)Atatürk devrimlerine karşı bir karşı devrim niteliğinde uygulamaları gündeme getirmesi örneğin daha iktidara geldiği ilk yıllarda ezanın Arapça aslına döndürülmesiyle başlayan süreç ayrıca radyoda Kur'an okunmaya başlanması

2)Vatan Cephesi'nin oluşturulması, Vatan Cephesine katılanların listesinin her gün düzenli olarak devlet radyosundan ilan edilmesi

3)Askerlerin ekonomik durumlarında meydana gelen kötüleşme: Ordu mensuplarının ücretlerinin düşmesi büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Apartmanların bodrum katları subay katları olarak anılıyor olması

4)1960 yılında kurulan Tahkikat Komisyonu ile doruk noktasına ulaşan toplumu ve muhalefet partisi CHP'yi geren pratiklerin var oluşu"

Darbe sonucunda iktidarın tasfiye edildiği ve yerine askeri cunta olarak değerlendirilen subay kadrosunu oluşturan Milli Birlik Komitesi (MBK) adında kadro oluşturulmuştur. Milli Birlik Komitesi adından da anlaşıldığı üzere meşruiyet kaynağı olan toplumun temsil gücünün ve ulusal birliğin ifadesi vurgulanmaya çalışılmıştır. İdeolojik argümanlarını Atatürk İlke ve İnkılapları oluşturan Milli Birlik Komitesi darbe teşebbüslerini ulusal demokratikleşme amacına atılan hareketlilik olarak görmektedir. 27 Mayıs darbesi sonucunda komite üyesi ve dönemin Milli Savunma Bakanı General Fahri Özdilek darbenin meşruiyet temelini şu sözlerle belirtmiştir:

"27 Mayıs inkılabı Atatürk'ten aldığımız ilhamın his ve heyecanı ile yapıldı. Yurt içinde teessüsünü arzu ettiğimiz demokrasinin ve hürriyetlerin çiğnenmemesi için vazife başında bulunanlarımızın vazifelerini bu yönden de yerine getirmelerini sağlayan Atatürk'ün aşıladığı his ve heyecandır. Atatürk müstevli orduyu imha etmek suretiyle Milli Misak sınırlarını çizdi. 27 Mayıs hareketi ise çiğnenmiş olan demokrasinin, hürriyetlerini milli itibarımızın iadesi suretiyle bu nizamın sınırlarını yeniden masun olarak kökleşmesini temin etmektedir." (Kılıç, 2020: 962; Güresin, 1960: 5).

Askeri müdahaleleri meşrulaştıran ifadeler her ne olursa olsun demokratikleşme aşamasında veya demokratik ulusal devletler açısından düşünüldüğünde anti-demokratik eylemsellik olarak ele alınmalıdır. Öyle ki pretoryanist hareketliliklerin siyasal yapıda demokratikleşmeyi ve toplumsal yapıda kurumsallaşmayı geriletliği açıktır. Türkiye toplumsalında darbe köken itibariyle askeri vesayet kültüründen kaynaklandığı için demokratik ilkelere karşı gelişir ve ardından benzer biçimde darbe girişimlerin oluşmasına sebep olabilmektedir. Nitekim 12 Mart 1971 askeri darbesi ve daha sonrasında 12 Eylül 1980 darbesi bu durumu göstermektedir. 1960 darbesi neticesinde askeri erkin siyasal ve toplumsal alanda edindikleri ayrıcalıklar sonraki dönemlerde darbelerin gelişimine de neden olmuştur. İktidar yapının halkın oylarıyla belirlendiği toplumsal düzende darbe mensupları olan MBK üyelerinin

iktidar konumunda görev almasıyla darbe sonuçlanmıştır. Buna ilaveten darbe sonucunda çoğulcu demokrasi anlayışının benimsendiği anayasal değişikliklerine gidilmiştir.

Referandum sonucu kabul edilen 1961 anayasası toplumun tüm kesimlerince benimsenmemiş oluşuna ve buna bağlı olarak çoğulcu demokrasi anlayışına sebep olmuştur. Ulusal boyutta ordu ile toplum arasındaki ilişki ağının siyasal zeminde oluşmasına sebep olan 1961 anayasası referandumu olmuştur. Bununla beraber darbesinin meşru kaynağı olarak anayasa oluşturulup ve ardından halkın referandumuna sunulmuş olması tepkilere yol açmadığının da ayrıca belirtmek gerekmektedir. 1961 Anayasasının başlangıç kısmında belirtilen “27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti” (Şimşek, 2020: 224) ifadesinden de anlaşıldığı üzere darbe teşebbüsünün ve darbe anayasasının halkın kararı olduğu yansıtılmaya çalışılmıştır. Buna ilaveten, 1961 Anayasası "milliyetçilik ilkesi yerine milli devlet" ilkesinin kabul edilmiş oluşu ulusal paydada ideolojik eksenli yönelimlerin aksine soy ve köken bütünlüğüne dayandırılmıştır.

1961 Anayasasında ordu erkinin yasal gücünün belirlendiği kapsam "ikinci meclis" olarak Cumhuriyet Senatosunun üyeleri olmalarıdır. Ordu mensuplarının veya darbe mensupları olarak ifade edilebilen Milli Birlik Komitesi olan yapının cumhuriyet tarihinde meclis yetkilerinin tanındığı ve iki meclisli olarak sivil siyasi yapıya anayasal kabullerle eklemelendiği ilk olarak 1961 anayasasında mümkün olmuştur. Sivil siyasi yapının ordu mensupları tarafından devletin rejimini tehlikeye atan kişilerin yargılanması amacıyla Yüksek Hâkimler Kurulu ile Anayasa Mahkemesi 1961 anayasası ile kurulmuştur. Sivil–asker ilişkilerinin Türk toplumunda görünümü esasen 1960 darbesi ve sonrasında şekillenen anayasal değişiklikleri ile biçimlenmiştir. Bu noktada demokratikleşme sürecinde ordu - toplum bağı siyasal zeminde alınan kararlar ve yönetim biçiminin sivil otorite ve askeri otorite olarak ikili yapı ile yönetilmesi sonucunda oluşmuştur.

1961 Anayasası üzerinde sivil otoritenin denetiminin azaltılması ve anayasa değişikliklerine giden sürecin askeri otoritenin kararlarına bağlı olduğu 12 Mart 1971 askeri darbesi sonucu yapılan toplumsal ve anayasal değişiklikler ile görülmektedir. Türkiye ulusal yapısında askeri darbelerin meydana gelmesinin sebebi olan geniş yetkilerin tarihsel boyutu ulus- devlet inşasında askeri yapının sivil/kamusal alanda

yönelimini ve konumunu belirlemiştir. Ulusal düzende askeri darbelerin meydana gelmiş olması devlet yönetiminde veyahut devlet rejim yönetimine karşı ifade gücünün somut göstergesini sunmaktadır. 1960 Darbesi sonucu sivil–asker ilişkilerinin durumu sonraki dönemlerde yaşanmış olan darbe girişimlerinin ilk örneği niteliğindedir, 1960 darbesinin devamı niteliğinde olan 1971 askeri darbesi toplumsal yapının darbeleri olağanlaştırmasının ve devamlılık göstereceğinin ilk sinyalini oluşturmuştur.

3.4.2. 1970-1980 Yılları Arası Dönem

1970- 1980 yılları arası sivil–asker ilişkilerinin görünümünü sunan ve askeri yapının dönüşümüne sebep olan toplumsal meseleler meydana gelmiştir. 1960 darbesinin açmazları niteliğinde olan 12 Mart 1971 askeri darbesi tarihsel süreçte önemli toplumsal meselelerden birine karşılık gelmiştir. 1960 darbesi ve hemen ardından 1971 askeri darbesi toplumsal alanda kronolojik olarak devamlılık sağlayacak toplumsal sorunlara yol açmıştır, Erkal (2016: 171), sonuçları itibariyle 1960 ve 1971 yılı askeri girişimlerin sonuçlarını şöyle ifade etmiştir:

"Tarihi kökenleri Osmanlı'ya kadar uzanmasına rağmen, 27 Mayıs 1960 İhtilâli ve 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sadece demokrasiyi kesintiye uğratmakla kalmamış, toplumda değişik kamplaşma örneklerini de doğurmuştur. Bugüne kadar sarkan asker-sivil mücadelesi, kuvvetler ayrılığı prensibinin zedelenmesi, tayin edilmişlerle seçilmişler arasındaki sürtüşmeler, laik-anti laik çekişmesi, 1960'lı yılların gerici-ilerici ayrımı ve günümüzdeki etnik ayrıştırma zorlamaları, Türkiye'deki ikilemlerin ana örnekleri olmuştur." (Erkal, (2016: 171).

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin 1960 askeri darbesi ile sarsılan siyasi, sivil ve askeri yapısı 1971 askeri muhtıra girişimi ve sonraki yıllarda gelişen müdahaleler sebebiyle demokratikleşme yolunda toplumsal sorunların yaşanmasına neden olmuştur. 1971 askeri muhtırasının nihai nedeni ve gelişimi, sivil siyasi yapıda çalkantıların meydana gelmesi askeri otoritenin hegemonik yaptırımları ile devlet yönetiminde bağımsız/militarist iktidar yapısının oluşturulması ile sonuçlanmıştır. Sivil–asker yapısında askeri muhtıranın yansımaları merkez devlet yapısında ideolojik

kutuplaşmaların keskinleşmesinden dolayı toplumsal yozlaşmalar, ötekileştirilmeler biçiminde olmuştur. Bugün halen güncel toplumsal tartışmalarda 1971 muhtırasının çalışma konusu olmasının temel sebebinin toplumsal ayrışmaların devamlılık göstermesinden, askeri otoritelerin ve bütünlüklerin hegemonik gücünde ve sivil–asker ilişkilerinde dönüşüm yaşanmasından kaynaklandığı söylenebilmektedir.

12 Mart askeri muhtırası toplumsal yapı içerisinde sivil bürokraside askeri organizasyonların tayin edilmesini normalleştiren ve sonraki dönemlerde sivil–asker ilişkilerini belirleyen bir süreç karşılık gelmektedir. Meşe (2017: 218) 'e göre 12 Mart askeri müdahale siyasi yapıda uzlaşmasız demokratikleşme olarak nitelendirilmiştir. Nihai olarak bir toplumsal yapıda asker ve yönetim sahibi bürokratik yapılanmada uzlaşmanın mümkün olmaması yapı içerisinde ideolojik temele bağlı ayrışmalara yol açabilmektedir. İdeolojilerin ayrıştığı ve çatıştığı sosyal sistemde tek ve tarafsız bir yapılanmanın ancak askeri otoriteler tarafından sağlandığı fikrine dayalı olarak meydana gelen 1971 askeri müdahalesi demokratikleşme sürecini zedeleyen ve kutuplaşmaları arttıran başka bir toplumsal mesele olduğu söylenebilmektedir.

12 Mart askeri muhtırasına giden süreçte 1961 Anayasasının anti- demokratik bir yapıda olması etki etmiştir. 1961 Anayasasının askeri otoriter organizasyonlar içerisinde oluşturulmuş olması modernleşme sürecinde ulusal yapıda toplumsal sorunlara yol açmıştır. Otoriter nitelikte olan 1961 anayasasının küresel süreçte değişim ve çağdaşlaşma yönünde sosyal akımları destekleyici nitelikte oluşu sivil–asker ilişkileri dâhilinde silahlı gücün hegemonik göstergesini sunan 1971 askeri muhtırası ile sonuçlanmıştır. Toplumsal yapıda ideolojik hedefi modernleşme yolunda gençlik hareketleri gibi artan sosyal hareketler askeri otoritede ters tepki yaratarak askeri otoritenin muhtırası ile sonuçlanmıştır. Askeri otoritenin sivil siyasi yapı üzerinde talepleri demokratik seçimle iktidar konumda olan hükümetin istifası yönünde olmuştur (Akıncı, 2014: 66). Askeri erkin sivil yapı ile ilişkiselliğinin apaçık görünümünü ve tarihsel süreçte sivil–asker ilişkilerin değişimi askeri müdahalelerin nedenselliği ve sonuçları ile netlik kazanmaktadır. Askeri otoritenin anti-demokratik anayasa modelinin toplumsal yapının ihtiyaçlarını karşılamamış oluşu ve toplumsal meşruiyete sahip olmaması sivil–asker ilişkilerinin bütünleşememesine neden olduğu söylenebilmektedir.

12 Mart muhtırasına sebep olan toplumsal hareketler ve kötüye giden ekonomik faktörlerin yanı sıra 1960 darbesinin üzerinde nedensel boyutunun ele alınmamış olması, gerekli çözümlenmelerin yapılmaması, tekrar yaşanacak darbelere karşı hükümeti ve demokratik rejimi koruyacak önlemlerin alınmaması muhtıranın gerçekleşmesine neden olan önemli faktörlerden biri olmuştur. Öte yandan sivil siyasi yapıdan ayrışmamış askeri bütünlüklerin ülke yönetimine ve rejime el koyma fikriyatına dayanarak darbe girişimlerinde bulunmaları tarihsel vesayet ile ilişkilendirilebilmektedir.

1970-1980 arası sivil–asker ilişkilerini belirleyen bürokratik alandaki gelişmelerin toplumsal yansımaları demokratikleşme sürecinde meşruiyet yetkilerini elinde bulunduran kamuoyu açısından düşünüldüğünde silah gücüne dayalı askeri otoritenin anti-demokratik yöntem ile hükümet oluşturmaları darbelere karşı toplumsal hareketliliği engellemiştir. 1960 darbesini meydana getiren çözümlenmemiş etkenlerin 1971 muhtırasına neden olması ile beraber Bülent Tanör'e göre (2016: 407) iktidarın istikrarsız yönelimi ve devlet yönetiminde askeri yapıdan ayrışmaması, tam anlamıyla sivilleşmemenin sebebi ve sonucunu oluşturmuştur. Düşünce özgürlüğü, sosyal hak ve eşitliği gibi çağdaş toplumsal yapının oluşturulması niteliğine sahip 1961 Anayasasının yapısal anlamda yetersiz gelmiş olması ve demokratik ilkelerden yoksun biçimde oluşturulmuş bir anayasa olması toplumsal sorunlara yol açarak 12 Mart muhtırasına zemin oluşturmuştur. Önder Bozkurt (2018: 214), 12 Mart muhtırasına neden olan etkenleri ve askeri müdahaleyi şu sözlerle yorumlamaktadır:

"Türkiye’de darbe ve müdahaleler zincirinin birbirine yakın halkalarını teşkil eden 27 Mayıs darbesi ve sonrasında vukuu bulan 12 Mart muhtırasına göz atıldığında; Türk demokrasi tarihinde, 1960 ve 1970 arasındaki bu 10 yılda gerek idari ve gerekse siyasi gelişmeler nasıl bir seyir izlemiştir ki, 60 darbesinin yaraları henüz sağaltılmamışken, demokratik anlayış ve kurumlara ikinci bir neşter vurulmak istenmiş sorusu akla gelmektedir" Bozkurt (2018: 214).

12 Mart askeri müdahalesine giden süreçte 1969 yılı gençlik hareketlerinin düşünsel arka planı etkili olmuştur. Toplumsal alanda sivil–asker ilişkilerinin bütünlük göstermesi ve askeri otoritenin desteklendiği fikriyatını gösteren "Ordu-Gençlik Elele, Milli Cephede" (Bozkurt, 2018: 215; Kayalı, 2018:182) sloganları baş göstermiştir. Tarihsel açıdan sivil–asker ilişkilerinde küresel çapta Morris Janowitz kuramının ön

plana çıktığı zamansallığa karşılık askeri otoritelerin toplumsal alanda meşruiyet kazanması toplumsal hareketler ile söz konusu olabilmıştır, fakat birçok alanda toplumsal sorunların artması ile askeri otoritenin hegemonik görünümünün geri planda kalması 12 Mart askeri müdahalesini kaçınılmaz kılmıştır. Türkiye'de modernleşme ve batılılaşma yolunda önemli adımların atılması amacıyla askeri bütünlüğün rol oynamış olmasının meşruiyeti siyasi yöneticilerin yetersiz kaldığı toplumsal sorunların meydana geldiği düzende askeri müdahaleler ile hükümete ve rejime etki edecek fiiliyatta bulunmasına sebep oluşturmuştur. Gençlik hareketlerinin "Zinde Güçler veya Asker - Sivil Aydın Kadro" (Kayalı, 2018: 182) olarak ifadelere sahip asker- sivil ilişkilerini bütünleştirmiş ve askeri otoritenin eylem gücünü arttırmıştır.

12 Mart askeri muhtırasının kamuoyuna duyurulan maddelerinde açıkça ifade edilen parlamento ve hükümet yönetimi altında ülkenin toplumsal ve siyasal yapısında bozulmaların yaşandığı, sokak olayları, toplumsal huzursuzluk ve demokratik rejime güvenin azaldığı, ekonomik bozulmaların ağır sonuçlara yol açtığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin istikbalinin ve bekasının tehlikeye atıldığı belirtilmiştir (Bozkurt, 2018: 220; Birand vd. 1994: 209). Buna binaen ülke yönetiminin ağır sonuçlar ile karşılaşılması ve bu hususların tahakkuk ettirilmemesi durumunda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin anayasal yapıda yer aldığı gibi Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevinin yerine getirileceği açıkça ifade edilmiştir.

1971 muhtırası sonrasında sivil–asker ilişkilerinde ve askeri yapının konumu açısından yaşanan gelişmeler bakıldığında 1960 darbesinde olduğu gibi askeri yapının toplumsal ve siyasal yapıda hegemonik gücünü arttırdığını söylemek mümkündür. 1960 darbesi sonrasında çıkarılan 1961 anayasasında olduğu gibi 1971 muhtırası sonrasında anayasal ve bürokratik yapılanmada askeri bütünlüğün varlığı artırılmıştır. 1971 muhtırası sonrasında Yüksek Askerî Şûra (YAŞ) adında asker–sivil ilişkilerin dengesini sağlamakla yükümlü yapı oluşturulmuştur (Gökçe, 2013: 227). Günümüz bürokratik yapısında varlığını koruyan Yüksek Askerî Şûra sivil–asker ilişkilerin zaman içerisinde niteliğini belirlemiştir.

Türk siyasi ve devlet yönetimini ordu etkileşimine açık olduğunu, askeri yapılanmanın hegemonik etkisinin eski Türk devletlerinden beri var olduğunu söylemek mümkündür. Walter Weiker'in *1960 Türk İhtilali* kitabında yer alan "Türkiye sosyal birlik bakımından yetersiz bir memlekettir ve ordu işe karışmadan politik ve sosyal

gelişmesini gerçekleştiremeyeceğe benzemektedir” (Weiker, 1967: 201-203; Bozkurt, 2018: 213) sözü ile Türkiye Cumhuriyeti'nin pretoryanist yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Askeri vesayet olarak da değerlendirilen darbe girişimleri tarihsel süreçte Türkiye Cumhuriyeti öncesi devletlerde askeri bütünlüğün hâkimiyet gücü ile ilişkilendirilebilmektedir.

3.4.3. 1980-1990 Yılları Arası Dönem

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde etkileri hala süren ve en sert sonuçlara sebep olan askeri darbenin şüphesiz 1980- 1990 yılları arası sivil–asker ilişkilerinde yaşanan 12 Eylül 1980 darbesidir. Darbenin gerçekleştiği toplumsal koşullar göz önüne alındığında darbenin mümkün olamaması söylenemezdi. Nitekim 1970'li yılların sonlarında başlayan siyasi nedenli toplumsal olaylar ve dış politikada yaşanan sorunlar askeri bütünlük tarafından 1980 darbesi ile sonlandırılmaya çalışılmıştır. 12 Mart askeri muhtırasının toplumsal olayları ve siyasi istikrarsızlığı engelleyeceğine yönelik inancın 1970'li yılların sonunda şiddetini arttırarak devam etmesi 12 Eylül 1980 askeri darbesine sebep olmuştur. 1980- 1990 arası döneme etki eden 12 Eylül darbesinin nedenlerini ve sonuçlarını tartışmadan önce askeri darbeler ile toplumsal ve siyasi çıkmazların düzeltilmeye çalışılmasının demokratik yapının toplumun ve bürokratik yapının tüm zeminlerinde oluşamadığının göstergesi olduğunu söylemek mümkündür. Buna bağlı olarak askeri otoritenin anti-demokratik yönetimlerde olduğu gibi askeri darbeler ile darbelerin sebep ve sonuçları açısından sivil–asker ilişkilerini yakınlaştırdığı söylenebilmektedir.

1980 darbesinin toplumsal sebebi siyasi zeminde olan uzlaşamamışlığın toplumsal alana yansması olan ayrılmış sosyal yapı oluşturur. Hali hazırda askeri otoritelerin 1960 darbesi sonucu anayasal hakları elinde bulundurmaları ve 1973 askeri muhtırası ile anayasal yapıda hegemonik gücünü korumuş olması 1980 darbesinin geniş çaplı olmasının temeli olmuştur. 1970'li yıllardan itibaren askeri muhtıranın yetersiz kaldığı toplumsal yapıda ekonomik krizler had safhada yaşanmış, küresel çapta meydana gelen petrol krizi ekonomik buhranı tetiklemiştir.

Toplumsal alanda sağ-sol olarak nitelendirilen görüş birliğine varamamış siyasi yapının topluma yansımaları ile çatışan/kutuplaşmış sosyal yapı içerisinde meydana gelen toplumsal olaylardan en tetikleyici ve darbenin zeminini hazırlayan 43 kişinin hayatını kaybettiği 1 Mayıs 1977'de yaşanan provokasyon hareketi sebep olmuştur (Aköz, 2010: 124).

Kamusal alanın özel alan ile iç içe geçmiş olması, bürokratik yapıda hareketliliğin toplumsal çatışma yaratması demokratik ortamın sağlanamadığını gösterir. Bununla beraber siyasi yapıda Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel ile Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Bülent Ecevit arasında uzlaşının sağlanamaması ve buna bağlı olarak 1974 yılında yaklaşık 200 gün boyunca cumhurbaşkanı seçilememiş olması ve 1980 yılında vekaleten cumhurbaşkanlığının yürütülmeye çalışılması askeri darbeye ve askeri bütünlüğün iktidara el koymasına sebep olmuştur. 1980 darbesine giden süreçte faili meçhul cinayetler, suikastlar ile şehir ayaklanmaları yaygınlaşmıştır. Öte yandan yükselen ekonomik kriz ve devalüasyonun yaşanması etki etmiştir. 1980- 1990 yılları arası toplumsal alanda askeri darbe neticesinde askeri otoritenin iktidar sahibi oluşu ile iç içe geçmiş sivil–asker ilişkilerinin var olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumsal yapıda demokratikleşme ve ulus–devlet inşa döneminde askeri otoriteler devletin yönetiminde ve toplumsal meşruiyet kaynağı olan kamuoyunun önünde hegemonik gücünü anayasal yapıdan ve askeri bütünlüğün tarihsel yapısından alması sivil–asker ilişkileri çerçevesinden gerek siyasi elitler gerekse de halkın seçme yetkisi önünde bir gücü elinde bulundurmuştur. Buna bağlı olarak 1960 darbesi ve 1971 askeri müdahalesinde olduğu gibi askeri yapının toplumsal alanda konumu siyasal alanda var ettiği bürokratik gücü ile ölçüldüğü gibi 1980 darbesinin sonuçları ile askeri hâkimiyet siyasi ve toplumsal alanda pekişmiştir. Siyasal zeminin demokratikleşme ve tam anlamıyla bürokratikleşme sürecinde uzlaşmazlıklar yaşanması toplumsal alanda sağ-sol çatışması olarak yansımıştır. Kolektif bilinçte Osmanlı Devleti'nin Duraklama ve Gerileme Dönemlerinde olduğu gibi devlet yönetiminde yaşanan başarısızlıkların toplumda ayaklanmalara sebep olması 1980 darbesinde tekerrür etmiştir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus olası askeri darbeler karşısında sivil siyasi / toplumsal yapı ile askeri otorite arasında nasıl bir ilişki ağının kurulacağı olmalıdır. 1980 darbesinin sonuçlarına bakıldığında en dikkat çeken gelişmenin 1960 darbesi

sonrasında 1961 Anayasasının oluşturulduğu gibi 1982 Anayasası kurma girişimi olduğu görülmektedir.

En katı anayasa olarak bilinen 1982 anayasası üzerinde toplumsal ve siyasal alanda çıkmazları engellemek amacıyla yaklaşık iki yılda oluşturulmuş, buna bağlı olarak en uzun sürede oluşturulan anayasa olduğunu söylemek mümkündür. Çavdar'a göre (2004: 265-266), 1982 anayasası başlangıç bölümünden itibaren askeri bütünlüğün darbeyi meşrulaştırıcı ifadeler ile oluşturulmuştur (Akıncı, 2013: 44). Aynı zamanda 1982 anayasasının denetim ve dengeleme amacına sahip bazı kurumların değiştirilmiş olması ve senatonun kaldırılmış olması (Akıncı, 2013: 44) ile demokratikleşme sürecini geriletliği söylenebilmektedir.

Bu durumu etkileyen başka bir değişim ise parti, dernek ve vakıfların etki alanlarının daraltılmış olmasıdır. Siyaset bilimci Profesör Ersin Kalaycıoğlu'na göre (2007: 336) darbe sonucu anayasa değişikliğinin temsilcileri siyasi elit / askeri otorite bütünlüğün olması *Milli Egemenliğin* dışında *Devlet Egemenliğinin* var olduğunu göstermiştir. Siyasal yapıda çatışma ve uzlaşının sağlanamadığı durumlarda toplumsal alana yansımaları derin ve şiddetli olduğu sürece askeri müdahalelerin kaçınılmaz olduğunu söylenebilmektedir. Askeri darbenin demokratik düzenin aleyhine en temel etkisi seçim barajının değiştirilmesiyle birlikte mikro düzeyde partilerin kapatılması olmuştur.

1980 darbesi ile askeri bütünlüğün siyasal alanda genişleyen hâkimiyeti anayasal yapı ile desteklenmekle beraber dönemin toplumsal sorunlarının önüne geçeceği ve çözüm olarak algılanması nedeniyle toplum içinde askeri yapının hâkimiyeti olağanlaştırılmıştır. 1980 darbesinin temel nedeni olan siyasi uzlaşmazlıklardan dolayı sağ-sol olarak kutuplaşmış toplumsallığın çatışma haline çözümün darbe olarak düşünülmesi toplumun desteğini sağlamıştır. Sivil-asker ilişkileri açısından düşünüldüğünde 1960 darbesinden farklı bir sonuç ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. 1960 darbesinde var olan askeri darbenin rejimin temel ilkelerinden biri olan laiklik ilkesine karşı faaliyetlerde bulunduğu düşünülen dönemin hükümeti ve ideolojik yakın olan toplumsal ile ordu bütünlüğü ilişkileri ayrıştığını söylemek mümkündür. Bu durumdan farklı olarak 1980 darbesinin temelinde sağ- sol olarak toplumsal çatışmanın ve meselenin temelinde fikri karşıtlığın var olması sebebiyle darbenin sonuçları itibariyle kesin çözümün sağlanamadığı düşünülebilmektedir.

Nitekim 28 Şubat 1997 tarihinde yaşanan askeri müdahalenin nihai çıkmazı olan süregelen ideolojik çatışmalardan kaynaklandığı söylenebilmektedir.

3.5. 1990'lı Yıllar Sonrası Sivil–Asker İlişkileri

1990 sonrası toplumsal yapısında siyasi yönelimlerin ve bağlı olarak yaşam pratiklerinin ayrıştığı toplum modeli ön plana çıkmaktadır. Toplumsal ayrışmaların nedenine bakıldığında temelinde Osmanlıcılık tarihselliğine bağlı İslamcı muhafazakâr yapı ile Cumhuriyetçilik ideolojik örüntülere sahip yapı oluşturmaktadır. 1980 darbesinden sonra 1997 askeri müdahalesine kadar demokratikleşme süreci içerisinde modernleşme hareketlerin arttığını ve buna bağlı olarak ulus devlet yapılanmasının gelişme katettiği görülmektedir. 1990'lı yıllardan sonra askeri müdahalelerin toplumsallık içerisinde hareketliliğe sebep olan 28 Şubat 1997 post modern darbesi olarak adlandırılmaktadır. 28 Şubat'a giden süreçte sivil–asker ilişkilerini belirleyen siyasi ve toplumsal gelişmeler söz konusu olmuştur. Öte yandan sivil siyasa ile askeri bütünlük arasında değişen bürokratik dengeler neticesinde askeri yapının toplumsal konumu dönüşüm geçirmiştir. Arka planında askeri darbelerle yetişmiş bir neslin asker–sivil ilişkilerine bakış açısı demokratik olmayan durum olması sebebiyle meşruiyet kaynağını yitirmiş olay olarak nitelendirilmiştir. Bununla ilgili Alabarda (2016: 12) sivil–asker ilişkilerini 1980 yılında yaşanan askeri darbelerin en sert ve sonuçları itibariyle korporatist bir anayasanın topluma kabul ettirilmesi sebebiyle askeri bütünlüğün toplumsal denetimini ele aldığından bahsetmiştir.

Dönemin özellikleri açısından düşünüldüğünde 1990'lı yıllar sonrası Soğuk Savaş'ın etkisinin sona erdiğinin, küresel kutuplaşmaya bağlı dünya savaşlarının önüne geçildiğini fakat bununla beraber hızla giden modernizm unsurlarının yayılarak küreselleşmenin arttığının, uluslararası yapıda terörizm ile belirtilen toplumsal çatışma gruplarının ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Askeri sosyoloji konularından biri olan ve dönem itibariyle sivil–asker ilişkilerine artan ilgi özellikle Soğuk Savaş sonrası uluslararası dengelerin durumuna ve terörizm faaliyetlerine odaklı tartışılmıştır. Küreselleşmecî unsurların yeni toplumsal düzenin ve modernleşme unsurlarının sivil–

asker ilişkilerini ulusal ve uluslararası alanda toplumsal bütünleşmeye götüreceği veya çatışma durumlarının artacağı yönünde yorumlamalar yapılmıştır. Uluslararası alanda iki kutuplu olan dengelerin Soğuk Savaş sonrası değişmesiyle birlikte ulus-devlet inşa politikaları Türkiye için artarak sivil–asker ilişkilerinde demokratik yöntemler benimsenmiştir. 28 Şubat 1997 tarihinin askeri müdahale ile anılmasında en önemli etkenlerden birinin modernleşmenin yükseldiği dönem olmasından dolayı asker sivil ilişkilerinin küresel alanda dönüşüm geçirmesinden kaynaklandığı söylenebilmektedir. Siyasal alanda dönüşümlere sebep olan uluslararası siyasetinde değişen dengeler ulus- devlet yapılaşmasını arttırmıştır. 90'lı yılların Türkiye siyasi yapısını ve toplumsal yansımalarını Prof. Ümit Cizre şöyle yorumlamıştır:

"Yaşamın her alanını 'güvenlikleştirerek' ve bu politikalarını ilk önceliği yaparak geçirmiştir. Özellikle bu dönemde Türkiye siyasî korkuların yerine insan haklarını, yaşam seviyesini ve kalitesini, huzur ve güven ortamını yerleştirememiştir. Meşru şiddet kullanma yetkisini ve güvenlik sektörünün ihtiyaç duyduğu gizlilik ilkesini suistimal etmeden onurlu yaşamı, demokratikleşme sorunlarını ve hukuk devleti olmanın güvencelerini en baş derdi yapan bir güvenlik anlayışını oturtamamıştır." (Alabarda, 2016: 13).

Cizre'nin dönemin siyasi ve bürokratik yapısı ile ilişkili yorumundan post-modern askeri darbe olarak adlandırılan 28 Şubat askeri müdahalenin gerekçelerine yönelik çıkarım yapılabilmektedir. Askeri bürokratik yapının 1980 darbesi sonucu anayasal yapıda sağlamış olduğu denetim demokratikleşmeye ve nihayetinde toplumsal yapıyı zarara uğratmıştır. Her türlü askeri müdahalenin sonucu demokratik uluslarda olumsuz sonuçlanmıştır. Siyasal çerçevelerde anti-demokratikleşme hareketleri askeri müdahalelerin devamlılık sağlamasına sebep olmuş ve askeri otoritenin devlet yönetiminde söz sahibi oluşu giderek artmıştır. 1997 darbesine giden süreçte 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde yüzde 21,4 ile mecliste 158 milletvekili hakkına sahip olan Refah Partisinin kazanmış oluşu darbenin askeri ve siyasi gruplar açısından sebebi niteliğinde olmuştur.

Askeri bütünlüğün devlet yönetiminde ve siyasi/anayasal alanda hegemonik konumu anti-demokratik hareketleri beraberinde getirmiştir. Demokratik devletin meşruiyet kaynağı halkın seçimi sonucu askeri müdahalenin meydana gelmesi demokratikleşmeye engel teşkil etmesi bakımından sivil–asker ilişkilerinde yapısal dönüşümleri kaçınılmaz kılmıştır. Gerek bürokratik alanda gerek siyasallıktan uzak

toplumsal alanda askeri bütünlüğün hegemonik konumu değişim geçirmiştir. Bu bağlamda bu tezin amacı söz konusu değişim ve dönüşümü ortaya koymaktır.

Askeri otoriteler 1997 darbesinin gerekçelerini Refah Partisinin laiklik ilkesine karşı yön izlediklerini ve seçimlerin demokratik unsurları taşımadığını belirtmiştir. 12 Mart 1971 askeri muhtırasına benzer içeriklere sahip 28 Şubat askeri müdahalesi Milli Güvenlik Kurulu ile darbenin gerekçeleri kamuya sunulmuştur Mustafa Erdoğan (1999: 24) darbenin niteliğini anti-demokratik bir oluşum içerdiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bildirinin müelliflerinin temel kaygısı 'Atatürk milliyetçiliği', 'Atatürk ilke ve inkılapları', 'çağdaş medeniyet', 'rejim aleyhtarı', 'çağdışı uygulamalar', 'devleti güçsüzleştirmeye yeltenmek' gibi ibarelerde yansıyan devletçi-ideolojik bir kaygıdır. Çağdaşıktan ve çağdaş medeniyetten ayrılma yönündeki eğilimleri yeren ibarelerle birlikte düşünüldüğünde, laikliğin bir yaşam tarzı olduğunun vurgulanması, devletin asıl kaygısının insan hakları, hukuk devleti ve demokrasi olmayıp, belli bir dünya görüşü ve toplum projesini hakim kılmak olduğunu göstermektedir.” (Burak, 2011: 61).

Sivil–asker ilişkilerinde Türkiye tarihini etkileyen askeri darbelerin niteliği çoğunlukla yönetime el koymak, pretoryanist bir yapı sağlamak ve askeri hegemonik gücü anayasal/siyasal ve toplumsal alanda korumak olmuştur. 28 Şubat darbesinin nitelik bakımından ayırıcı olan yönü ve buna bağlı olarak post-modern darbe olarak nitelendirilmesinin nihai sebebi iktidar konumuna sahip olmaktan öte iktidarı yönlendirmek ve ortak olmaktır (Birdişli, 2008: 49). 28 Şubat askeri müdahalesinin dönemin siyasi gruplar arasında bölünmelere sebep olduğu söylenebilmektedir (Burak, 2011: 62). Kuşkusuz askeri darbelerin toplumsal yansımaları yine aynı şekilde bölücü ve çatışmayı tetikleyici olmuştur. Weber'in otorite tipleri modelinde olduğu gibi (Akçakaya, 2016: 282), Türk toplumuna meşruiyet sağlayan otorite biçimi askeri sınıfa özgü olmuştur, bunun yanı sıra siyasal grup ve parti başkanlarının iktidar sahibi olmasına karşılık gelen anayasal otoriteye dâhil olma girişimleri askeri yapının müdahaleleri sonucu toplum tarafından kabullendirilmiştir.

Türk siyasal sisteminde otorite biçimi olarak meşruiyetini sağlamış askeri bütünlük 28 Şubat müdahalesinden sonra 27 Nisan 2007 e-muhtırasını gerçekleştirmiştir. 2007 askeri muhtırası sivil–asker ilişkilerinde geriye dönük askeri müdahalelerin benzer sonuçlarını sonlandırmış niteliktedir. Askeri darbelerin sebebi esas olarak hükümetin

yetersiz kalması ve hükümete el koyma amacını taşıdığı askeri yapı tarafından söylenegelmiştir. 2007 askeri muhtırası esasen ideolojik ayrımlardan dolayı temellenmiş olsa da askeri tahakkümün siyasal yapı üzerinde etkisini göstermiştir. Öyle ki askeri bütünlüğün cumhurbaşkanlığı seçimlerinde onamadığı düşünsel sisteme yakın siyasal grup ve liderlerin cumhurbaşkanı seçilmesine karşı oluşturduğu askeri muhtıra Türkiye toplumsalında en eski tarihinden beri var olan temel sorunu apaçık siyasal görünüm elde etmiştir. Askeri yapının Türkiye Cumhuriyeti ilkelerinden biri olan laiklik ilkesine karşı yön izlendiği düşüncesiyle Milli Güvenlik Kurulu toplantısında muhtıra vermiştir. Bir bakıma 1960'lı yıllardan beri fiilen darbeler ile askeri yapının tahakkümü altında olmuş siyasal zemin 2007'de farklı olarak ortak düşünce sistemine bağlı meşruiyet kaynağı toplumdan güç almış ve askeri muhtıranın sonuçları önceki askeri müdahalelerden farklı ilerlemiştir. Sivil–asker yapısallığında siyasal zemin ve askeri otorite karşısında toplumsal alanda hegemonya araçsallarını elinde bulunduran toplumsal yapı söz sahibi olmuştur. Söz konusu değişime etki eden toplumsal faktörlerden en etkili olan temelin küresel değişim ve modernite çağına toplumun adapte oluşu ve fikir özgürlüğünün sağlanmış olması söylenebilir. Askeri darbelerin demokratik yapıları bozması nihayetinde meşruiyet kaynağının yön değiştirmesi ile ilgilidir.

Türkiye'nin sosyolojik kimliği ideolojik ayrımlar üzerine kuruludur, toplumsal alan ise ideolojik ayrımların kutuplaşma yarattığı anti-demokratik hareketliliklerde meşruiyet kaynağı olarak sivil–asker ilişkilerinin siyasal zemindeki güç dengesizliğini toplumsal yansımaları ile sunmaktadır. Vesayet yapı olması sebebiyle demokratik meşruiyet karşısında güçlü konumda olan askeri yapının toplumsal ve siyasal konumu 2007 askeri muhtırası sonrasında meşruiyet kaynağı toplumun söz sahibi olmasıyla 15 Temmuz askeri müdahalesi esnasında keskin biçimde belirlenmiştir. 15 Temmuz 2016 tarihinde meydana gelen askeri girişimde tarihsel süreçte yaşanmış askeri darbe girişimlerinin sonuçlarından farklı olarak toplumun darbe girişimine ayaklanması demokratik yapının korunmaya çalışıldığını göstermiştir.

Türkiye sivil–asker ilişkileri ve askeri yapının siyasal ve toplumsal konumu dönüşüm içerisinde. Dönüşümün demokratikleşme yönünde toplumsal ve siyasal zemin ile sağlandığını söylemek mümkündür. 15 Temmuz darbe girişiminin toplumsal güç ile sonuçlanması sivil–asker ilişkilerinin demokratikleşmesinde etkili olmuştur (Aslan,

2017: 46). 15 Temmuz 2016 askeri müdahaleye karşı toplumsal gücün ayrıca şöyle bir özelliği var ki hiçbir ideolojik veya etnik kimlik, kültür ayrımı yaşanmadan ulus-devleti anti-demokratik süreçten kurtarma girişimi olarak ifade edilebilmektedir. 2016 yılında yaşanan askeri müdahale sivil–asker ilişkilerinin dönüşümünün önemli basamaklarından birini oluşturmuştur. Türkiye sivil–asker ilişkileri analizi oluşturulan bu tezin dâhilinde askeri bütünlüklerin toplumsal ve siyasal konumunu ele almaya ihtiyaç vardır. Türkiye sivil–asker ilişkileri siyasal ve toplumsal alanda birçok temelde sebep ve sonuçları ile analiz edilmelidir. Askeri bütünlüğün siyasal alanda konumu siyasal yapı ile ilişkilerinde vesayet temeline, siyasal alanda tahakküm gücüne, anayasal ve bürokratik yapıdaki ayrıcalıklı konumuna bağlıdır. Sivil–asker ilişkilerinin yönünü oluşturan askeri müdahaleler ve sonuçları toplumsal yapıda görünümü üst yapı olarak konumlanmıştır. Üst yapı olması sebebiyle ordu bütünlüğüne göre askeri darbelerin meşruiyetini oluşturan toplumun öncüsü, silahlı gücü ve dini temeli olması askeri bütünlüklerin toplumsal konumunu belirlemiştir.

3.6. Askeri Bütünlüğün Siyasal Yapı İçerisindeki Konumu

Askeri sosyolojinin konularından biri olan ordu–siyaset ilişkisi toplumsal yapı içerisinde meydana gelen sonuçları itibariyle ele alınması gereken önemli bir konudur. Askeri bütünlüğün sivil yapı ile ilişkisinin tam anlamıyla anlatılmak istendiğinde devlet içerisinde ordu temsilcilerinin özerk alanı içerisinde siyasi yaptırımları önem arz etmektedir. Bu noktada toplumsal araştırmaların yaygınlık göstermemesinin nedeni orduların kapalı bir yapı olarak devletin kurucu unsurlarını temsil etmeleri sebebine dayanmaktadır (Duman, 2018: 145). Askeri bütünlüğün devletin iç ve dış güvenliği tehdit edecek unsurlara karşı korumacı ve kollayıcı görev anlayışı siyasi yapıda rejimi tehdit eden unsurlara karşı görev bilincini oluşturmuştur. En temel uygarlıklardan beri devletin kurucu temeli olarak görülen ordu sistemi iç siyasette rejimin tehlike içerisinde olması durumunda silahlı kuvvet ve halkın temsil yetkisi olarak siyaset yetkisine sahip olmuştur. Ordunun toplumsal ve siyasi yapıda temsil gücü Gazali'nin *"Memleket durumunun kötü olduğu hallerde ordu kime bağlı olduğunu söylerse halife o olur"* ifadesi ile apaçık ortaya konmuştur (Kayalı, 2018: 34).

Vesayet olarak Osmanlı askeri bütünlüğün devamı niteliğinde ordu rejime bağlılığı yanı sıra bağlı olunan devlet yönetiminin yapısal mekanizmaları içerisinde ayrıcalıklara sahip olmuştur. Cumhuriyetten itibaren anayasal sistemde devletin yeni kurucuları olarak ordu bütünlüğün devamlılığı geniş haklar içerisinde süregelmıştır. Osmanlıdan süregelen askeri ayrıcalıkların nihai sebebinin toplumsal yapıda burjuvazi yapısallığının yerine konumlandırılmıştır. Askeri yapının memur sınıf olarak ayrı olan yapısallığı silahlı gücü elinde bulundurmaları sebebiyle siyasi yapıda konumlanışı ordu-toplum meselelerini sebebinin oluşturabilmektedir. Tez çalışmasının bu bölümünde alt başlıklar halinde ordu-siyaset ilişkiselliğine dair temeller sunulacaktır.

3.6.1. Vesayet Temelli Askeri Bütünlük

Askeri vesayetin varlığı ordu- toplum ilişkisini en çok etkileyen neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı askeri yapısallığının askeri vesayet varlığı siyasi yapıda askeri varlığının gerekçesi olarak süregelmıştır. İktidar pratiği haline gelmiş Osmanlı vesayetinin bir ürünü olan askeri kuvvetler aracılığıyla toplumsallığı hizaya getirme uygulamaları askeri bütünlüğün niteliği olarak devamlılık göstermektedir. Ordu bütünlüğünün demokratik Türkiye'de Osmanlı vesayeti olan uygulamaları gerçekleştirmiş olması vesayet kültürün toplum hafızasında meşru örnekleri ile desteklenir olmuştur. Osmanlı'dan kalan ordu- toplum ilişkisi siyasi ayrıcalıklardan ötürü sınıfsal bir görünüme sahiptir. Toplumsal yapı içerisinde Osmanlı askeri vesayet kültürünün bir parçası haline gelen askeri yapının siyasi sistemde söz hakkına sahip olması Cumhuriyet tarihimizde siyasi mekanizmaların askeri darbelerin varlığı ordu tarafından yönetimselliğin gözetim altında olduğunun göstergesi olmuştur. Demokratikleşme sürecinde askeri yapı tarafından Osmanlı askeri vesayet kültüründen kalan askeri darbeler, toplumsal sistemler içerisindeki demokratikleşmenin gelişmesine zarar vermiştir (Mumyalmaz, 2020).

Osmanlı toplum yapısında tabakalaşmış sistemin aynası olan askeri bütünlüğün siyasi gücü, toplumsallık içerisinde demokratik eksikliklerin ve otoriter yönetimin meşru kaynağıdır. Askeri vesayet kültürünün en önemli göstergesi olan Cumhuriyet sonrası askeri darbeler olmuştur. Toplumsal yapının halk iradesinden uzak yönetimi askeri

iktidarların halkın temsili yetkisinin sahiplenmelerine sebep olmuştur. Gerek Osmanlı gerek Cumhuriyetin ilk kurulduğu dönemde siyaset ve iktidar bütünlüğünün ulusu ve devleti koruma ve geliştirmeye yönelik üst yapıdan ilerlemeci politikaları kısmen anti-demokratik yöntemlerle olduğu söylenebilmektedir. Mumyalmaz, askeri vesayetin varlığını ve faaliyetlerinin gerekçelerinin şöyle belirtmektedir:

"Topluma, onun dinamikleri ve iradesine karşı ayrıcalıklı bir konuma sahip olan elitist kesim, mühendislikçi bir tavırla topluma çeki düzen verme, hizaya getirme gibi misyonlarla topluma yaklaşmış, ordu ise bu süreçte militarist bir kimlikle toplum karşısına dikilmiş, bu kesimin bir mekanizması olarak görev ifa etmiştir. Ordu dışında aydın kesimde halktan kopuk bir yaklaşım içerisinde topluma yaklaşmış, bu elitist kesimin jakoben bir unsuru olarak işlevselleşmiştir. Bu çerçeve içerisinde devlet, topluma karşı korunan bir yapı olarak elitist kesimin ideolojik tutum ve davranışlarının odağı olmuş, darbelerin gerekçesi de bu zihinsel zeminden beslenmiştir." (Mumyalmaz, 2020: 8).

Askeri vesayet kültür Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Kemalizm ideolojisi ile militerleşmiş yapısını devam ettirmiştir. Askeri vesayetin varlığının en belirgin olduğu dönemler darbe zamanları olmuştur, askeri bütünlüğün siyasi yapıya olan müdahaleleri Osmanlı döneminden kültürel bir kaynaktır. Askeri bütünlüğün sivil otoritenin hegemonyası altına girememesinin en temel nedeni Osmanlı askeri vesayet kültürünün bir sonucudur. Vesayet kültürünün sebep olduğu toplumsal hareketlilik Cumhuriyet sonrası sivil–asker ilişkilerinde ve ordu- devlet ilişkilerinde yer edinmiştir. Sivil siyasi otoritenin hegemonyası altında askeri bütünlüğün olmasını sağlayan meşruiyetin ve toplumsal kabullerin yitirildiği son darbe girişimi olarak nitelendirilen 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbeye karşı ortak irade ve toplumsal karşıtlık olmuştur.

Askeri vesayetin sivil–asker ilişkilerini belirleyen günümüze kadar ulaşan eylemsel hareketlilik Osmanlı'da olduğu gibi askeri bütünlüğün silahlı kuvvet olması toplumsal irade karşısında yitik konumda olmuştur, ulusun iç siyasetinin ve rejimin korunması söz konusu olduğunda askeri bütünlüğün halk iradesinin temsil durumunun olmadığı görülmüştür. Osmanlı döneminde varlığını korumuş olan askeri vesayet kültürünün toplumsal güç olarak kabul edildiği düzen Cumhuriyet sonrası dönemde anayasal ayrıcalıklarla sağlanılmaya çalışılmış fakat askeri vesayet kronolojik olarak doğrusal bir düzlemde görünürlük kazanmamıştır (Çilliler, 2020: 30).

Askeri vesayet, çoğunlukla Bona-partist ideolojik yapı temelinde hareketlilik sağlamıştır fakat askeri bütünlük genel paydada siyasi ve toplumsal yapının demokratik ilkelerine uygun olmayan çerçeve içerisinde eylemsel gücünü göstermiştir (Bilgin, 2020: 103). Toplumsal yapı içerisinde askeri bütünlüğün anayasal ve sınıf yapısında ayrıcalıklı konumu askeri vesayetin Osmanlı döneminden kalan toplumsal değişim ve yeniliklerin öncüsü olarak konumlanmasından kaynaklanmaktadır. Mardin'in çevre merkez diyalektiği olarak ifade ettiği biçimsellik ordu - toplum yönelimidir (Mardin, 1973), ordu bütünlüğünün toplumsal etkisi Osmanlı askeri vesayetinin bir devamlılığı olarak nitelendirilebilmektedir. Öte yandan Cumhuriyetin kurulduğu ilk dönemlere sirayet eden askeri vesayet kültürünün varlığı anayasal sisteme geçişte yer edinmiştir, askeri darbelerin neticesinde anayasal ve yönetsel değişikliklerin sağlanması yönünde baskı ve yaptırımlarla maruz bırakılmış devlet yönetiminin ve siyasi bütünlüğün olduğu söylenebilmektedir (Acar & Bilir, 2013: 93). Demokratik ülkelerde bürokratik temelin sağlayıcıları siyasi aktörler dışında aydın kesim ve basın oluşturmaktadır (Metin, 2020: 171). Askeri vesayetin varlığını sürdürdüğü toplumsal yapıda sivil siyasetin mümkün olduğu söylenememektedir. Askeri vesayetin devamlılığı ulus siyasetinin belirleyicisinin halk olmadığı, tam anlamıyla sivil siyasetin sağlanamadığı ve bu nedenle tam demokratik bir yapıya sahip olunamamış devlet bütünlüğü yaratmıştır.

Günümüz askeri yapılaşmanın vesayet kültür temelli olmaktan öte toplumsal yapıda kaydedilen muasırlaşmış varlığın askeri bütünlükler üzerinde etkili olduğu söylenebilmektedir. Osmanlı askeri kültürünün en belirgin özelliği olan "gerektiği koşullarda" devlet yönetimine karşı yapılan eylemlerin modernleşmiş toplumsal yapıya sahip günümüz Türkiye'sinde 1900'lü yıllarda olduğu kadar etkiye sahip olacağı beklenilememektedir. Nitekim askeri vesayet ürünü olan ve birtakım ideolojik temellere dayandırılan darbelerin modernleşme aşamasının üstünde olan toplumsallıkta halkın temsiliyeti olarak meşruiyeti söz konusu değildir. Bilgin (2020), toplumsal yapıdan kaynaklanan söz konusu değişimi şu sözlerle ifade etmiştir:

"Türk Modernleşmesi toplumsal anlamda geldiği aşama itibariyle siyasal kurumları ve zihniyetleri de değişime zorlamaktadır. 15 Temmuz darbesinin bizzat Türk Milleti tarafından yenilgiye uğratılması hem modernleşme sürecinin toplumsal boyutunun geldiği aşamayı göstermesi, yani demokratikleşme ve milli bilincin düzeyi açısından önemli olduğu gibi

Türkiye'nin darbeleri bir dış müdahale olarak bertaraf edebilmesi ve bağımsızlığına sahip çıkabilmesi adına da tarihidir." (Bilgin, 2020: 116-117).

Bilindiği üzere anti-demokratik veya demokratikleşme aşamasında olan devlet yapılarında askeri bütünlük ulus-devletin yegâne koruyucusu ve kurucusu rolündedir, günümüz toplumsallığına bakıldığında modernleşmiş toplumsal yapı askeri darbeyi kabul edecek tutumlara sahip olmadığını 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşananların neticeleri göstermiş denilebilmektedir. Askeri vesayet kültürünün toplumsal yapıya ve devlet mekanizmalarına verebileceği zararı en aza indirmenin temel etkeni demokratik ve askeri ayrıcalıklara sahip olmayan sivil bir anayasanın varlığı olacaktır (Acar & Bilir, 2013: 93).

3.6.2. Siyasal Yapı İçerisinde Askeri Bütünlüklerin Sınıf Hâkimiyeti

Nordlinger'e göre (1997: 7) silahlı kuvvetlerin toplumsal ve siyasal alandaki kritik rolü "demokratik seçimi kazanan siyasal yapının iktidar olmasını engelleme girişimlerinden, kozmopolit bir sınıfsal düzeye sahip toplumda diğer sınıflara karşı tek bir sınıfsal yapıyı gözeten ekonomik politikalara sahip hükümeti alaşağı etmesinden veyahut belirli bir özsel kimliğe sahip toplumsallığı bütünleştirmek amacıyla darbe girişimlerinde, eylemlerde bulunması oluşturmaktadır" (Kızılaslan, 2018: 5-6). Siyasi yapı içerisinde askeri bütünlüklerin varlığı ilk toplumsal yapının kuruluşundan beri yaygın olarak ordunun ve devletin asli temeli olarak yer almaktadır.

Siyasal yapı olarak ifade edilebilen beyliğin, devletin veya imparatorluğun yönetimini sağlayıcısı olan iktidar bütünlüğü sınırlarını korumak ve kollamak amacıyla askeri sınıfın yönetime dâhil olması alışılacık bir durumdur. Demokratik olmayan devlet mekanizmalarında iktidar bütünlüğü askeri sınıfa bağlı olduğu söylenebilmektedir. Osmanlı'nın Kuruluş döneminde var olan toplumsal düzende yönetici sınıfı çoğunlukla askeri erkin oluşturması örnek oluşturabilmektedir (Akyılmaz, 2004: 3). Askeri yapı sivil siyasi yapı ile bütünlüğü devlet yapısının temeli sayılmaktadır, nitekim Osmanlı idaresi 'askeriyye' kapsamında ordu ve sivil kuruculardan oluşmaktadır (Karaşahin, 2019: 59). Eski Türk devletlerinden kalan askeri bütünlüğün devletin kurucuları ve liderleri olması durumu Osmanlı'da da yerini korumuştur, Cumhuriyet sonrasında

itibaren demokratikleşme yönünde atılan adımlarla askeri sınıfın toplumsal ve yönetsel hâkimiyeti sınırlandırmaya gidilmiştir.

Askeri yönetim biçimleri toplumsal yapının militerleşmesi ve askeri üst sınıfın oluşmasına sebep olmaktadır. Avrupa'nın askeri savunmasının yönetimini toplumsal yapı içerisinde soylu kesim oluşturmuştur. Feodalitenin yaygın olduğu döneme bakıldığında askeri yapının toplumsallık içerisinde hâkimiyetinin varlığı toplumsal yapının ruhban, aristokrasi ve köylülerin oluşturulmasından anlaşılmaktadır. Türk toplumlarının yönetimi *asker-millet* olarak kabul görmesi (Uyar, 2020: 78), toplumun militerleşmesi ve sonrasında da sivil siyasi yapının askeri bütünlükten ayrışmamasının sebebi olmuştur. Toplumsallığın her döneminde askeri sınıfın kolektif yapıya hâkimiyeti var olagelmıştır. Böylesi bir durumda devlet mekanizmalarının sivil siyasi bütünlüğü askeri erkin hâkimiyetinden dolayı tam anlamıyla söz konusu değildir.

Osmanlı'da yönetici bütünlüğü askeri yapı ve sivil yapı düalistik düzen içerisinde kurulu olması askeri sınıf hâkimiyetinin Cumhuriyet sonrası dönemde askeri sınıfın siyasi yapıya etkilerinin kırılmamasına sebep olmaktadır. Osmanlı döneminde devlet yönetiminde istikrarsızlıklar ve rejime yönelik sivil siyasi yapıda alınan kararlar askeri sınıfın müdahalesine uğramıştır, III. Murat döneminde yaşanan yeniçeri ayaklanmaları Kuleli vakası gibi pek çok örneği söz konusudur. Niyazi Berkes, Osmanlı'da ordu bütünlüğü sivil siyaset ilişkisinin oluşumuna dair nedensel boyutu şöyle ortaya koymaktadır:

“Merkezi despotik rejim, feodal eğilimlere karşı kendini emniyete almak için yeniçeri teşkilatı halinde ayrıca bir militer güç hazırlar ve buna dayanır. Fakat despotik güç zamanla kendi yaratmış olduğu militer gücün baskısı altına düşer. Buna karşılık merkezi gücün zayıfladığı hallerde ise toprak rejimine dayanan sipahi; militer ve fiskal niteliğinden uzaklaşarak feodalleşme, yani güçleri paylaşma eğilimi gösterir.” (Berkes, 1972: 141; Börklüoğlu, 2010: 11).

Benzer biçimde sivil siyasi yapısında hegemonya sebebiyle askeri sınıfın müdahaleleri ve karar merceği olarak yer alması demokratikleşme aşamasında olan Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren askeri darbeler ve sivil siyasi yapısında yönetsel değişikliklerde ve anayasa kararlarının alımında etkili olduğu söylenebilmektedir. Yılmaz (2017), Cumhuriyet döneminde ordu- siyaset ilişkisinin ayrılmaz biçimini şöyle ifade etmektedir:

"Cumhuriyetin ilanından sonra iktidar-muhalefet ilişkilerinde ordu mensupları önemli bir rol oynamıştır. İlk meclisteki muhalefetin yerini Millî Mücadele'nin önde gelen paşaları almış, Mustafa Kemal Paşa'nın nüfuzuna en ciddi meydan okuma yakın arkadaşları olan bu kişilerden gelmiştir. Böylelikle ordu, taraflar için siyasî mücadelenin merkezi haline gelmiştir. Muhalefetin ordu mensuplarını kazanmak ve denetlemek istemelerine karşılık Mustafa Kemal Paşa ve onu destekleyenler, ordunun siyasetten arındırılmasını düşünmüşlerdir. Orduda yapılan tasfiyeler ve ordu komutanlarının politikadan uzaklaştırılması siyasetin sivilleşmesi için atılan önemli bir adımdır. Ayrıca yine bu amaçla yapılan diğer önemli faaliyetler arasında 1924 Anayasası ile başkomutanlığın düzenlenmesi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin riyasete dönüştürülerek hükümetin dışında bırakılması ve Âli Askerî Şura Kanunu gösterilebilir" (Yılmaz, 2017: 24; Çiftçi, 2006: 32).

Cumhuriyetin ilk yıllarından beri askeri bütünlüğün militer anlayış ile düzenleme bağlamındaki çabaları 1960'lı yıllarda askeri müdahaleler ile gündem yaratmıştır. Askeri yapı salt olarak devlet yönetiminde veya siyasi mekanizmalarda değil kurumsal yapı içerisinde toplumsal tüm kurumların işleyişlerinde ve değişime etki edecek olguların tamamında hegemonik güç temsili olmuştur. Buna bağlı olarak sivil–asker ilişkilerinin temel belirleyicisi vesayet kültürü olarak askeri hegemonik yapının olduğunu söylemek mümkündür. Askeri bütünlüğün devlet yönetimini ve siyasi mekanizmaların sivilleştirilmesi yönünde çabalar ordu- millet anlayışına göre yönetilen Cumhuriyet öncesi toplum yapısından ayrıştığı söz konusudur. Cumhuriyet sonrası dönemde Osmanlı'da olduğu gibi devlet siyasetinde görev alan ilişkilerin askeri kariyere sahip kişilerden seçilmiş olması ordu- siyaset ilişkisinin devamlılığının sağlayıcı olmuştur. Ordunun siyaset ile ilişkisinin somut örnekleri olan askeri müdahaleler devlet yapısında genel paydada çalkantılı olduğu dönemlerde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 1960'lı yılların Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu ve İçişleri Bakanı Faruk Sükan tarafından yapılan “*Ortalık fevkalade rahatsız*”, “*İhtilal olur*” ifadeleri askeri bütünlüğün sivil siyasete olan hâkimiyetini açıklar nitelikte olmaktadır (Yılmaz, 2017: 51).

Cumhuriyet döneminde askeri müdahaleler sonrasında askeri bütünlüğün siyasal yapıda hegemonik yapısını ortaya koyan anayasal ve bürokratik ayrıcalıklarına yer vermek önem arz etmektedir. Genel çerçevede Cumhuriyet döneminde ordu–siyaset ilişkisini ayrışmasından öte askeri bütünlüğün hegemonik faaliyetlerini durdurma yönünde çabalar görünürlük kazanmıştır, askeri bütünlüğün silahlı güç olarak toplumsallık içinde üstün konumu Türk devlet yönetimlerinin diğer ulus

yönetimlerinden ayırıcı bir konumundadır. Askeri yapının sivil siyasetten ayrışması ve sınıf hâkimiyeti olan askeri vesayet kültürünün ürünü olan müdahalelere son verilebilmesi yönünde 1960'lı yıllardan itibaren atılan ilk adım 15 Temmuz sonrasında askeri erkin bürokratik yapıda yer alan haklarının azaltılmasını amaçlamış anayasal değişim adımı olmuştur.

3.6.3. Anayasal ve Bürokratik Yapıda Ayrıcalık Sahibi Askeri Bütünlük

Cumhuriyetin ilanı sonrasında kurulan devlet yönetiminde ve anayasal mekanizmalarda ayrıcalık konumunda bulunan askeri bütünlükler devletin kuruluşunda aktif rol almış temel isimlerden oluşmuştur. "Ülkeyi kurtaran ve cumhuriyetin kuran ordu" (Canveren, 2021: 139) niteliğine sahip olması sebebiyle toplumsal yapı içerisinde siyaset- ordu ilişkiseliliğinin yaratabileceği olgular geri planda kalmıştır. Cumhuriyetin temel kurucuları başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve Kazım Karabekir ve pek çok önemli isim askeri kökenli olarak sivil siyasetin kurucuları olmuştur. Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda devlet yönetiminin sağlandığı Saltanat bütünlüğü tarafından yaratılan toplumsal yapıda güven eksikliği ordu eksenli devletin kurulmasının sebebi olmuştur. Ordu yapısallığı devletin koruyucusu olarak sivil siyasete itimatın kalmadığı dönemlerde silahlı güç olmasının verdiği toplumsal ayrıcalıktan ötürü Cumhuriyetin kuruluşunda olduğu gibi 1960'lı yıllardan itibaren tüm askeri müdahalelerde "Siyasiler işi beceremedi; müdahale etmek zorundayız" (Canveren, 2021: 140; Türkiye Gazetesi, 2013) fikriyatıyla hareket etmiştir. Buna bağlı olarak meydana gelen askeri müdahaleler anayasal yapıya ve bürokratik biçimleniş üzerinde etki sahibi bir yapı halini almıştır.

Cumhuriyet sonrası askeri müdahalelerin etkisi nedeniyle değiştirilen anayasal ve bürokratik değişimler sivil siyasetin gelişmesine ve güçlenmesinin sağlayıcısı olamamıştır. Anayasal ve bürokratik yapıda ayrıcalık sahibi askeri bütünlüklerin konumu silahlı güç olarak devlet yönetiminde ayrı konumlanmış olması güç sahibi olmasının nedenini oluşturur. Anti-demokratik bir biçimde askeri müdahalelerin sebep olduğu anayasal değişiklikleri Yıldırım'a göre (2019: 37) "mutabakata dayalı, toplumun tüm katmanlarının temsil edilebildiği, uzlaşılarak ulaşılan genel görüş

birliğine dayalı oydaşmacı bir anayasa yapımı” oluşturulamamıştır. 1961 ve 1982 anayasaları askeri erkin müdahaleleri sonucu kabul ettirilen sivil aktörlerin etkisiz kaldığı anayasal düzenlemeleri oluşturur. Askeri yapının anayasal temelde ayrıcalık sahibi oluşunun göstergesi olarak 1961 anayasasında yer alan ve 1930 anayasasından ayıran değişimin sebebi sayılan 1961 anayasasının 138. maddesinde yer alan askeri yargının anayasal bir yapı olarak düzenlenmesi olmuştur:

"Madde 138.- Askerî yargı, Askerî Mahkemeler ve Disiplin Mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler, asker kişilerin askerî olan suçları ile, bunların asker kişiler aleyhine veya askerî mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler. Askerî yargı organlarının kuruluşu, işleyişi, askerî hâkimlerin özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı, hâkimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre özel kanunla düzenlenir." (1961 Anayasası).

Görüldüğü üzere siyasal yapıdan ayrılan özerk bir konumsallığa sahip olan askeri erkin anayasal sistemde yargı ve denetimin sağlayıcısı olarak ayrıcalık sahibi oluşu toplumsal yapıyı etkilemiştir. 1961 anayasasında askeri erkin etkisi anayasa değişikliklerin sınırlayıcı ve askeri vesayet kültürü ekseninde kurulmasının sebebi olmuştur. Öte yandan Türk Silahlı Kuvvetlerinin 1961 anayasası ile beraber askeri vesayet kapsamında siyasi partileri ve iktidar mekanizmalarını denetleme yetkisinin tanınmış olması, askeri yapıyı Sayıştay denetiminin dışında bırakılması sebebiyle bürokratik yapıda imtiyaz sahibi olmuştur (Erdem & Coşkun, 2009: 96). Askeri vesayet alanının anayasal güvence ile genişletildiği 1961 anayasasında ilgili maddeler daha sonrasında askeri bütünlüğün ayrıcalık sahibi konumunu 1971 ve 1973 yıllarında yapılan değişiklikler ile demokratikleştirmeye çalışılmıştır. 1971 yılında yapılan ilk değişiklik sonucu özerk ve denetlenemez bir mekanizma olan askeri yargı sisteminin sivilleşmesi hususunda yapılan değişiklik sonucu sivil bireylerin yargılanabilirliğinin sağlayıcısı olmuştur (1961 Anayasası: Madde 138-İlk Değişiklik: 20.9.1971-1488 S. Kanun/md.1). Askeri vesayet ideolojisinin anayasal sistemde ayrıcalıklı yapısı bürokratik yapının da tayini olmuştur. Askeri bütünlüğün anayasal sistemde imtiyazlı konumu 1961 anayasasındaki durumu itibarıyla 1982 yılında meydana gelen askeri müdahale neticesinde değişikliğe giden anayasal yapıda askeri yargının özerkliğinin korunumu ile sonuçlanmıştır (Erdem & Coşkun, 2009: 102). Askeri yargının sivil yapıdan ayrı bir konum sahibi oluşu bürokratik sistemde askeri erkin mensubu bireylerin sivil siyasetten ayrı biçimde yargılanması durumunu sağlamıştı. Buna bağlı

olarak söylenebilir ki, siyaset- ordu ilişkiseliliğinde söz konusu olan imtiyazlı yapı, toplumsal sistemde sivil–asker ilişkisinin biçimlendirilişı noktasında askeri erkin üst yapı olarak ayrılmasına sebep oluşturmuştur. Son olarak 2016 yılında yapılan askeri vesayet ideolojisinden ayrı sebeplerden meydana gelen askeri nitelikteki müdahale sebebiyle 2017 yılında anayasada ve bürokratik yapıda askeri bütünlüğün ayrıcalıklı konumunu sınırlayıcı bazı değişikliklere gidilmiştir. Yapılan değişiklikler büyük ölçüde askeri vesayet ideolojisinin devlet bütünlüğü altında sınırlayıcı ve siyasi bütünlüğü denetleme mekanizmasını zayıflatır nitelikte olmuştur.

Anayasal yapı demokratik devletlerin temeli olduğu söylenebilir fakat askeri vesayet ideolojisine sahip ordunun müdahaleci ve hegemonik tavrı demokratik devlet düzeninin gelişimini sekteye uğratmıştır. Demokratik bir oluşum içerisinde olamayışın sebebi Canveren (2021) tarafından şöyle belirtilmektedir: "Darbe anayasası, askeri vesayeti anayasal norm haline getirmenin yanında ordu üzerindeki sivil kontrolü de sınırlandırmıştır. Hukuki ayrıcalıklar, seçilmiş iktidarın orduyu kontrol etmesine ve denetlemesine imkân vermemiştir. Yargı erki, sivil-asker ayrımı ile parçalanmış ve TSK, bürokratik kurumlar içerisinde özerk bir yapıya bürünmüştür." (Canveren, 2021: 144).

1960 yılından itibaren görünüm kazan askeri müdahalelerin varlığı ordunun bütünsel anlamda devletin kuruculuğu ve kurtuluşunun simgesi olarak bürokratik yapıda temsil gücünü arttırmıştır. Bürokratik yapıda Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla ülke yönetiminde sivil siyasetin üstünde söz hakkına sahip olmuştur (Altınay & Bora, 2009: 154). Milli Güvenlik Kurulu'nda temsil gücü askeri yapının ağırlıkta olması toplumsal yapıda bürokratik ilişkilerin belirleyicisi olmuştur. Yapısal olarak askeri vesayet ideolojisine bağlı ordu bütünlüğünün milliyetçiliğin hegemonik temsiliyeti olması sebebiyle iktidar ilişkileri ve sivil yönetim bu bağlamda belirlenmiştir. Ulus - devlet yapısında üst yapı olan siyaset ile iç içe geçmiş ordu bütünlüğünün siyasi ve uluslararası paydada hareketliliği toplumsal yapı içerisinde yönelimi belirlemiştir. Askeri yapının özerk hareketliliği toplumsal bir sınıf veya kast olarak görünürlüğü söz konusudur, anayasal ve bürokratik yapı ile temellenen sınıfsal ayrıcalık toplumsal yapının mikro boyutunda da yer edinmiştir.

3.7. Askeri Bütünlüğün Toplumsal Yapı İçerisindeki Konumu

Sivil–asker ilişkileri analizinde askeri bütünlüklerin toplumsal konumu ele alınması gereklidir. Çünkü askeri bütünlüklerin sivil siyasal yapı ve devlet yönetimine etkisine, askeri müdahalelere güç ve meşruiyet sağlayan arka planını toplumsal alanda yaratmaktadır. Asker ve sivil yapı arasındaki ilişkilerin nihai meşruiyetini demokratik toplum oluşturur. Anti-demokratik askeri müdahaleler eylemleri gereğini toplumsallıkta ve anayasada oluşturmaktadır. Sivil siyasi yapı ile askeri bütünlükler arasındaki ilişkilerin toplumsal hareketlere sebep olması ve askeri yapının vesayet sınıfsal yapı olması toplumsal konumu ile ilgilidir.

Sivil–asker ilişkilerinde demokratikleşmenin sağlanması Huntington'ın yaklaşımı olan subjektif kontrol ile mümkündür, fakat subjektif kontrolün sağlanılamadığı askeri müdahalelerin meydana geldiği toplumsal yapıda ordu meşruiyet kaynağını toplumsal konumundan almaktadır. Mikro düzeyde askeri yapılardan makro düzeydeki askeri yapılara kadar askeri bütünlüğün tamamının demokratikleşme ve değişme sürecindeki toplumsal konumu ideolojik, dini veya kültürel boyutta toplumsal hareketler yaratabilmektedir.

Janowitz'in (1960) kuramında yer alan ifadeyle ortak kültürel ve değerler sistemine ait ordu ve toplum arasındaki çatışma durumlarının engellenmesi ancak sivil–asker ilişkilerinde mutabakat sağlanmasıyla gerçekleşebilmektedir. Sivil–asker ilişkilerinde söz konusu askeri müdahalelerin yaşanması ve ardından ordunun askeri eylemlerini meşrulaştırıcı pratikleri olan anayasal haklar ve bürokratik yapıya dâhil olma girişimleri kadar toplumsal kabulü sağlama noktasında girişimleri olmuştur.

Askeri yapının toplumsal kabulü "Peygamber Ocağı" gibi ifadeler ile ordu yapısının dini arka planını oluşturmuştur. Öte yandan Türk milletinin modernleşme ve yenileşme hareketlerinde öncüsü askeri, siyasi ve aydın sınıf olmuştur. Aynı zamanda, askeri müdahalelerin ideolojik arka planında yer alan Atatürk İlkeleri toplumsal kabulün sağlamanın etkili olan sebeplerden biridir.

3.7.1. Toplumsal Yapı İçerisinde Üst Sınıf Olarak Askeri Bütünlükler

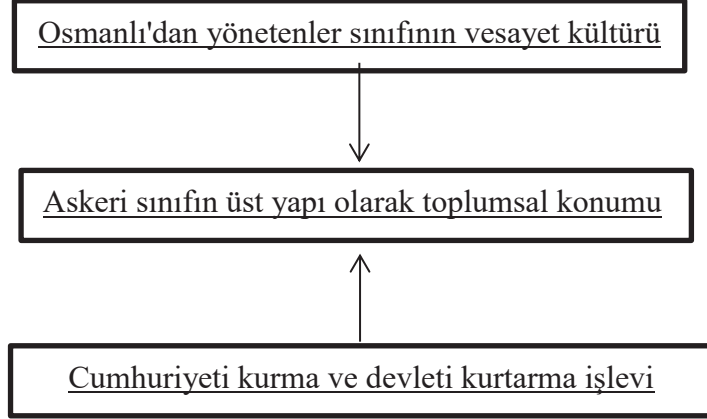
Toplumsal sınıf, çeşitli ifadelerle karşılık bulmuş esas olarak toplumsal alanda sosyokültürel, ekonomik, kimlik ve çeşitli değişkenlere bağlı olarak eşitsizlik halinin hiyerarşik yapıda karşılığını oluşturmaktadır. Marx'ın *Das Kapital*'de (2011) iktisadi üretim olgularına ve yönetim araçlarına sahip olan (üst yapı) ile iktisadi üretim araçlarına sahip olmayan yönetilen toplumsallık (alt yapı) arasındaki farklılıkları sınıfsal ayrım / tabakalaşma olarak ifade etmiştir. Öte yandan Weber'in *Ekonomi ve Toplum*'da (2012) belirttiği üzere toplumsal zümreler olarak düşünülebilen sınıf, statü ve parti grupları toplumsal tabakalaşmayı oluşturmaktadır. Türkiye'de sınıf oluşumu Osmanlı'dan itibaren yöneten ve yönetilenler ayrımına dayanmaktadır. Osmanlı vesayetinde Türk toplumunda yöneten ve yönetilen ilişkisine dayalı toplumsal sınıf sisteminin etkisinde olduğu Doğu despotizmi, Asya üretim tarzı ve patrimoniyal bürokratik yapı etkili olmuştur (Çaylak, 2018: 17).

Weberyen bürokratik yapılaşmanın temel niteliğini oluşturan egemenlik ilişkilerine dayalı statü göstergeleri Türkiye toplumunun iktidar dağılımının arka planını oluşturmaktadır. İktidar araçları Osmanlı'da yöneten sınıfı olarak ayırmakta olup bu sınıf içinde askeri yapıların tamamı yer almıştır (Akçakaya, 2016: 279).

Türkiye toplumsal yapısında askeri yapı Osmanlı'daki konumu ile mülkiye bütünlüğüne ve yönetenler sınıfına karşılık gelmekle beraber hegemonya oluşturmuş ve bürokratik bütünlüğe dâhil edilmiştir. Osmanlı'da yönetenler sınıfının mülkiye sınıfından oluşması vesayet kültürü olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri geçmişi olan yapı tarafından kurulmasını sağlamıştır. Yanı sıra bu durumun nedeni olan başka bir etkenin ise Çapoğlu (1997: 34)'e göre, 1920'li yıllarda Cumhuriyetin kurulacağı sırada sivil siyasinin gelişmemiş olması ile demokratik devletin kurulmasında koşulların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra sivil siyasi yapının kurulması ve demokratikleşme amacıyla meclisin açılması askeri erkin dışsallaştırılmasını, özerkleştirilmesini, diğer toplumsal sistemlerden ayrı konumlandırılmasına sebep olmuştur. Fakat askeri kurumların Cumhuriyet sonrasında toplumsal konumu temelde Osmanlı'dan gelen mülkiye sınıfının yönetenler dâhilinde olması ve Cumhuriyeti kuran, koruyan yapı

olması bakımından iktidar mekanizmaları ile eşit statüde görülmüştür. Türkiye toplumsalında askeri sınıfın üst yapı olarak toplumsal konumu aşağıdaki şekil ile şöyle gösterilebilir:

Şekil 1.1. Türkiye toplumsalında askeri sınıfın üst yapı olarak toplumsal konumunun ana sebepleri (Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır).

Askeri yapının sosyolojik konumu devletin demokratikleşme düzeyi ile ilgili korelasyona sahiptir. Demokratikleşmenin toplumsal yapıda varlığı ve bürokrasinin sivil siyasi yapıdan oluşması askeri yapıların tahakkümünün siyasal ve toplumsal alandan ziyade askeri kurumların içeriğinde sınırlandırır. Üst yapı olarak toplumsal konuma sahip olan ordu yapısının Erken Cumhuriyet Dönemi yıllarında sivil siyasi yapısının yerine bürokraside yer almıştır. Erken Cumhuriyet döneminde demokrasinin iki temel ilkesi olan "*seçim ve tercih*" (Bağlı, 2021: 133) devletin kuruluş ve kurtuluş aşaması sebebiyle göz ardı edilmiştir. Bu doğrultuda askeri yapının siyasallaşmasının önü açılmış ve üst yapı olarak konumlanması kolaylaşmıştır. Askeri vesayeti devletin kuruluş aşamasında demokratik olmayan bir konumlanma olarak ilerlerken askeri darbelerin tahakküm gücü kaçınılmaz bir sonuç olarak görülebilmektedir.

Türkiye'de demokratik oluşumlar bürokratik elden düzenlenirken Türkiye'nin demokratik bir ülke olduğu gerçeği toplumsal ve kültürel bir gelişime bağlı gerçekleşmiştir. Demokratikleşme yönlü toplumsal değişim dinamik ve süregelen bir süreçtir. Askeri yapının üst yapı olarak toplumsal konumu nihayetinde demokratik olmayan bir durumu sergilemektedir. Demokrasinin siyasal zeminde ve toplumsal yapıda tam anlamıyla var olması sivil siyasi yapının yeterliliğine bağlıdır ve sivil siyasi yapının yeterli olduğu sürecin askeri müdahalelerin sonuçsuz kaldığı 2000'li yıllar ve sonrası döneme karşılık gelebilmektedir.

Demokrasi esasen halkın yönetimde söz sahibi olmasını ifade eder. Anti-demokratik askeri müdahaleler 1960'lı yıllardan sonra sivil siyasal zeminin yetersizliği ve toplumsal alanda demokratikleşmenin gerçekleşmemiş olması askeri bütünlüğü üst yapı olarak konumlanmasına sebep olmuştur. Bununla ilgili olarak 1960 darbesi sonucunda Genelkurmay Başkanlığı'nın genel idareden bağımsızlaştığı, özerk bir kurum olarak bürokratik yapıda yer alması, anayasal yapıda düzenleme yetkisine sahip olması örnek verilebilmektedir (Akıncı, 2013: 99). Daha sonrasında 1980 darbesi sonucu itibariyle Milli Güvenlik Kurulu'nda yer alan askeri yapının yürütme organlarına olan tahakkümü devletin sivil siyasi yapısında ve toplumsal yönetiminde etkili olmuştur. Tüm bu gelişmelerin anti-demokratik anlam ifade ettiğini söylemek mümkündür. Üst yapı olarak askeri bütünlüğün toplumsal görünümü özerk bir yapı halindedir, sivil–asker ilişkilerini belirleyen 1960'lı yıllardan sonra yaşanan askeri müdahaleler askeri yapının sosyolojik görünümü sınırları belirlenmiş kamusal alanlarda hegemonik görünümü elde etmiştir. Fakat 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe teşebbüsü askeri yapının üst yapı olarak özerk konumu sivil siyasi yapının demokratik ilkeler çerçevesinde tüm toplumsal kurumlarda olduğu gibi düzenlenmiştir. Aynı zamanda toplumun 15 Temmuz darbe girişimine karşı direnç oluşturması toplumsal alanda ve kültürel yapıda sosyolojik olarak demokratikleşmenin varlığını göstermiştir.

3.7.2. Türk Modernleşmesinde Askeri Bütünlüğün Etkisi

Türkiye sivil–asker ilişkilerinde önemli bir yer tutan askeri sınıfın toplumsal yapının öncüsü olması askeri müdahaleler karşısında kamuoyu tepkisinin yönünü belirlemiştir. Osmanlı'dan beri yenileşme ve modernleşme hareketlerinde Batı toplumlarından endüstriyel faaliyetlerin oluşturduğu modernleşmenin itici gücünü siyasal zemin ve ordu bütünlüğü oluşturmuştur (Akıncı, 2013: 95-96). Askeri sınıfın toplumsal değişme ve ilerleme öncüsü olarak konumlanması Kalaycıoğlu'na göre (1994: 16) eğitim sisteminden kaynaklanabilmektedir. Osmanlı'dan beri askeri yapının birçok alanda eğitime tabii olmasından dolayı toplumun eğitilmiş sınıfı askeri sınıf olarak düşünülebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Osmanlı'dan vesayet

asker olarak yetişen aktörlerin eğitim aldığı okulların nitelikli hale getirilerek devamlılık sağlamıştır.

Öte yandan Osmanlı'nın son dönemlerinde ve modernleşen toplumsal yapının kurumsal düzeyde var oluşu Batılılaşma ekseninde olmuştur. Batılılaşma çerçevesinde ulaşılan Türk aydınlanması Batı toplumlarında toplumsal ve olağan bir durum olmaktan ziyade siyasi iktidar ve askeri yapının ilerleme ve değişme için tek çıkışın Batılılaşma olduğu düşüncesinden dolayı zorunlu olarak gerçekleşmiştir. Siyasal alanın yetersiz kalması ve antidemokratik girişimlerin meydana gelmesi modernleşmenin tepeden inşasından kaynaklanmıştır. Toplumun askeri müdahalelere olan tepkisinin demokratik biçimde anlam kazanması son askeri darbe girişimi 15 Temmuz 2016 tarihinde olmuştur.

Modernleşmenin askeri yapının toplumsal yapıda zorunluluk göstergeleri aktörlerin ideolojik ve kültürel alanda Batılılaşmayı vurgular niteliktedir. Askeri darbe girişimlerinin ilki olan 1960 darbe girişimi sonrasında toplumsal alanda demokratikleşmenin sağlanması, düşünsel yapıdan özgürlükçü ilerlemeci fikir yapısının 1961 anayasası ile zorunluluk ve gereklilik olarak toplumun olağan olmayan akışı içerisinde gerçekleştirmeye çalışılması askeri sınıfın kast haline gelmesine sebep olmakla beraber amacının dışına çıkmıştır.

Türk modernleşmesinin askeri bütünlüğün öncülüğünde olmasının temel sebeplerinden biri Osmanlı'nın son döneminde devleti/sınırları korumak ve genişletmek amacıyla başlatılan ıslahatların ve yenilik hareketlerinin ilk olarak ordu bütünlüğünde başlamış olmasıdır (Altunışık & Tür, 2005: 3). Ordu bütünlüğünde ıslahat hareketlerinin devamlılığını yönetim alanında da değişimlerin meydana gelmesine sebep olmuştur (Meriç, 1983: 236). Osmanlı'nın son döneminde yenileşme hareketlerinin öncüsü olan bir grup zümreden oluşan ordu mensupları Jön Türkler ile sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak siyasi ve toplumsal alanda tahakküm sağlamıştır. Ordu mensuplarının siyasi zeminde varlığı 30 Mart 1876 tarihinde yaşanan ilk askeri darbe ile Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından meydana gelen 31 Mart 1909 vakası sonucunda II. Abdülhamid iktidarı düşürülmüştür (Canveren, 2011: 139).

Osmanlı döneminde ordu bütünlüğünün iktidar mensuplarının yönetimde yetersiz olduğu görüşünün dayanak oluşturduğu darbe girişimleri sebep ve amaç bakımından

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yaşanan darbe girişimleri ile benzerlik göstermektedir; askeri yapının iktidar mekanizmalarında var olan yetkisi ve devletin koruyucusu oluşu toplumda ilerlemenin ve modernleşmenin öncüsü olmasına sebebiyet vermiştir. Devletin kurtuluşunu ve sınırların güvenliğini sağlaması, ilk meclisin açılması ve demokratik devletin kurulmasında rol alan siyasi yapının askeri aktörlerden oluşması devamında modernleşme / yenileşme hareketlerinde öncü konumda olması ve toplumsal meşruiyetinin oluşmasını sağlamıştır.

Yenileşme çabalarının askeri ve siyasi kurumların dışına sirayet edişi ve değişimin zorunlu kılınması modernleşmenin toplumsal süreç olmadığını kanıtlar niteliktedir. Şerif Mardin (1973) Türk modernleşmesini Osmanlı toplumsal yapısından itibaren *merkez- çevre kopukluğuna* dayandırmaktadır. Toplumsal alanda modernleşmenin tepeden inmece çerçevede oluşu modernleşmenin kültürel yapı ile bütünleşmemesini geciktiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasi ve askeri aktörlerin modernleşmeyi yapısal değişim olarak topluma kabul ettirmeleri sonucunda anti-demokratik askeri müdahaleler karşısında demokratikleşme bilincine sahip olamamış kamuoyu meydana gelmiştir. Askeri yapının modernleşmenin öncüsü oluşu ve askeri müdahaleler ile toplumsal yapıda değişim hareketlerini sağlamaya çalışması, Marksist bir ifadeyle (Duman, 2007: 41) egemen sınıfın iktisadi olgular üzerinde tahakkümünün aynı zamanda fikirlere, düşünsel üretim araçlarına da tahakkümünün var olduğunun göstergesi olmuştur. Askerin sivil siyasi alanda söz konusu müdahaleleri toplumsal alanda hegemonik gücünü olağan kılmıştır. Toplumun gelişme ve değişmeye yönelik davranış kodları modernleşmenin öncüsü olan askeri aktörlerin yapısal düzenlemeleri ile biçimlenmiştir. Dolayısıyla modernleşmenin öncüleri ordu bütünlüğünün olması toplumun militarist modernleşmesinin (Belge, 2011) varlığından söz etmek mümkün hale gelmiştir.

3.7.3. Askeri Bütünlüklerin Dini Arka Planı

Askeri bütünlüklerin dini arka planı "Peygamber Ocağı" olmasına ve sembolik olarak dini karşılığını ifade eder (Canveren, 2021: 135). Ordunun toplumsal alanda konumunu belirleyen dini açıdan sembolik bir anlam ifade etmesinden

kaynaklanmaktadır. Söz konusu sembolik anlamlardan biri şehit mertebesinin Peygamberlikten sonra rütbesi en yüksek olması örnek gösterilmesidir. Ordu bütünlüğünün dini açıdan toplumsal konumu demokratikleşme sürecinde özellikle Erken Cumhuriyet Döneminde etkili olmuştur. "Küresel toplum vizyonunda demokrasi adına toplum/ordu kadar, siyaset ile din arasındaki yalıtılmışlığın önemine işaret edilegelmiştir" (Öke, 2002: 383). Demokratik devlet yönetimi eşitlik, hak ve özgürlük ilkeleri üzerine kurulu en uygun devlet yönetimine karşılık gelmektedir. Demokrasinin olmadığı devlet/toplum yönetimi olan belirli bir zümre/grup yönetimi olan aristokrasi veya dini temeller üzerine kurulu yönetim biçimi teokrasi yönetim modelinde toplumsal çatışmalar varolagelmıştır. Demokratik toplumlarda dini yapı sekülerizm ve laisizm arasında bir yapı tayin eder. Anlamsal açıdan sekülerleşme veya ideolojik boyutuyla sekülerizm; dini yapılara bağlı veya bağımlı olmayan toplumsal yönetim, dünyevi pratiklerin dinsel yargılardan ayrışması olarak ifade edilebilir (Altındal, 1994: 26; Öke, 2002: 385). Başka bir ifadeyle sekülerleşme ve laisizm arasındaki ayrım dini inanç kalıplarının ve dini anlamların uhrevi oluşu sebebiyle dünyevi faaliyetlerden ayrı tutulması sekülerleşme halini karşılarken; laisizm ise dini sembollerin, eylemlerin ve inanç sistemlerinin tümünün dünyevi pratikler ile kutuplaşmış biçimde ayrı alanlar tayin etmesi haline karşılık gelmektedir. Fakat öyle ki demokratik toplumsal yönetimler bir taraftan eşitlik ilkesine göre dini kalıpları ve yargıları siyasi, askeri ve tüm kamusal alandan ayrıştırırken bir taraftan aktörlerin inanç özgürlüğüne karşı tutum sergilemektedir.

Türkiye'de demokrasinin süreci askeri yapı temelli oluşturulmuştur. Dolayısıyla askeri yapı tarafından kurulan demokrasi biçimsel olarak militan bir görünüme sahiptir. Dolayısıyla militan bir yapı sergilemiş olması askeri müdahaleler ile açıklanabilmektedir. Esasen demokrasinin Batı'da olduğu gibi toplumsal yönetime sahip olmaması demokrasinin toplumsal kabulünün gecikmesinin sonucu olmuştur. Fakat Türkiye Cumhuriyeti demokrasisinin her ne kadar siyasi- askeri yapı tarafından kurulmuş ve bu nedenle militan bir görünüme sahip olduğu düşünülse de militan demokrasi kavramı demokrasinin özgürlükçü özünü dışlaması sebebiyle demokrasi dışı bir gerçeğe karşılık geldiğini söylemek gerekir. Erdoğan (2001: 64) bu konuyla ilgili şu görüşe sahiptir: "Açıktır ki, demokrasi belli bir andaki kurumsal yapıyla ve güç ilişkileriyle özdeşleştirilemez; demokrasi sürekli bir oluşumdur". Askeri yapının demokratik düzeni korumak adına militanlaşan görünümü toplumsal alanda aktörlerin

özgürlüklerini kısıtlayıcı bir sonuca karşılık gelir (Erdoğan, 2001: 66). Askeri yapının demokratikleşme sürecinde rol oynaması Erken Cumhuriyet Döneminden itibaren Atatürk ilkeleri çerçevesinde yön kazanan ordu yapısının demokrasinin özü gereği eşitlik ilkesinin karşısında laikleşmeyi getirmiştir. Ordu bütünlüğünün dini açıdan ifadeleri gelenekselleştirilerek laikleşme toplumsal pratikler içerisinde sağlanılmaya çalışılmıştır. Buna örnek olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yayınlarından şu bölüme yer verilebilir:

"İslam'ın en kutsal mertebelerinden olan 'gazi' ve 'şehit' makamları laik düzende halkın nazarında korunmuştur. Dualı ya da davullu törenler, er adaylarına yakılan kınalar, verilen harçlıklar, asker uğurlama adıyla bir gelenek ve kültürel kod haline dönüşmüştür" (Canveren, 2021: 136; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020).

Demokratikleşme proje olarak toplumsal yapıya kanalize edilmesi dinamik bir süreç karşılık gelerek süreç içerisinde laikleşme çalışmaları yapılmıştır, bu noktada dikkat çeken husus askeri müdahalelerin sebeplerinden bazıları olarak ordu bütünlüğünün ifadelerince toplumsal ve siyasal yapıda laiklik karşıtı yapıların var olduğunu gerekçe olarak sunmalarıdır. 1960 darbesi sonrasında düzenlenen yeni anayasanın kabulü için Milli Birlik Komitesi'nin halkın desteğini almak amacıyla askeri bütünlüğün dini anlamda sembolik ifadelerini aleyhine kullanmıştır. Bu noktada askeri yapı anayasa değişikliği referandumunda topluma Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeni anayasanın İslami koşullara uygunluğuyla ilgili bilgi vermesi istenmiştir (Cem, 1998: 370). Demokratikleşme ve ordu bütünlüğünün dini arka plan başlığı altında sivil–asker ilişkilerinde Türkiye gerçeği askeri yapının kanalize etmeye çalıştığı ideolojik boyutların ve bastırmaya çalıştığı olguların açığa çıkarak gelişmiş olmasıdır. Toplumsal ve siyasal mekanizmalarda dini yapılaşmalar askeri müdahalelere sebep olmuştur. Askeri ve toplumsal alanın ayrıışmadığı, Huntington perspektifinden sübjektif sivil kontrolün sağlanmadığı sistemde askeri yapı ilkeler ve yasalar doğrultusunda toplumsal değişimin sağlanması amaçlamıştır. Buna imkân veren askeri erkin dini arka planı ve toplumsal konumudur.

4. KURAMSAL ÇERÇEVE: ASKERİ SOSYOLOJİ DİSİPLİNİNİN OLUŞTURULMASINDA MORRIS JANOWITZ VE SAMUEL P. HUNTINGTON'IN KATKILARI

4.1. Askeri Sosyolojide Sivil - Asker İlişkilerine Genel Bakış

Sivil–asker ilişkileri ilk askeri örgütlemenin başladığı Antik Çağ’dan itibaren süregelen sorunsala karşılık gelir. Sivil–asker ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine yönelik birçok teori ortaya atılmıştır. Toplumun silahlı ve devlet mekanizması olan gücü ile toplumun yönetilen ve silahsız bütünlüğü arasındaki ilişkiler siyasi, sosyokültürel yapısına yönelik analizler 20. yüzyılda öncü çalışmalarla başlatılmıştır. Toplumun mevcut meşru siyasi otoritesi bünyesinde rol alan askeri güçlerin devlet nezdindeki otoriterlik konumu toplumsal yapıda ilişkilerinin belirleyicisi olmuştur. Merle Maigre, sivil–asker ilişkilerinin siyasal analistler, sosyologlar, psikologlar, antropologlar ve diğer birçok meslek grubu için çıktıları sebebiyle önem oluşturan bir çalışma alanı olduğunu ifade etmiştir (Meşe, 2017: 73; Maigre, 2009: 2).

Esasen 20. yüzyılda ordu içerisindeki verimliliğin arttırılması amacıyla teorik çerçevesi oluşturulmuş sivil–asker ilişkileri birçok boyutta analiz edilebilmektedir. Sivil–asker ilişkilerinin temel analizleri toplumsal yapıda ilişkilerin dinamiği ve kültürel farklılıklar üzerine gelişme göstermiştir. Öyle ki sivil–asker ilişkilerini temel alan ilk çalışmaların güç ve siyaset, ekonomi ve medya, bilim ve teknoloji, kültür ve tarih (Rukavishnikov ve Pugh, 2007: 131) düzleminde olduğu görülmektedir. Öte yandan zorunlu askerlik ve kadınların askeri güçlere dâhil olması sivil–asker ilişkileri kapsamında değerlendirilen temel konular arasında yer almaktadır.

Sivil–asker ilişkilerinde temel odaklanan konulardan biri “kültürel uçurum” (Kızılaslan, 2018: 2) kavramı olmuştur. Kültürel uçurum en nihayetinde toplum ve askeri kuvvetler arasında kültür ve değerlerin farklılığı anlamının ifade eder. Askeri değerler ve kültürler ile sivil değerler arasında ayrışmaların olması doğal ve gereklidir (Kızılaslan, 2018: 3). Ordu kurumunun içselleştirdiği toplumsal normlardan kaynaklanan güç toplumun sahip olduğu kolektif bilinçten ayrı bir konuma tekabül eder. Fakat kültürel uçurumların neticesinde sivil ve asker ilişkilerinin

derinleşmemesi, yerel bir kolektivitenin oluşması asker ile sivil bireylerin arasındaki bağın kopmamasını sağlayacaktır (Feaver, Kohn ve Cohn, 2001: 2).

Sivil–asker ilişkileri problematiğinin başlangıcı şöyle ifade edilebilir: “Sivil–asker ilişkileri sorunsalı; 19.yüzyılın başlarında Fransız İmparatorluğu’nun farklı Avrupa imparatorlukları ittifaklarına karşı girdiği Napolyon Savaşları (1803-1815) ile birlikte gelişimini tamamlayan modern silahlı kuvvetler yapılanmasının ortaya çıkardığı, iş bölümü ve ihtisaslaşmaya dayalı modern toplumlara özgü bir örgütlenme sorunsalıdır” (Kızılaslan, 2018: 3). Bu bağlamda sivil–asker ilişkilerinin kökenlerini anlamlandırmak, devlet yönetimi içerisinde askeri kuvvetlerin konumlanışına ve toplumsal alan ile bir arada olmaları itibariyle gelişen bir sürecin ifadesidir. Sivil–asker arasında ilişkilerin analizinde siyasi konumlanma, ideolojik yapılanma, toplumun dayanışma biçimleri, askeri kuvvetlerin toplum açısından konumu ve önemi gibi çeşitli konu bütünlükleri dâhilinde ele alınabilmektedir. Ordu kurumunun bütünlüğüne bakıldığında salt olarak siyasi ilişkilerle bağdaşmayacağını, yanı sıra toplumsal bir alt sistemi olarak ordu yapısallığı ve toplumsal ilişki ağının olduğu önemslenmelidir.

Alandaki temel gelişmelere bakıldığında iki tür yaklaşım öne çıkmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri Samuel Huntington ve onun takipçilerinin olduğu “siyaset bilimi yaklaşımı”, bir diğeri ise Moris Janowitz’in çalışmaları ile temel alan “sosyolojik yaklaşım”dır (Rukavishnikov ve Pugh, 2007:133). Sosyolojik yaklaşım, zorunlu askerliğin gelişmesi ve ordu kurumunun toplumsal kurumlarla iç içe bir yapı göstermesi sonucu toplum ile askerlik görevi yapanlar arasında ilişkilerin gelişmesi sonucu temellenmiştir.

Sivil–asker ilişkileri çalışmalarının süreç içerisinde gelişimi, askeri sosyolog Moskos’a göre 1950 - 1980 yılları arası evreye karşılık gelen “Sivil–Asker İlişkilerinde Geç Modern Çağ” (Moskos, 2000: 31; Akyürek, 2010: 5) ile başlangıç almıştır. Geç modern çağda sivil–asker ilişkilerinin gelişimi Soğuk Savaş dönemi olması itibariyle ordu kurumunda profesyonelleşme, askeri kurumların ihtisaslaşması ve savaşın toplumsal etkisinin analizi üzerinde yoğunluk göstermiştir. Sivil–asker ilişkilerini belirleyen ve kuramsal birikimin olduğu bu dönemde siyasi ve kültürel bağlılık sivil–asker ilişkilerine katkı sağlamıştır. Sivil–asker ilişkilerinin kuramsal

bütünlüğü 1950- 1980 yılları arası ve sonraki yıllar olarak iki temel döneme ayrılabilir (Kızılaslan, 2018:18).

Sivil–asker ilişkilerinin kuramsal gelişimine siyaset bilimci Samuel P. Huntington’ın 1957 yılında yayımlamış olduğu *The Soldier and The State* adlı çalışması ile başlangıç yapılmıştır. Çalışmasında sivil–asker sorunsalını ve kültürel farklılıkları çözümlemek amacıyla “nesnel denetim” kuramını geliştirmiş ve sonraki çalışmalara kaynak olarak alanda yer edinmiştir (Huntington, 2006: 1-5). Huntington, nesnel denetim kuramını toplum ve askeri kuvvetler arasındaki ilişkilerin çoğunlukla siyasi iktidar konumu ile ilişkilendirilmiştir. Huntington çalışmasında sivil iktidarın askeri kuvvetler üzerinde yetkisinin tanımlandığı, kural ve ilkeler bütünlüğüne ilişkin öznel denetimden ve askeri kuvvetlerin siyasal araçsallardan uzak ve tarafsız kalmalarına ilişkin nesnel denetimden bahsetmiştir (Peri, 2006: 6). Huntington’a göre sivil–asker ilişkileri esasen ulusal güvenlik politikasının bir sonucu olarak sorunsallaşmıştır. Ulusal güvenlik politikasının üç boyutu şöyle ifade edilmiştir: Bunlardan ilki, uzun vadeli sosyoekonomik demografik ve siyasi değişimlerin yarattığı tehditlere karşı geliştirilen durumsal güvenlik politikasıdır. İkincisi, toprak sınırları ile kurumsal sınırlar dâhilinde yıkıcı ve bölücü unsurların yönelttiği tehditlere karşı geliştirilen iç güvenlik politikasıdır. Üçüncü boyutu ise toprak sınırları ve kurumsal sınırlar dışındaki zayıflatıcı ve yıkıcı unsurların yönelttiği tehditlere karşı askeri güvenlik politikasının aracı oluşturur (Kızılaslan, 2018: 8). Askeri güvenlik politikası ulus-devlet yapısallığına sahip olan her devlet yönetimi tarafından tehdit algılarına yönelik geliştirilir ve böylesi ulus-devlet yapısallığı sivil erk ve silahlı kuvvet erki arasında kolektif irade ve milli değerlere sahiptir.

Samuel P. Huntington’ın takibinde bir diğer siyaset bilimci olan Samuel Finer 1962 yılında yayımlamış olduğu *The Man on Horseback* adlı çalışması ile sivil–asker ilişkileri kuramları arasında farklılaşarak toplumda ordu kurumunun ve silahlı kuvvetlerin siyaset ile ilişkilerini analiz eden saha çalışması oluşturmuştur. Finer, çalışmasında ordu kurumunun siyaset ile ilişki düzeyinin yüksek olması veya siyasete ilgi duymalarının olağan olduğundan bahsetmiştir (Kızılaslan, 2018: 11). Nitekim ordu kurumunun siyasi iktidara ve devlet örgütlenmesine bağlı silahlı gücü olduğu düşünüldüğünde askeri kuvvetlerin ulusçuluk eksenli ideolojik yakınlıklarının var olduğu aşîkârdır. Devletin siyasi gelişmelerinden kaynaklanan bir tehdit unsuru sivil

erkin koruyucuları olarak silahlı kuvvetlerin nezdinde değerlendirilmektedir. Finer, toplum nezdinde silahlı kuvvetlerin konumu temelinde, askeri güçlerin sivil siyasete müdahale biçimlerinin temel bir tasnifini üretmiştir. Finer’a göre sivil siyasete askeri müdahale biçimleri; etki- nüfus (*influence*), baskı- şantaj (*pressure-blackmail*), azletme (*displacement*) ve devirme (*supplantment*) şeklinde tezahür edilebilmektedir (Kızılaslan, 2018: 12).

Sivil siyasete müdahale biçimleri sonucunda doğrudan toplum içerisinde askeri kuvvetler ile sivil erk ilişkisini meydana getirdiği söylenebilmektedir. Huntington’ın nesnel denetim kuramı, Finer’ın sivil–asker ilişkileri temelli ordunun siyasi yakınlığı kuramsal olarak demokratik kontrolün varlığı göstermiştir. Huntington'a göre, demokratik kontrol içerisinde ordu- hükümet ilişkiselliğinin varlığı gibi esasen ordu-toplum ilişkisinin varlığından söz edilebilmektedir.

Sivil–asker ilişkilerinin çözülmesi üzerine saha çalışmaları var olan askeri sosyolog Morris Janowitz, Huntington’un nesnel denetim kuramına karşı “yakınlaşma” kuramını geliştirmiştir. 1960 yılında yayımlanmış olduğu *Professional Soldier* adlı çalışmasında toplum ile askeri kuvvetler arasındaki ilişkiselliği ortak kimlik ve aidiyetlere dayanan bir yakınlaşma temelli olduğunu belirtmiştir (Janowitz, 1960: 416). Huntington gibi askeri erkin toplumdan ayrı bir kültürel yapılanma içerdiği görüşünün yanı sıra Huntington’dan farklı olarak Janowitz, silahlı kuvvetler toplumun sahip olduğu kültürel birikime duyarlı görüşündedir (Kızılaslan, 2018: 10).

Öte yandan bir karşılaştırma yapıldığında Janowitz, Huntington’un sivil–asker arasında ortak toplumsal yapıda ilişkilerinin askeri kuvvetlerin gelişimini etkileyeceği görüşünün aksine istikrarlı biçimde geliştirilebilen sivil–asker ilişkilerinin önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda Janowitz, sivil–asker arasındaki farklılıkların azaltıldığı bir kuram geliştirmiştir. Janowitz silahlı kuvvetler ile toplum arasındaki ilişki düzeyini ve biraradalığının gelişmesini vurgulamasının yanı sıra asker ve sivil erkin kültürel farklılıkların derinleşmesi durumunda askeri kuvvetlerin topluma duyarsız kalacağını belirtmiştir (Janowitz, 1960: 348). Janowitz’e göre, askeri kuvvetleri toplumsal yapıda yer edinmiş ordu kurumunun üyeleri olduğunu ifade eder. Janowitz’e göre ordu kurumu toplumsal bir alt sistem olarak toplumsal yapıyla bütünleştiği takdirde sivil–asker ilişkileri sorunsalı çözülebilmektedir (Janowitz, 1960: 351).

İdeal haline gelmiş sivil–asker ilişkilerinin temelinde “güçler ayrılığı”, “siyasal çoğulculuk” ve “sivil toplumun müdahali” (Rukavishnikov ve Pugh, 2007: 139) siyasallaştırılmamış bir ordu yapısallığı ve militarize olmamış bir toplum için gerekli koşul olarak düşünülmektedir. Bu sebepten sivil–asker ilişkileri karşılıklı yönde denetim araçları oluşturabilir, toplumun askeri erki denetleme unsuru güvenlik boyutunda etken rolünün denetimini oluştururken silahlı kuvvetlerin toplum içerisinde devriyeleri karşılıklı denetimin göstergesini oluşturmaktadır.

Ortadoğu ülkelerinde sivil–asker ilişkileri konusunda *Modernizing Societies in the Middle East* adlı öncü makalenin yazarı Fuad Khuri’ye göre, siyaset erkinin ve askeri kuvvetlerin modernleşme sürecinden geçen toplumlar için ulusal bağımsızlık mücadelesinde rol alan iki temel toplumsal kuruma karşılık gelmektedir (Khuri, 1981). Khuri’ye göre, askeri kuvvetler “tüm ulusun çıkarlarını sembolize etmekte; buna karşılık rekabet ve husumet içinde siyasiler ise ulus içindeki farklı grupların çıkarları peşinde koşmaktır.” (Khuri, 1981: 166; Kızılaslan, 2018: 13). Sivil–asker ilişkilerin kuramsal bütünlüğünü tarihsel bir ayırım ile ortaya koyan Moskos, “Geç Modern Çağ” sonrası 1990’lı yıllardan itibaren “Post-Modern Çağ” evresi başlangıç göstermiştir (Akyürek, 2010: 3-5; Kızılaslan, 2018: 18). 1990’lı yıllardan itibaren sivil–asker ilişkilerini konu alan çalışmalar toplumsal tehdit unsuru olan “terörizm” eksenli devam etmiştir. Geç Modern Çağ’da olduğu gibi askeri kuvvetlerin sınırların koruyucuları konumu dışında Post-Modern Çağ’da nükleer tehditler, terörizm, insan ticareti gibi sebeplerden ötürü tehlike düzeyinin artması sivil halk ile askeri güçlerin ilişkiselliğini etkilemiştir. Yanı sıra Post-Modern Çağ olarak ifade edilen 1990’lı yıllar sonrasında kadınların ordu kurumuna uyum sağlamaları değişen sivil–asker ilişkilerini etkilediği söylenebilmektedir.

1990’lı yıllardan itibaren ülkelerin siyasi yönelimlerinin barışı desteklemeye yönelik olmasından dolayı askeri kuvvetlerin ülke sınırları ötesinde askeri üs ve kaynak kurma girişimleri yaygınlık göstermiştir. Bu süreçte 1990’lı yılların ortalarında meydana gelen sivil–asker ilişkilerinden kaynaklanan toplumsal sorunlardan dolayı 2001 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) bünyesinde *Civil - Military Co-operation* (Sivil–Asker İş Birliği) kurumu oluşturulmuştur. NATO, Sivil ve Asker İş Birliği’ni şöyle tanımlamıştır: “harekâtı desteklemek üzere NATO komutanı ve ulusal ve yerel yetkilileri de içeren sivil nüfusun yanı sıra uluslararası, ulusal ve sivil toplum

örgütleri ve kurumları arasındaki koordinasyon ve iş birliği” (NATO, NATO Civil-Military Co-operation Doctrine, AJP-09, Provisional Final Draft, 2000, paragraf 102; Rukavishnikov ve Pugh, 2007: 146). Sivil–asker ilişkilerine yönelik kurum ve organizasyonlar benzer biçimde pek çok ülkede gelişim göstermiştir. Toplumsal bir alt sistem olduğu düşünüldüğünde özellikle savaş döneminden geçen devletler için toplumun sivil denetimini sağlamak ve sivil topluma askeri kuvvetler hakkında bilgi vermek ve olası toplumsal hareketlerin önüne geçilmesi amacıyla sivil–asker iş birliği organizasyonlarını geliştirmiştir.

Sivil–asker ilişkileri üzerine geliştirilen bir diğer kuram Michael C. Desch’in *Control of Military: The Changing Security Environment* çalışmasında konumlandığı “yapısal sivil denetim” kuramıdır. Desch, sivil–asker arasındaki ilişki düzeyini üç boyutta ele almıştır, Desch ilişki düzeyini açıklarken uluslararası güvenlik dönemi, geçiş dönemi ve Soğuk Savaş’ın hâkim olduğu savaş dönemi olarak ifade etmektedir (Desch, 1999: 10). Çalışma esasen Soğuk Savaş döneminde uluslararası güvenlik ortamında değişimlerin sivil yöneticiler ile askeri kuvvetler arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiş ve toplumsal bir çatışma durumu yarattığı ön kabulüne dayanmaktadır. Desch bu süreçte toplumsal açıdan sivil–asker ilişkilerini açıklamayı amaçlayarak ilişkileri belirleyen 4 unsuru şöyle belirtmiştir. “Sivil ve askeri liderlerin kişisel özellikleri, karakterleri”; “askeri örgütlenme yapısı, kuralları ve değerleri”; “sivil kamu idaresi kurumları” ve “toplumsal yapı” (Kızılaslan, 2018: 22). Desch, sivil denetim yapısal kuramı ile toplumsal hiyerarşide sivil ve askeri kuvvetlerin konumunu belirlemeye çalışmıştır. Ek olarak Desch, sivil denetim kuramını açıklarken dış ve iç tehditlerin yapısal anlamda ilişkilerin değişimine yön verdiğini de ifade etmiştir (Desch, 1999: 17).

Sivil–asker ilişkileri üzerinde son kuramın ise Rebecca Schiff’in sivil erkin ve askeri kuvvetlerin kültürel yapısını, uyum ve farklılaşma düzeyini temel alan kuramıdır. Schiff, *Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil- Military Relations* çalışmasında sivil–asker ilişkilerini kültürel boyutta ele almıştır (Schiff, 2009: 2). Schiff, Huntington’ın nesnel denetim kuramında yer alan sivil erkin ve askeri kuvvetlerin toplumsal açıdan değerlendirildiğinde bir ayrımı içerdiğini ve bu ayrımın askeri kuvvetlerin gelişimini sağlayacağı fikrine karşıt bir görüş geliştirmiştir.

Schiff'e göre aynı tarihsel ve kültürel mirasa sahip sivil erk ve askeri kuvvetlerin uyumu ve bütünlüğü askeri kuvvetlerin gelişimine katkı sağlamaktadır (Uluçakar & Çağlar, 2017: 45). Schiff'in temel amacının tüm ülkelerde geçerli olabilecek sivil–asker ilişkileri kuramını ortaya atmak olduğu söylenebilmektedir. Bu sebepten dolayı böylesi bir modelin öznel yargılardan ve değerlerden arınık olması gerektiğini ifade etmiştir (Schiff, 2009: 8). Bu bağlamda Schiff'in uyum kuramını diğer kuramlardan ayıran esas yönü belli siyasi paradigmalara olan bir ideoloji veya rejim biçimi içerisinde olmamasıdır. Schiff, sivil–asker ilişkilerinin yönünü toplumsal uyum ve bütünleşmeye bağlayarak temelinde ise toplumsal yapıda asker- sivil ilişkilerinin askeri kuvvetlerin toplumsal yapısı, politik karar alma biçimi, askerlik görevinin nasıl ve ne biçimde olduğunu ve askeri kuvvetlerin ordu ve toplum içerisinde algılanma biçimleri ile ilgili olduğunu ifade etmiştir (Uluçakar & Çağlar, 2017: 52).

4.2. Morris Janowitz'i Tanımak

Askeri Sosyoloji disiplininin kurucularından biri olarak kabul edilen ve yapmış olduğu çalışmalar ile askeri sosyoloji alanının gelişmesinde önemli katkıları bulunan Morris Janowitz (1919-1988), esasında ABD Askeri Birliğinin bir mensubu olarak mesleki gelişimini tamamlamış ve sonrasında askeri kurumların sosyolojisi üzerine çalışmaları ile entelektüel birikime sahip ABD Chicago Ekolü çizgisine bağlı bir sosyologdur (Fowler, 1988). Askeri Sosyoloji disiplinde askeri yönetimlerin sosyolojisi ve sivil–asker ilişkileri çalışmalarının temel konularını oluşturmuştur. Askeri sosyolojisinin yanı sıra ırk çalışmaları ve kent sorunları üzerine sosyoloji literatürüne katkı sağlamıştır. *The Professional Soldier*⁸ (1960) eseri ile II. Dünya Savaşı yıllarında askeri alanda profesyonelleşmeyi total bir kurum olarak ordu içerisinde sosyal ilişkileri, askeri hiyerarşik oluşumları, kariyer motivasyonlarını ve kariyer gelişimlerini, askeri kaynakları, savaşın ve askerlik mesleğinin dönüşümünü ele almıştır.

Morris Janowitz'i askeri sosyoloji disiplini içerisinde temel kurucu isimlerden biri olmasının sebebi, profesyonel askerlik kurumunun gelişimini pragmatizm temelli ele

⁸ Çalışmanın ilgili görseli için bkz: Ek-2.

almış ve sivil– asker ilişkileri modellemesinde yakınlaşma kuramını ortaya atmış olmasıdır. Morris Janowitz kuramsal birikimini oluştururken pragmatist bakış açısına sahip John Dewey'in öğrencisi Sidney Hook (1902-1989) ve liberal demokratik ideolojik kimliğe sahip Harold Lasswell'in öğrencisi Bruce Lannes Smith (1909-1987) gibi düşünürlerden etkilenmiştir (Burk, 1991: 5). Janowitz'in askeri sosyolojiye katkıları gelişmekte olan ülkeler için yirmi birinci yüzyılda askeri kurumların dönüşümünde görünürlük kazanmaktadır.

4.2.1. Morris Janowitz'in Askeri Sosyoloji Alanında Eserlerine Bakış

Janowitz'in kuramsal katkılarına ve sivil–asker ilişkileri teorilerine yer vermeden önce askeri sosyoloji literatürüne temel katkıları ele alınacaktır. Janowitz, askeri sosyoloji literatürüne katkı bakımında üç önemli eser bırakmıştır. Bunlardan ilki; askeri sosyolojinin kurumsallaşmasında önemli bir kaynak konumunda olan *Professional Soldier* (1960) eseridir. *Professional Soldier: A Social and Political Portrait* adlı eserinden önce askeri sosyoloji konularından biri olarak askerlik mesleği sonrası yaşamsal faaliyetlerinin toplumsal koşullarda incelendiği, psikolog Bruno Bettelheim ile birlikte üzerinde çalışmış olduğu *Dynamics of Prejudice: A Psychological and Sociological Study of Veterans* (Önyargı Dinamikleri: Gaziler Üzerine Psikolojik ve Sosyolojik Bir Çalışma) (1950) eseri mevcuttur. Bu çalışmasında Janowitz, ırk ve etnik farklılıkların askeri kurumsallık dâhilinde ve dışarıdanlığında ne gibi psikolojik ve sosyolojik sonuçları meydana getirdiğini ele almıştır. Çalışma, Nazi döneminde meydana gelen Yahudi soykırımının niteliğinde savaş ve çöküşlerin sonrasında Yahudi savaş gazileri üzerinde önyargılı tutumların analizini sunmaktadır (Janowitz & Bettelheim, 1950). Aynı zamanda çalışma, sosyal bir kurum olarak askeri kurumlar üzerinde çalışmaların gelişmesine ve askeri sosyoloji disiplininin kuramsal biçimselliğinin sağlanmasına katkı sağlamıştır. Askeri sosyolojinin temel konularından biri askeri kurumsallığın dâhilinde eylemsel faaliyetlerini gerçekleştiren toplumsallığın bireysel farklılıklara dayanması sebebiyle total kurum içerisinde uzlaşımın sağlanmaması ve çözümlerin yaşanması üzerinedir. Bu bağlamda Janowitz'in Bettelheim ile gerçekleştirdiği bu çalışmanın sonuçları askeri sosyoloji alanının kapsamını genişlettiği söylenebilmektedir. Askeri kurumlarda görev yapan

bireyler ile yapılmış bu çalışmada sosyal statü farklılıkları, savaş deneyimleri, sosyal yapı içerisinde değişen tutum ve uygulamalar gibi başlıklara sahiptir (Janowitz & Bettelheim, 1950).

Janowitz'in *Professional Soldier* eseri askeri sosyolojinin kurumsallaşmasının temeli sayılabilmektedir. Tam kurum olarak askeri sosyoloji disiplinin niteliğini belirlemiştir. Çalışma, askeri kurumların sosyal yapısını ve meslek olarak askerliğin dönüşümünü sunmaktadır. Janowitz'e göre *Professional Soldier* eserinin çıkış noktası, savaşın ve toplumsal değişimlerin neticesinde askerliğin meslek olarak dönüşümüdür (Janowitz, 1960). Çalışma esas olarak sekiz ana başlığa ayrılmıştır, bölüm başlıkları şu biçimdedir: "An Elite in Transition", "Organizational Realities: Heroic and Managerial", "Career Patterns: Avenues of Ascent", "The Military Community: The Persistence of Manners", "Identity and Ideology: The Public Service Tradition", "Political Behavior: Pragmatic versus Absolutist", "Political Technique: Pressure Group Tactics", "Epilogue: Toward the Constabulary Concept". Eserin "An Elite in Transition" başlıklı bölümde Janowitz, toplumsal değişimlerden kaynaklanan savaşın ve askerliğin yetenek ve performansa dayalı doğal seçilimin dışında profesyonel bir meslek olarak kurumsallaşmasını ele almaktadır (Janowitz, 1960:3). Dahası Janowitz'e göre askerlik bir meslek olarak gelişimini savaşın dönüşümünden almaktadır ve meslek olarak askerlik geleneksel anlayış olan bireysel bir yetenek ile değil eğitimsel faktörlerle ilişkilendirilmelidir (Janowitz, 1960:6). *Sociology and The Military Establishment* (1959) eserinde Janowitz söz konusu ilişkiselliğe geniş çapta yer vermiştir.

Professional Soldier eserinin ikinci bölümünde Janowitz askeri kurumların dâhilindeki modern dönüşümlere ve askeri kurumsallaşmanın içyapısına yer vermiştir. Gizil bir kurum olarak askeri kurumların içerisinde oluşmuş olan disiplin ve hiyerarşik yapılanmadan dolayı toplumsal ilişkilere ve eylemlere kapalı gruplaşma özelliği göstermektedir. Weber 'in ayrıştırmasına göre kapalı grupların özelliği dış toplumsallıktan ayrı statü ve sınıfsal ilişkilerin var olmasından kaynaklanmaktadır (Weber, 2012: 155). "Career Patterns: Avenues of Ascent" (Kariyer Modelleri: Yükseliş Yolları) başlıklı üçüncü bölümde Janowitz, askerlik halinin kariyer motivasyonu ve gelişimine sahip meslek olarak biçimlendirilmesine vurgu yapmaktadır (Janowitz, 1960: 104). Meslek olarak askerliğin geleneksel anlamından

ayrı bir anlam kazandığını, sosyal kökenin askerlik durumunun belirleyicisi olarak tek koşul durumundan ayrı bir toplumsal düzlemde dönüşümünden bahsetmiştir (Janowitz, 1960:80). Bununla birlikte Janowitz eserinin "The Military Community: The Persistence of Manners" (Askeri Topluluk: Davranışların Sürekliliği) dördüncü bölümünde askerlik mesleğinin küresel savaşlarının ortadan kalktığı dönemde bireyler için yaşam biçimi haline geleceğinden bahsetmiştir (Janowitz, 1960:175). Bu bölümde ayrıca Janowitz askeri erkin sivil toplumla olan ilişki düzeyinin geleneksel yapıda toplumsal seremoniler ile sınırlı kaldığını belirtmektedir (Janowitz, 1960:200).

"Identity and Ideology: The Public Service Tradition" başlıklı beşinci bölümde askeri erkin statü ve ideolojik bütünlüğünün dönüşümü ele alınmıştır. Bu bölüm içerisinde askeri onur kaynaklarındaki değişim, politik inançlar ve savaşın mantıksallığı üzerinde durulmuştur. Modern toplumsal yapıda Janowitz, askeri onur kaynaklarında geleneksel yapıda var olduğu gibi askeri eylemselliğin soyut anlamsallığından ziyade sembolik bir amaca hizmet eden *self-image* biçimselliğinin var olduğundan bahsetmektedir (Janowitz, 1960: 215). Geleneksel askeri yapılaşmada askeri erkin onur kaynağını toplumun değerler anlayışı dâhilinde bir konuma sahipken modern toplumsal düzlemde askeri erkin onur kaynağını bireylerin kendisi tarafından oluşturulan self-image bütünlüğü oluşturmaktadır.

Janowitz'in bu eserinin altıncı ve yedinci bölümü "Political Behavior: Pragmatic versus Absolutist" (Politik Davranış: Pragmatik ve Mutlakiyetçi) ve "Political Technique: Pressure Group Tactics" (Politik Teknik: Baskı Grubu Taktikleri) ana başlıkları oluşturmaktadır. Bu iki bölümde temel olarak Janowitz, politik aygıtların sahip olduğu yaptırım gücüne ve askeri kuvvetlerin politik kimliğe sahip sivil yönetimler ile olan kontrol ve müttefik esasına dayanan ilişkiselliğinden bahsetmiştir. Son olarak "Epilogue: Toward the Constabulary Concept" başlıklı son bölüm askeri ve kolluk güçlerinin tamamının yönetsel bakımından geleceği üzerinde biçimlenmiştir. Bu bağlamda Janowitz'e göre profesyonel gereklilikler, askeri eğitim ve birikimlerin tümü ve çatışma kontrol biçimlerin dönüşümü askeri yönetimlerin geleceğini belirleyen temellerdir.

Morris Janowitz'in askeri sosyoloji literatürüne kazandırmış olduğu diğer bir önemli çalışma ise *Sociology and The Military Establishment* (1959) adlı eseri olmaktadır. Janowitz bu çalışmasında bir sosyal sistem olan askeri yönetimlerin organizasyon

biçimlerine, otorite ve hiyerarşi sistemi, askeri yönetimlerin rolüne ve gelişiminin sosyolojik analizini sunmaktadır. *Sociology and The Military Establishment* çalışma esas olarak altı temel başlıktan oluşmaktadır, bölüm başlıkları şu biçimdedir: "The Military Establishment As a Social System", "Hierarchy and Authority", "Assimilation of Military Roles", "Primary Groups and Military Effectiveness", "Techniques of Organizational Control" ve "The Soldier and International Relations". Janowitz bu çalışmasının giriş bölümünde askeri sosyolojinin ve askeri sosyolojik analizlerinin diğer sosyoloji disiplinleri gibi deneye dayalı araştırma bulguları ve sonuçlarına sahip değildir, daha ziyade askeri kurumsallığın biçimselliği sübjektif analizler ile tartışılabilmektedir. Askeri yönetimlerin geleneksel dönemden farklılaşmasının en belirleyici hususunun temel savaşların azalması ve küresel mutabakatın sağlanması ile tüm alanlarda olduğu gibi askeri alanın da modernleşme temsili değişimlere maruz kalmışlığı olduğunu belirtmiştir. (Janowitz, 1959: 8). Janowitz, askeri sosyolojinin çağdaş analizlerinin temelini küresel savaş dönemlerinde askeri kurumlarının gelişimi yönünde ihtiyaçlarına bağlı olarak oluştuğunu vurgulamaktadır.

Sociology and The Military Establishment çalışmasının ilk bölümünde Janowitz, bir sosyal sistem olması bakımından askeri kurumların organizasyon kaynağının ahlaki motivasyonundan, sivil–asker bürokratik ilişkiselliğinden ve askeri kurumsallığın temel gayesi olan mücadele yönetiminden bahsetmiştir. Araştırmacılar ve askeri kurumların yöneticileri tarafından askeri kurumsallığın bir sosyal sistem olarak ele alınması Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren süregeldiği belirtilmiştir. Janowitz'e göre; askeri kurumlar içerisinde araştırmaların İkinci Dünya Savaşı sonrasında eğitilmiş/profesyonel asker yetiştirmenin gelişimi, askeri eylem gücünün kişisel, dogmatik bir yetenek ve ilahi güç tarafından kutsanmış olması yönündeki toplumsal algıları değiştirmiştir (Janowitz, 1959: 11). Kurumsal açıdan ahlak yönetimi ve bireysel çalışmalar modern organizasyonlarda uygulandığı ve sonuçlandırıldığı gibi çalışmaların askeri kurumların içerisinde özerk ve kapalı bir organizasyon biçimi olmasından dolayı yayınlanmamış veya bitirilmemiş çalışmalar ve deneme araştırmaları dışında anlamlı sonuçların çıkarıldığı çalışmalar uygulanması mümkün olamamaktadır (Janowitz, 1959: 15). Öte yandan çalışmanın birinci bölümünde Janowitz'e göre askeri organizasyonların teknolojik alanda gelişimi askeri erkin sivilleştirilmesini sağlamıştır ve sivil yönetim ile bürokratik ilişkileri, teknolojik alanda ilerleme ordu içerisinde mücadele fırsatlarını genişletmiştir.

Janowitz'in çalışmasının "Hierarchy and Authority" başlıklı ikinci bölümünde diğer toplumsal organizasyonların sahip olduğu otorite ve hiyerarşi modellemesinden farklı olarak askeri kurumlarda otorite ve hiyerarşi profesyonel askeri bireylerin yaşamının tamamında etkili olduğundan bahsetmektedir (Janowitz, 1959: 25). Janowitz'e göre, askeri yönetimlerde hiyerarşi ve otorite sisteminin ancak yetenek kalıpları ile anlaşılabilirliğini belirtmektedir. Janowitz bu bölümde Amerikan-İspanyol İç Savaşı (1954) sürecinde askeri çalışanların bireysel yetenekleri üzerinde yapılan çalışmalarından kesitler sunmuştur. Askeri bütünlük içerisinde hiyerarşinin belirleyicisinden biri olarak ise statü sistemlerinin olduğunu belirtmektedir. Janowitz bu kavramsalı şöyle açıklamaktadır: "Askeri kurumlar içinde eğer otorite geleneksel ve tanımlanmış ise statü sistemi kalıcı ve kesinleşmiş bir yapı üzerinde kurulabilir, ancak otoritenin dayanağı bireysel başarı ve yetenek ölçütüne bağlı olarak değişkenliğe sahip ise statü sisteminin kalıcılığı mümkün olamamaktadır" (Janowitz, 1959: 34). Öte yandan Janowitz askeri organizasyonlarda statüler gibi askeri disiplin temellerinin de dönüşüm geçirdiğini belirtmektedir.

"Assimilation of Military Roles" başlıklı çalışmanın üçüncü bölümünde askeri rollerdeki asimilasyonun esasında askeri organizasyonlarındaki askere alma, eğitim ve kariyer gelişimi süreçlerinde meydana gelen dönüşümden kaynaklandığından bahsedilmiştir. Janowitz'e göre askeri organizasyonların küresel çapta meslek olarak toplumsal sistemlerde yer almasından dolayı askeri erkin kurumsal yapı içerisinde profesyonel askeri erk tarafından tutum ve davranış bakımından değişim söz konusudur (Janowitz, 1959: 44). Askeri organizasyon içerisinde bireylerin rollerinde değişimin bir sebebi ise küresel olarak mutabakatın yaygın olduğu sürecin var olmasıdır. Askere alma rolündeki değişimin savaş dönemindeki uygulandığı barış döneminde kariyer gelişimi eksenli uygulamalara bırakmıştır. Benzer sebeplerden dolayı asker bireyin seçiliminin ve eğitiminin dönüşümü askeri rollerin asimilasyonu çerçevesi içerisinde ele alınabilmektedir. "Primary Groups and Military Effectiveness" başlıklı dördüncü bölümde Janowitz, askeri organizasyon içinde kolektif bağlılık ve grup içi ilişkileri ele almıştır. Askeri kurumsallıkta sosyal ilişkilerin sınırlı kaldığı, dışı kapalı toplumsal yapı içinde özel grupların yaşanılan olgu ve olaylar neticesinde değişkenliklere maruz kaldığı belirtilmiştir. Bu bölümün içinde *Social Cohession* alt başlığı altında askeri erk ve diğerleri olarak bir ayırım yapılarak sosyal sistemler içerisinde askeri erkin konumuna yer verilmiştir. Askeri

yapısallığın içinde mikro ilişki ağlarının oluşumu Janowitz'e göre organizasyonlara bağlıdır ve kurum içi görev ve amaç yönergelerine bağlı oluşumlara karşılık gelmektedir (Janowitz, 1959: 66).

Janowitz'ın çalışmasının beşinci bölümü olan "Techniques of Organizational Control" başlıklı bölümde ve son bölüm olan "The Soldier and International Relations" başlıklı bölümde askeri kurumsallığın profesyonelleşmesi üzerine yapısal değişimler ve uluslararası siyasal ağlara etkisinden bahsedilmektedir. Janowitz, askeri kurumsallık içinde meydana gelen fiziksel yeterliliklerin teknik anlamda gelişmesi sebebiyle kurumsal yapı içerisinde rol çatışmaların meydana geldiğinden bahsetmektedir. Rol çatışmasının görünümü askeri organizasyon içinde teknik gelişmelerin yaşanması ile birlikte siyasi liderlerin askeri çatışma durumlarında etkisiz bir konumda bulunmaları biçiminde söz konusu olmuştur (Janowitz, 1959: 89). Janowitz'e göre profesyonel askerliğin gelişimi ile beraber askeri organizasyonlarda yer alma biçimleri şeffaf biçimde yürürlüğe sahip olmuştur. Bu noktada S. Huntington'ın analizi askeri organizasyonlarda profesyonelleşmenin temeli uzmanlık, şeffaflık ve kurumsallık faktörüne bağlı olduğu yönündedir (Huntington, 2006: 7-10). Yanı sıra askeri organizasyon içinde teknik alanda gelişimlerin sağlanması çatışma ve korunma biçimlerinin değişmesinde önemli etkiye bulunarak askeri yapının hiyerarşi sisteminde değişimlere sebep olmuştur.

4.3. Janowitz'e Göre Askeri Yönetimlerin Sosyolojisi

Janowitz'e göre bir sosyal organizasyonun işlevi ve oluşumunun nedenselliği toplumsal yapı içerisinde kolektif bir ihtiyacın var olup olmamasına bağlı bir etkidir. Fakat bazı sosyal organizasyonlar ve toplumsal sistemler için işlevsellik ve organizasyonun gerekliliği insan topluluğu içerisinde gerekliliklere bağlı ortaya çıkmamıştır. Janowitz bu noktada bir toplumda savaş ve çatışma halinin olmaması durumunu askeri organizasyonların toplumsal yapıda bulunmayacağı anlamına gelmediğini belirtmektedir (Janowitz, 1964a: 11). Askeri organizasyonların var olmasının sebebi salt olarak savaş ve çatışma veya toplumsal huzur ve güvenliği tehlikeye sokacak unsurlara bağlı değildir, aksine askeri yapısal bütünlük toplumsal

sistemin bir temeli olması işlevinden dolayı varlığını daim ettirmektedir. Öte yandan sosyal bilimciler içinde sosyologlar askeri yapısal analizleri toplumsallık içerisinde meydana gelen sorun ve çatışma halleri ekseninde çerçeve kazanırken uluslararası ilişkiler teorisyenleri ve siyaset bilimciler açısından askeri yapısal analiz askeri kontrol ve silahsızlanma ekseninde temellenmektedir.

Janowitz için ordu yönetiminin sosyolojik analizinin yapılabilmesinin koşulu sınır güvenliği ve uluslararası alanda askeri yapılanmaların toplumsal ilişkilere ve sistemlere ne kadar yansıtıldığına bağlıdır. Askeri organizasyonlarda meydana gelen bir dönüşüm toplumsal yapıdan kaynak bulabilmektedir veya toplumsal kümede meydana gelen bir değişim askeri kaynaklı olabilmektedir. Askeri yönetimlerin sosyolojisinin yapılabilmesi ancak koruyucu erk ve korunan yapının karşılıklı etkileşimlerinin bulguları ve kapalı bir total kurum olan askeri kurumunun içerisindeki sosyal eylemler ve ilişkiler dâhilinde anlam kazanabilmektedir.

Janowitz, askeri yönetimlerin sosyolojisini *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait* eserinde kapsamlı bir biçimde sunmuştur, bu çalışmada kapalı ve özerk bir kurum olan askeri bütünlüğün kurumsal analizini içermektedir, askeri bireylerin sosyal geçmişini, kariyer çizgilerini, profesyonel ideolojisi ve rütbeli askeri liderlerin karar verme biçimleri üzerinde alan çalışması yer almaktadır. Janowitz'in bu çalışması alana ait temel alan çalışmalarından biri olduğunu göstermektedir fakat Janowitz, askeri organizasyonlar gibi özerk yapısal bütünlükler içerisinde yapılan alan araştırmalarının kesin ve gerçekçi sonuçlar ile elde edilemeyeceğini ifade etmiştir (Janowitz, 1964a: 15). Askeri yönetimlerin sosyolojisinin analizi ancak toplumsal çıktıları ile gözle görünür sonuçlar verebilmektedir. Askeri yönetimlere dair araştırmaların gelişmesinde sosyal bilimcilerin dışında organizasyon içerisinde görev alan bireyler tarafından yapılan çalışmalar gerçekçi sonuçların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Yani sıra bu tez çalışmasının bir önceki bölümünde Morris Janowitz'in *Sociology and The Military Sociology* çalışmasının kısa bir özeti sunulduğu bölümde bir sosyal sistem olarak askeri yönetimlerin otorite ve hiyerarşi modelini, askeri rollerin ve eğitimlerin biçimselliği, özel gruplar ve askeri bütünlükler ile etkileşimlerine dair tam kurum analizine yer verilmiştir.

Janowitz, askeri sosyolojinin içerisinde ordu içerisindeki dönüşümleri geniş çapta analiz etmiştir. Janowitz'in askeri organizasyonların sosyolojisi dâhilinde kurumsal

yapı içerisindeki analizlerinin dışında toplumsal değişmelerin etkisi sonucu kurumsal yapı içerisindeki dönüşümlerin -modernleşme temelli değişimlerin- analizleri yer almaktadır. Bu noktada Janowitz'in analizleri askeri yönetimlerin dönüşümü, profesyonel askerliğin gelişimi ve sosyalizasyon, askeri yönetimlerin toplumsal bütünlüğü ve sivil–asker ilişkileri kapsamındadır. Janowitz, modernleşmeci uygulamaların yaygınlık göstermesiyle ordu kurumunun dönüşümünün analizini sunmaktadır, Janowitz'e göre askeri bütünlük toplumsal yapı içerisinde rasyonelleşmenin ve makineleşmenin gelişiminin öncülüğünde rol almıştır (Janowitz, 1964a: 17). Janowitz'e göre askeri bütünlük içerisinde makineleşmenin artan görünümü askeri yapısallığın bürokratik yönünü geri bırakmıştır (Janowitz, 1964a: 18). Fakat ordu kurumunun işlevselliği açısından teknolojik bir organizasyon haline gelmesinin toplumsal güven algısının zedelenmesine yol açabilmektedir. Bu yıkıcı etkiyi zayıflatılabilmek için Janowitz askeri kurumların yönetiminde profesyonel asker sayısının arttırıldığı ifade etmiştir. Askeri kurumsallaşmanın gelişimi profesyonel askerliğin yaygınlaşması ve askeri görevin meslek olarak toplumsal sistemlere yerleşmesi ile beraber toplumsal tabakalaşmada orta sınıf olarak tasnif edilen toplumsal yapıda genişleme meydana gelmiştir. Meslek olarak sistemleşmesi sebebiyle tabakalaşma sisteminde en alt gruplar ve toplum içinde azınlık olan ötekileştirilmiş ırk, kültür ve kökene sahip toplulukların askeri bütünlük içerisinde yer almaktadır. Janowitz'e göre bürokrasi temelli yürütülen ve komuta edilen ordu kurumunun modernite eksenli dönüşümünde meydana gelen değişimler ileri bürokrasi ve sivil toplum tarafından köksüz yönetim olarak algılanabilmektedir. Janowitz'e göre bir vesayet bütünlüğü olan askeri oluşumların sistemleşmesinde önem arz eden başka bir durum, askeri bir tesisteki görev süresine bağlılığın ideolojik temelle ilgili olmaktan ziyade askeri organizasyona bağlılığın ve temelde yatan mesleki tutumlarla ilgili bir işlevi olması durumudur (Biderman, 1964: 291).

Ordunun sosyolojik analizi “silahlı kuvvetler ve toplumu” bağlamında ordunun sosyal, ekonomik ve siyasi alandaki rolünü kapsar. Geleneksel bir yaklaşım olarak ordunun baskı ve güç otoritesi olduğuna dair algıların kronolojik süreçte değiştiği görülmektedir. Bürokratik yapının bir aracı olarak işlevselliğini sürdüren askeri yapısallığın barış dönemlerinde sosyalizasyon içerisinde, toplumsal sistemin bir parçası olarak kariyer alanı işlevine sahiptir ve bu bakımdan askeri erkin sivil toplum ile ilişkileri kronolojik süreçte değişim içerisinde (Seaton, 1964: 230). Ordu söz

konusu olduğunda, hükümetin idari bir kurumu olduğu için, siyasi tarafsızlık ve sivil yöne bağlılık gerekliliğinin, siyasi katılımını sınırlamak için işlemesi beklenir. Fakat lider bürokrasi içerisinde ülke içerisinde ve dışarısında güvenliğini tehdit edecek organizmalara karşı duyarlı biçimde tepki aracı olarak sivil alanda konum alabilmektedir (Janowitz, 1964a: 39). Demokratik bir toplumda, sınırlı savaşın baskıları ve hatta operasyonel hazırlığı sürdürmenin zorlukları, askeri bütünlüğün özdenetim sürecinin zayıflamasına ve katı siyasi taleplerin geliştirilmesine katkıda bulunabilmektedir. Bunun sonucunda zorluklara, tehlikelere ve hayal kırıklıklarına maruz kalan askerler, geniş topluma yabancılaşma riski karşı karşıya kalmaktadır (Janowitz, 1964a: 30). Askeri bütünlüğün içerisinde bürokrasi üyeleri veya askeri gücün temel işlevinin ve amacının ötesinde bir bütünlüğün dâhil olması durumunda demokratik toplumlar için toplumsal çözülme ve çatışma ile netice vermesi mümkündür.

4.3.1. Janowitz'in Sivil–Asker İlişkileri Üzerinde Mutabakat Eksenli Perspektifi

Morris Janowitz'in askeri sosyoloji kapsamında askeri profesyonelleşme dahilinde önermiş olduğu "pragmatik profesyonelleşme" toplumsal ihtiyaçlara ve değişkenlik gösteren toplumsal koşullar içerisinde konumlandırılan bir ideal-tip olarak belirtilmektedir (Demir, 2019: 28). Pragmatik profesyonelleşme anlayışı ulusların vesayet askeri bütünlüklere, toplumsal koşullara ve bağlı olunan kolektif zihniyete göre askeri güçlerinin yönetiminin ve gelişiminin farklılaşması esasına dayanmaktadır. Janowitz'in toplumsal fayda esasına dayanan profesyonelleşme biçimi sivil–asker ilişkilerine olan teorisinin kaynağını oluşturmaktadır. Nitekim Janowitz'e göre profesyonelleşme düzeyindeki kurumsal bir kimlik kazanmış ordu, askeri bütünlük ve toplum arasındaki uyumu sağlama amacına sahiptir (Janowitz, 1964a: 372). Esasen bir sosyolog olması sebebiyle Janowitz'in sivil– asker ilişkileri üzerinde teorilerinin temelinde askeri bütünlüklerinin toplumsal yönü ekseninde biçimlendirmiş olduğu açıktır. Janowitz, sivil–asker ilişkilerini kuramsallaştırırken Soğuk Savaş dönemini örnek vererek dönemin toplumsal koşulları içerisinde pragmatik askeri modellemesinin sivil–asker ilişkilerindeki rolünden bahsetmektedir (Feaver, 1996:

164). Soğuk Savaş örneğiyle Janowitz'e göre, toplumsal fayda gözeten profesyonel askerlerin ve tüm askeri bütünlüklerin sivil toplumun bütünüyle karşılıklı uzlaşısı ve uyum dengesini sağlamakla yükümlüdür (Janowitz, 1964a: 418).

Janowitz'in Amerikan askeri bütünlük içerisinde geniş çapta yapmış olduğu çalışma neticesinde ortaya atmış olduğu sivil–asker ilişkilerinde yakınlaşma modelinin mutlakiyetçilik temelli olarak ordunun belli bir yapıda kapatılması ve toplumsallıktan uzak kalması ve sivil yapının askeri bütünlükten uzak kalması ordunun gelişimi ve toplumsal yapıda güvenlik eksenli sorunların oluşabildiğini göstermiştir, pragmatiklikten uzak bu biçimlendirilişin çıktıları Soğuk Savaş döneminde meydana gelen toplumsal sorunlar ile neticelenmiştir.

Janowitz'in temel tezi aynı kültürel öğelere sahip olan ve ordunun profesyonel anlamda gelişimi için kesin çizgilerle ayrılmış olan ordu ve sivil/toplum bütünlüğünün bütünlüşmeye dayalı "yakınlaşma/yakınsama modeli" oluşturmaktadır. Askeri bütünlüğün sivilleşmeye ve sivil yapının askeri bütünlüğe doğru yaklaşması tezinde Janowitz toplumsal bütünlüşmelerin ulusal düzeyde olumlu sonuçlar getireceğinden bahsetmektedir (Janowitz, 1960). Soğuk Savaş sonrasında ortaya atılan bu düşüncenin sebebi terörizm dalgalarının kendini göstermesinden kaynaklandığı düşünülebilir, askeri bütünlüğün sivilleşmesi gerekliliği demokratik ve barışçı bir yönelim olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin darbe ekseriyetleriyle karşılaştığı 1960'lı yıllardan itibaren bir demokratik ülke yönetiminin sivil–asker ayrışmasının keskin ve sınıfsal oluşuyla ilgili olduğu söylenebilmektedir.

Janowitz Soğuk Savaş dönemi sonrasında ortaya attığı yakınlaşmaya dayalı sivil–asker ilişkileri modelinde pragmatik profesyonelleşmenin mutlakiyetçilik çizgisi içerisinde gelişiminden temel alırken öte yandan sınıfsal bir ayrıma sahip askeri bütünlükler ile geri kalan sivil bütünlüklerin demokratik ve sınıfsal olması kaygısını taşıdığı düşünülmektedir. Ayrıca askeri bütünlüklerin toplumsal yapı içerisinde dışa kapalı / toplumsal gerçeklerden uzak koşullarda yalıtılmış biçimde yönetilmesi ordu işlevselliğinde eksiklik olarak düşündürmektedir. Söz konusu sivil–asker ilişkileri temelli kuramsal çerçevenin oluşturulmasında siyaset bilimciler ve uluslararası ilişkiler disiplininin teorisyenler çoğunlukla sivil bağlamını siyasi veya devlet yönetimi kapsamı içerisinde almaktayken Janowitz'in sivil–asker ilişkileri modelinde ifade ettiği sivil bağlamı askeri bütünlüklerin dışında kalan bireylere karşılık

gelmektedir. Janowitz'in pragmatik profesyonelleşme eksenli sivil–asker ilişkileri modellemesinin James Burk şöyle değinmektedir:

"Pragmatik bir sosyoloji, sosyal değişimin sürekliliğinin ve ortak sosyal eylemin mümkün kıldığı kurumsal adaptasyona ihtiyacın farkındadır. Janowitz'in öğretilerine göre görevi ve katkısı, sosyal gelişimdeki temel eğilimleri saptamak, sosyal kontrol için bunların altında yatan sebepleri belirlemek ve kurum inşası için gerçekçi alternatifleri açıklığa kavuşturmasıdır" (Başpınar, 2018: 68; Burk, 1991: 47).

Uluçakar (2018) Janowitz'in sivil–asker ilişkileri modellemesinde yer alan askeri bütünlüğün sivil kontrolü gereğini "sivil kontrol ancak toplumsal kontrol kavramı etrafında şekillendirilebilecek ve anlamlandırılabilir bir şeydir, sivil kontrol açısından asıl olan ise, askerlerin toplumsal yapı ve değerlerle bütünleştirilebilmesidir" (Uluçakar, 2018: 196) olarak ifade etmiştir. Janowitz'in sivil–asker ilişkileri modellemesi askeri bütünlüklerin sivil kontrole içerisinde siviller ile uyum içerisinde profesyonelleşmesi gerektiğinden yani aynı değerlere ve geleneksel bağlara sahip sivil ve askeri kümenin ortak bir bütünlük içerisinde olduklarında demokratik görünümün askeri yapı içerisinde gelişebileceğinden bahsetmektedir (Janowitz, 1960: 420).

Demokratik toplumlarda Janowitz'in yaklaşma modelinin uygulanması toplum içerisinde askeri vesayete ve ordunun toplumsal konumuna bağlıdır. Liberal demokratik ülkelerde sivil–asker ilişkileri Janowitz'in modellemesi sivil otoritelerin denetim mekanizmalarının gelişmiş olması sebebiyle daha uygulanabilir olduğu söylenebilmektedir. Türk toplumu açısından geçmişten günümüze süregelen askeri vesayet, ordu millet anlayışı ve ordunun ulusun üstünde bir amaç ve anlam ifade ediyor olması demokratik Türkiye sürecinde sivil–asker ilişkilerinde toplumsal sorunları meydana getirmiştir. Sivil–asker ilişkilerinde mutabakat eksenli bu modellemede Janowitz, askeri erkin sivil kültüre duyarlı ve iç içe olması gerektiği fikrine dayandırmaktadır (Janowitz, 1960: 415). Profesyonel anlamda ordu kurumunun gelişimi teknolojik mekanizmalar dışında sivil yapı ile uyuma bağlıdır (Kızılaslan, 2018: 10).

Kızılaslan (2018), Janowitz'in sivil–asker ilişkileri modellemesini şöyle ifade etmektedir:

"Janowitz, askeri kültürün esas itibarıyla muhafazakâr bir tutum benimsemesi ve değişime direnen bir yapı taşıması nedeniyle sivil kültürün değişimi

hızlandırarak müdahalelerine ihtiyacı olduğunu savunur. Bu anlamda, sivil ve askeri kültürler arasında bir yakınlaşma kurulması gereğine işaret eder. Böylelikle toplum bir ölçüde militarize olacak, asker de bir ölçüde sivilleşecektir. Dolayısıyla silahlı kuvvetler, parçası olduğu toplumun norm ve beklentilerini daha rahat kavrayarak, kontrol altında tutulabilecektir. Bu anlamda, başta askerlerin eğitimi olmak üzere askerliğe özgü her alanda toplumsal nüfuza izin veren bir yapı oluşturulmalı, askeri ve sivil dünya arasındaki kültürel tutum farklılıkları azaltılarak, subay adaylarının sivilere özgü ideal ve normlara yabancılaşmamaları sağlanmalıdır." (Kızılaslan, 2018: 10; Janowitz, 1960).

Askeri verimliliğin ve askeri yabancılaşmanın önüne geçilmesinin yegâne gereği asker-sivil bütünleşmesinin sağlanabilmesi olduğu söylenebilmektedir. Janowitz'in kuramına göre toplumsal yapı içerisinde ordu kurumunun yalıtılmış bir yapı içerisinde işlevselliğinin pragmatik anlamda sonuçları ulusu/bölgeyi ileriye götürememektedir. Janowitz, 1964 yılında *The Military in the Political Development of New Nations* (Yeni Ulusların Siyasi Gelişiminde Ordu) adlı çalışmasında gelişmekte olan ülkelerin sivil-asker ilişkilerinin analizine yer vermiştir. Çalışmasında modernleşmenin ilk basamağında olan ulusların askeri bütünlüklerinin toplumsal ve siyasal rolünü beş model çerçevesinde şöyle açıklamıştır:

- a) Modernizasyon sürecine yeni başlayan ülkelerde askeri kurumun otoriter baskı altında tutulduğu otoriter-kişisel model,
- b) Askeri kurumun siyasi güç ve etkinliğinin polis ve paramiliter kurumlarla dengelendiği otoriter-kitle partisi modeli,
- c) Özellikle eski sömürgelerde görülen, sivil siyasi grupların askeri kuruma üstünlük kurduğu, rekabet halinde sivil kurum ve iktidar gruplarının mevcut bulunduğu ve de geniş bir kitle partisinin varlığına rağmen siyasi rekabete bir ölçüde izin verilen demokratik-rekabetçi model,
- d) Siyasi grupların askeri kurumun desteği ya da oluruyla iktidar şansı bulabildikleri, silahlı kuvvetlerin siyasi parti ve gruplar arasında hakemlik görevi üstlenebildiği, dolayısıyla silahlı kuvvetlerin iç siyasette hayati rol oynadığı sivil-asker koalisyonu modeli,
- e) En azından bir süre için siyasi iktidarın asker tarafından ele geçirildiği ve askerin hâkim siyasi grup olduğu askeri oligarşi modeli." (Kızılaslan, 2018: 14; Janowitz, 1964b).

Genel çerçevede Janowitz, askeri kurumların bir sosyal sistem olduğu vurgusunu yaparak diğer sosyal sistemler gibi toplumsal yapı içerisinde sivil değerlere yakın konumlanması gerektiğini savunmaktadır (Serra, 2011: 11). Yakınlaşma kuramı

içerisinde özerk yapıya sahip ordu kurumlarının askeri bütünlüklerin sivil değerler ile uyum içerisinde olması ordunun profesyonelleşmesinin bir gereği olarak belirtilmektedir. Janowitz ayrıca orduların geniş toplumsal ilişkilere entegre olmaları, ulusun kolektif birlikteliği oluşması neticesinde askeri sivil kontrolün sağlanabileceğini ifade etmektedir (Rukavishikov ve Pugh, 2007: 133). Janowitz, sivil–asker ilişkilerinin yaklaşması modelinde orduda meydana gelen değişiklikleri şöyle sıralamaktadır (Akyürek vd., 2014: 293; Janowitz, 1960: 8-13):

“I. Örgütsel otorite yöntemlerinin değişmesi

II. Subayları askere alma yönteminin değişmesi

III. Subayların kariyer yolu ve hedeflerinin değişmesi

IV. Asker ve sivil elitlerin yeteneklerindeki farklılaşmanın azalması

V. Silahlı kuvvetler üzerinde kurulan siyasi denetim koşullarının değişmesi”

Morris Janowitz, sivil–asker ilişkilerinde yaklaşma kuramının dışında *The Military in the Political Development of New Nations* adlı çalışmasında toplumsal koşullara bağlı olarak merkez- çevre ayrımı bağlamında sivil–asker ilişkilerinin farklılaştığından bahsetmiştir. Janowitz çalışmasında, merkez olarak konumlanan gelişmişlik düzeyi yüksek ülkelerin sivil–asker ilişkilerinin demokratik, aristokratik yönetimler dâhilinde biçimlendirilirken; çevre sayılabilen merkeze bağlı olan ülkelerde sivil–asker ilişkileri kişi veya yönetime bağlı kitle otoritesi veya askeri oligarşi biçimlendirilmesi dâhilinde gerçekleştirildiğinden bahsetmiştir (Janowitz, 1964b: 8). Sivil–asker ilişkileri Janowitz için kuramsal çerçevede esasen silahlı güçler- toplum ilişkisine karşılık gelmektedir. Kourvetaris ve Dobratz (1976) tarafından yapılan çalışmada sivil–asker ilişkilerinde Janowitz'in modellemesi temel alınarak ordunun toplumsal ilişkilerinin incelenmesi olduğu belirtilmiştir (Kourvetaris & Dobratz, 1976: 86). Janowitz'e göre, uygulanması gereken yöntemin belli bir ulusal veya bölgesel sınırlama veya yönetim biçimi ayırt etmeksizin askeri bütünlüğün toplumsallık içerisinde uyum ilişkilerinin olmasıdır. Janowitz ve takibinden Jacques Van Doorn tarafından, tüm politik sistemlerde askeri ve siyasi üst yönetim gruplarının sosyal ve norm-değerler bakımından toplumsal yapıya bağlı olduğunu belirtilmiştir (Janowitz & Doorn, 1971). Janowitz, sivil bütünlüğü siyasi yapı veya toplumsal yapı olarak sınıflandırmayarak askeri bütünlüğün ortak kültür eksenli sivil kontrolünün sağlanacağını belirtmiştir

(Janowitz, 1960). Bununla beraber Janowitz'e göre askeri bütünlüğün tek taraflı sivil kontrolünün yeterli olmayacağından ve toplumsal sorunların meydana gelebileceğine değinerek bir objektif kontrolden bahsetmektedir, yönetim mekanizmalarının etkisiyle sağlanabilecek olan objektif kontrolün sağlanması halinde pragmatik profesyonelleşmenin mümkün olacağını belirtmektedir (Janowitz, 1959).

4.4. Samuel P. Huntington'ın Kuramsal Birikimi

Samuel P. Huntington'ın kuramsal birikimi nihai olarak modernite eleştirisi ve modernite sonrası medeniyetler çatışması tezine dayanmaktadır. On yedinci yüzyıldan beri Batı toplumlarının ön ayak olduğu modernleşmeye dair teorilerin tamamı ulusların kimlik anlayışı çerçevesinde biçimlendirilmiştir. Modernliğin gerisinde kalan medeniyet unsurları asırlardır evrensel paydada ortak bir gelişimin temelini oluşturmuştur. Birbirinden uzak toplumların evrensel gelişimi ortak bir yapı olan medeniyet kümülatifi modernliğin Batı toplumlarının yaşam biçimi koşuluna bağlı olmadan kolektif bir gelişim sağlamıştır. Batı toplumlarında aydınlanma sonrası gelişen modernite bütünlüğü, medeniyet kümülatifinin aksine küresel paydada toplumların yaşam biçimlerini ve değer yargılarını değiştiren modernliğin kabulü noktasında seçime zorlamıştır. Modernleşme Okulunun temsilcilerinden biri olan Huntington, medeniyet çatışması kuramını küreselleşmeci bir söylem olarak tek kutuplu yönetilen bir dünya biçimlendirilmesine dayandırmaktadır (Huntington, 2002).

Huntington, medeniyetler çatışması tezinde ilk olarak Soğuk Savaş sonrası gelişen kültürel kimlik arayışlarının sembolik ifadelerinin gösterge edilmesinin artmış olmasından bahsetmektedir; “dünyada bayraklar, haçlar, hilaller ve hatta başörtüsü dâhil kültürel kimliğin bir göstergesi haline gelmiştir” (Huntington, 2002: 22). Uluslararası alanda denetleyici ve söz sahibi olma girişimleri bir medeniyetlerin çatışması ile sonuçlanmaktadır (Huntington, 2002). Medeniyet çatışmasının apaçık başlangıcı Huntington için komünizmin çöküşü ve Sovyet Rusya'nın dağılmasıdır (Huntington, 2002: 268).

Kimlik arayışları uluslararası alanda konumlanmayı belirlemektedir ve Huntington'ın 1920'lerde belirlemiş olduğu Batılı ve Batılı olmayan ayrımına dayanan medeniyet tasnifi Sovyet rejiminin yıkılmasından sonra 1990'lı yıllarda Batılı, Amerikalı, Afrikalı, İslam, Çinli, Hindu, Ortadoks, Budist ve Japon olmak üzere dini ve etnik unsurlara göre değişim geçirmiştir (Huntington, 2002: 20). Medeniyet tasnifi içerisinde birbirlerine yakın kültürel kodlara sahip veya bölgesel yakınlık içerisinde olan farklı medeniyetlerden toplumların uluslararası alanda iş birliğini sağlayabilmektedir. Öte yandan medeniyet tasnifi ile Huntington, 1990'lı yıllardan itibaren modernleşmenin Batılılaşmak olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır. Fakat aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin modernleşme çabalarının Batılılaşma yönünde olduğunu ifade etmektedir (Huntington, 2002: 23). Öte yandan, Huntington bir medeniyet veya kültürün en önemli özelliğinin dil ve din olduğunu belirtmekle birlikte dünya dili olarak belirlenen evrensel dilin İngilizce olduğunu ifade etmektedir (Huntington, 2002: 76). Yanı sıra Huntington tek tanrılı dinlere bağlı toplulukların çoğunluk göstermesi sebebiyle dinin evrensel olma boyutunun dile kıyasla daha yüksek olduğu görüşündedir.

Batının toplumsal yapı içerisinde tüm alanlardaki egemenliğinin sonucu modernleşme safhasında olan toplumların yerlileşme ve kültürel değerlerini koruma ve yüceltme çabaları artmaktadır. Buna bağlı olarak, farklı kültür ve medeniyetlere bağlı bütünlüklerin küresel yapıda merkezi konumda olma girişimlerini arttırmıştır. Yeni Dünya Düzeni olarak kalıplaşmış ifadeyi kazanan toplumsal yapı Huntington'a göre ideolojilerin çatışmasının aksine küreselleşme sürecinde medeniyetlerin çatışması modernizm eleştirisini oluşturmaktadır. Ona göre medeniyet çatışmasının temel sebebi küresel meselelerde ve kültürel alanda merkezi konumda olma çabasından kaynaklanmaktadır (Erbaş, 2009). Medeniyetler çatışması tezinde Huntington Batı-dışı toplumların modernleşme çabalarının sonuçsuz kalacağından bahsetmektedir (Gülalp, 2003: 18).

Huntington'ın başka bir teorisi ise medeniyet çatışması tezini Amerika'nın içinden değerlendirdiği, Amerika'nın değişen dünya düzeninde ulusal kimlik arayışı içerisinde olduğunu ifade ettiği 2004 yılında yayımlanan "Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı" (*Who Are We - The Challenges to America's National Identity*) çalışması oluşturmaktadır (Peters, 2004). Huntington, birey ve toplumların

kimliklerini belirlerken ne olmadıkları yönünde bir algı oluşturdıklarını belirtmektedir. Yeni Dünya Düzeni olarak adlandırılan bu dönemde artan kimlik krizleri ve uluslararası sahada taraf seçme sorunsalları medeniyetler arasında “fay hattı savaşları yaratmıştır” (Huntington, 2002: 180).

Huntington'ın medeniyetler çatışması ve modernite eleştirisinin yanı sıra kuramsal birikiminde yer alan değişen toplumsal yapı içerisinde asker ve devlet / sivil–asker ilişkilerinin analizi de bulunmaktadır. 1957 yılında yayımlanan askeri kuvvetler ve devlet siyaseti arasında ilişkiselliği analizi yer alan ve sivil–asker ilişkilerini açıklamış olduğu *The Soldier and The State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*⁹ başlıklı çalışması askeri sosyoloji literatürüne katkı sağlamaktadır. Huntington'ın sivil–asker ilişkilerini temel alan bu çalışmasından önce İngilizce, Fransızca ve Almanca literatürde bu alanda kapsamlı olarak yapılmış bir çalışma olmadığı çalışmanın önsözünde ifade edilmiştir. Huntington'ın sivil–asker ilişkilerine sağlamış olduğu kuramsal katkılar bu tez bölümünün sonraki alt başlıklarında detaylı olarak ele alınacaktır.

4.4.1. Samuel P. Huntington'a Göre Askeri Yönetimlerin Sosyolojisi ve Askeri Sosyoloji Alanında Eserlerine Bakış

Huntington, askeri erk ve devlet (siyasi yapı) arasındaki ilişkiler bütünüünün yaratmış olduğu temel sorunun profesyonel askerlik olduğunu belirtmektedir (Huntington, 2006). Huntington'ın asker- devlet fikirleri genel paydada Harold D. Lasswell'in garnizon devlet kuramına dayanmaktadır. Lasswell, 1941 yılında Amerikan Sosyoloji Dergisi'nde yayımlanmış olduğu makalesi şöyle başlamaktadır: "Bu makalenin amacı bir garnizon devletler dünyasına doğru gidiyor olmamız olasılığını taşımaktadır- toplumda en güçlü grubun şiddet uzmanları olduğu bir dünyaya." (Demir, 2019: 36; Lasswell, 1941: 455).

Uzmanlaşmış ve kariyer olarak yer edinmiş profesyonel askerlik Huntington'a göre siyasi ve toplumsal olgulardan ve yapılaşmadan uzak salt olarak uzmanlık (1), emir ve

⁹ Adı geçen çalışmanın görseli için bkz: Ek-3.

komutaya bağılılık (2) ve topluma karşı sorumluluk bilincinden (3) çerçevesinde gelişim kazanmalıdır (Şafak, 2016: 146). Askeri profesyonelleşmenin toplumsal yarara hizmet edebilmesi için Huntington, askeri erkin sivil denetiminin sağlanması gerektiğinden bahsetmektedir. Huntington'ın bahsetmiş olduğu askerlik hizmeti dış etkenlerden sınırlandırılmış ve iç disipline sahip bir yapıya karşılık gelmektedir. Askeri erkin sivil denetiminin sağlanması sonucunda, askeri bütünlüklerle ilişkili yapıların demokratik ulusların sosyal yapıları içerisinde zarar veremeyeceğini ifade etmektedir (Huntington, 2006). Huntington'a göre, dışa kapalı bir sosyal ortama sahip askeri bütünlükler toplumsal yapının uzak bir katmanı olarak profesyonel askerlik hizmetini sağlayabilmektedir. Bu noktada Finer ve Clausewitz'in Huntington'ın aksine askeri erk ile sivil bütünlüğün ilişkilerinde sivil bütünlüğün üstünlüğüne dikkat çekerek askeri erkin izole konumda profesyonelleşmesinin sonuçlarının yeterli olmayacağını belirtmektedir (Allum, 1995: 530). Öke, Huntington'ın ordunun sivil denetimi teorisine ilişkin olarak ordunun salt olarak silahlı güç olarak ele alınmasının eksikliğine dikkat çekerek sivil denetiminin yeterli bir yöntem olmayacağını, ordunun silah gücü kadar toplumsal sorumluluğunun var olduğunun ve ordu- toplum ilişkisinin temel belirleyicisinin siyaset tarafından yapılan algı bütünlükleri ile sağlanabileceğini belirtmiştir (Öke, 2002: 35).

Siyaset bilimci olması bakımından Huntington sivil değerler olarak siyasi yapı ile askeri bütünlüğün fiili gücü arasındaki çakışmayı askeri yönetimler içerisinde bir denetim sorunu olduğu kanısındadır. Huntington'a göre kurumsallaşmış askeri yönetimlerin diğer toplumsal sistemlere bağılı kurumlardan farklı biçimde ele alınmalıdır (Huntington, 2006). Demokratik ülkelerde siyasi yapının gelişimi ve sürdürülebilmesi için askeri erkin bir sistem halinde kurumsallaşması ve denetimlere bağılı kalması gerekmektedir. Toplum bilimcilere nazaran Huntington'ın kuramı siyaset bilimci olması sebebiyle askeri yapının toplumun dışsal bir ögesi olduğu fikrindedir. Huntington'ın askeri ve devlet/toplum arasındaki otorite çözümlenmesi ancak askeriye'nin içsel ve dışsal denetimlerle sağlanabileceği görüşündedir. Çoğunlukla Huntington'ın karşısında görüş bildiren Finer'a göre sivil yapının askeri bütünlük üzerinde denetim sağlanması fikrini doğal karşılamaktadır (Finer, 1975). Bu noktada Finer, bir bağlamda Huntington'cu çerçevede, askeri erkin bir silahlı güç kümesi olması bakımından denetimi sağlanmamış demokratik ülkelerde sistemin bozulmasına yol açabileceği fikrindedir. Dolayısıyla demokratik ülkelerin silahlı güç

olması bakımından denetim altına alınan askeri erki fiilen kısıtlama, siyasi ve toplumsal sorunlardan uzaklaştırma kabulüne giderken bir bakımdan da toplumsal yapı içerisinde sınıfsal üstünlüğün kabulü noktasında bir özerklik sağlamıştır.

Huntington için askeri yönetimlerin demokratik ülkelerde salt olarak temel işlevlerini yerine getirebilmesi ve içsel ve dışsal denetimler içerisinde özerkliğini sağlayabilmesinin yegâne gereği askeri eylem gücünün profesyonelleşmesidir (Huntington, 2006). Modern toplumsal düzeyde askeri eylem geleneksel toplumsal yapı içerisinde sahip olduğu anlam ve biçiminden sıyrılmıştır ve bu nedenle askeri erkin meslek olarak gelişiminin sağlandığı modern toplumlarda toplumsal hizmet odaklı uzmanlaşma geliştirilmektedir. Huntington, askeri yönetimlerin mesleki olarak Avrupa'da 19. yüzyıldan itibaren kurumsallaştığını ve geliştirildiğini ifade etmektedir.

19. Yüzyıldan beri devletlerin siyasi otoritesine bağlı olan askeri bütünlüklerin asli görevi güvenliği sağlamak olmakla birlikte geç modernleşen demokratik devletlerde siyasi otoritelerin denetleyici mekanizmaları olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu noktada Huntington, toplumun sivil yapısı içerisinde çatışma ve çözümlere neden olacağı görüşü ve bir bakımdan askeri yönetimlerin geliştirilmesi için salt olarak güvenlik görevinden sorumlu profesyonel bir hizmet ahlakı geliştirilmesini önermektedir (Şafak, 2016: 147).

Huntington, askeri yönetimlerin sosyolojisinde askeri etkililiğin mevcut olduğu demokratikleşme sürecinde olan ulus yönetiminden bahsetmektedir. Askeri etkililik, literatürde genel olarak askeri erkin denetim mekanizmalarından yoksun olduğu anlamına gelmektedir. Huntington için demokratikleşme sürecinde ve demokratik ülkelerde hem askeri etkililik hem de sivil denetiminin aşırılığı çatışma getirebilmektedir (Nielsen, 2005: 66; Meşe, 2017: 11). Huntington'ın sivil–asker ilişkileri modeli Amerika eksenli liberal demokrat devlet yapısı içerisinde düşünülmüş ve bu nedenle askeri yapı siyasi denetim altındadır. Askeri etkililiğin yönetimi demokratik ülkelere nazaran otoriter rejimlerde daha fazla mümkün olabilmektedir (Desch, 2008: 8). Öte yandan Huntington için bütün otoriter rejimler modern demokratik uluslarda var olan nesnel (objektif) sivil denetimden yoksundur (Huntington, 1996: 9-10; Demir, 2019: 39). Nesnel ve öznel sivil kontrol Huntington'a göre geleneksel askeri bütünlüğün modern toplumsal yapı içerisinde işlevlerini yerine getirmek için gerekli kılınmalıdır. Huntington'ın 1957 yılında yayımlanan Asker ve

Devlet: Sivil–Asker İlişkileri Politikaları ve Teorileri (*The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*) eseri askeri sosyoloji alanı dâhilinde temel eserlerden biri sayılabilmektedir. Eserinde askeri yönetimlerde sivil–asker ilişkilerinin analizini, modern toplumsal yapı içerisinde gerekli kıldığı sivil denetimlerden bahsetmiştir.

Huntington'ın sivil–asker ilişkileri teorisi ulusal güvenlik politikasının bir gereği olduğundan bahsetmiştir. Feaver, Huntington'ın nesnel sivil denetim modelinin temelini askeri profesyonelleşme olduğunu ve dolayısıyla nesnel denetim altında askeri profesyonelleşmenin otonomlaşmayı getireceğini belirtmiştir (Feaver, 2003: 7). Huntington, normatif teori olarak bilinen sivil–asker ilişkileri modelinin esası olan objektif sivil kontrolün temel özelliğini şu biçimde ifade etmiştir:

"Objektif sivil kontrolün temel özellikleri; yüksek düzeyde askeri profesyonelleşme ve mesleki yetkinlik kısıtlamalarının askeri yetkililerce tanınması; askerlerin, dış ve askeri politikaya ilişkin temel kararları alan sivil siyasal liderlere etkili bağlılığı; askerlik için otonominin ve bir mesleki yetkinlik alanı olarak askerlerin liderliğinin tanınması ve kabulü; bir sonuç olarak; siyasete askeri müdahalenin, askeriye siyasi müdahalenin asgari düzeye çekilmesidir." (Meşe, 2017: 77; Huntington, 1996: 9-10).

Huntington, askeri yönetimlerin ulusal güvenlik politikaları çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini önermektedir, ona göre ulusal güvenlik politikaları askeri güvenlik, iç güvenlik ve durumsal güvenlik olmak üzere üç biçimde¹⁰ incelenmektedir. Huntington'a göre bir devletin siyasi rejimi ne olursa olsun uygulanmakta olan askeri güvenlik politikaları ulusun sivil–asker ilişkilerinin temelini ve sonucunu oluşturmaktadır. Öte yandan sivil–asker ilişkilerinin belirleyici askeri bütünlüğün işlevlerini yerine getirirken oluşan sebeplerdir. Öyle ki toplumsal yapı içerisinde güç dengesinin bozulması ve ardından toplumun tamamını etkileyen sorunların meydana

¹⁰ "Askeri güvenlik politikası, bir ulusun kurumsal ve toprak sınırları dışında faaliyet gösteren herhangi bir silahlı kuvvetlerin, söz konusu ulusu yok etme veya zayıflatma çabalarını asgari düzeye çekmek veya etkisiz hale getirmek için tasarlanan faaliyetler programıdır. İç güvenlik politikası, yıkıcı tehditle- yani devleti kurumsal ve toprak sınırları içinde faaliyet gösteren güçlerle zayıflatma veya yok etme tehdidiyle- mücadele eder. Durumsal güvenlik politikası ise devletin göreceli gücünü azaltma eğilimi gösteren uzun vadeli toplumsal, iktisadi, demografik ve siyasi koşulların yol açtığı aşınma tehdidiyle ilgilidir" (Huntington, 2006: 3).

gelmesi askeri erkin sivil yapı ile ilişkiselliği ile sonuçlanabilmektedir. Bu noktada Huntington, askeri profesyonelleşmenin geliştirilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Çünkü bir silahlı güç olarak askeri kuvvetlerin sivil bir otoriter denetiminden yoksunluğu ulusu etkileyen rejim ve güç değişikliği ile sonuçlanabilmektedir.

Huntington'ın askeri sosyolojiye dair bu eseri “Askeri Kurumlar ve Devlet: Kurumsal ve Tarihi Perspektifler”, “Amerika'da Askeri Güç: Tarihsel Deneyim” ve “Amerikan Sivil-Asker İlişkilerinde Kriz Dönemi” olarak üç bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümü askeri kurumsallığın meslek olarak gelişimi olarak askeri profesyonelleşme, Batı toplumlarında askerlik eyleminin dönüşümü, askeri erkin bağlı bulunduğu zihniyet ve ideolojik görünüm ve Batı toplumlarından gelişmiş askeri yönetime sahip Almanya ve Japonya özelinde sivil-asker ilişkilerine dair uygulamalardan söz edilmiştir. Huntington, askeri profesyonelleşmeden bahsederken askerlik eyleminin herhangi bir meslek olarak görülemeyeceğini ve bireyin hayatı boyunca askerlik eyleminin profesyonelliğini üzerinde taşıdığından bahsetmiştir (Huntington, 2006: 9). Profesyonelleşmiş asker bireye profesyonel insan olduğumu eserinde geçirmektedir, profesyonel insan toplumsal sorumluluk ve ortak iş bağlılığı yüksek olan bireydir. Huntington askeri profesyonelleşmiş subay konumunda olan bir bireyi şöyle ifade etmiştir:

"Bir subay, hâkimiyeti yoğun eğitim gerektiren, entelektüel bir boyut kazandırılmış bir becerinin sahibidir. Subayın becerisi şiddetin yönetimi; sorumluluğu ise müşterisinin, yani toplumun, askeri güvenliğidir. Bu sorumluluğun ifası askeri beceriye hâkimiyet gerektirir; askeri beceriye hâkimiyet de sorumluluğun kabulünü icap ettirir. Hem sorumluluğu hem de becerisi subayı diğer toplumsal şahsiyet türlerinden ayırıştırır. Topluma yönelik davranışına ise becerisini ancak toplumun, siyasi aracısı devlet kanalıyla onayladığı amaçlar için kullanabileceğine dair bilinç rehberlik eder. Subayın mesleki dünyası faaliyetlerinin alışılmışın üzerinde bir oranını kuşatma eğilimindedir. Tüm meslekler ancak bir ölçüde devlet tarafından düzenlenirken, askerlik mesleği devletin tekeli altındadır. Bir silahlı kuvvetler subayının özel becerisi, bu becerinin özünün zaman ve mekândaki değişimlerden etkilenmemesi anlamında, evrenseldir." (Huntington, 2006: 9-24).

Askeri profesyonelleşmenin temellendiği ve kurumsal bir yapı olarak toplumsal yapı içerisinde özerklik kazanması ulus-devletin gelişimine bağlıdır. Ulus-devletlerin gelişimi devletlerarası rekabetin askeri alanda uzmanlaşma gerekliliklerine ve

uzmanlaşmış bir kadroyu destekleyecek özerkliğe sebep olmuştur. Silahlı kaynak olması bakımından devletin tekelinde ulusa hizmet ideallerine sahip tek meşru kaynak olarak görülebilmektedir. Huntington'a göre askeri kurumsallığın yapısal anlamda uzmanlaşması silahlı güç olarak devletin ihtiyaç konumunda oluşuna bağlıdır. Öte yandan Huntington askeri profesyonelleşmenin asker zihniyetinin değişimi örneğini vermiştir. Asker zihniyetini biçimlendiren üç etkenin; “yeteneği veya niteliği (1), vasıfları veya özellikleri (2), tutumları veya esasları (3)” olduğundan bahsetmiştir (Huntington, 2006: 83).

İşlevsel açıdan askerlik mesleği ulusun güvenlik tehlikelerinden sorumlu kamusal ve bürokratik bir yapı olduğu kadar uzmanlaşmaya dayalı özerk ve dış etkenlere kapalı bir kurumsal bütünlüğe karşılık gelmektedir. Askeri profesyonelleşmenin ulus-devlet bağlamında gelişimi uzmanlığa, sorumluluk bilincine ve örgütlenme yapısına bağlıdır. Huntington'ın profesyonel asker örneği Weberci teoride bir ideal-tip olarak algılanabilir fakat Huntington profesyonel asker örneğini liberal demokrat devletler özelinde geliştirmesinden dolayı ulusal farklılıklara dayalı bir model olduğu söylenebilmektedir. Askeri yönetimlerde ast-üst ilişkisi söz konusudur. Huntington ast-üst ilişkileri içerisinde askeri itaat ve mesleki yetkinlikler ile ilişki çatışma durumlarının var olduğundan bahsetmiştir (Huntington, 2006: 104).

Asker bireyin kendisinden ast veya üst konumda olan bireyle çatışma yaşamasının sebebi askerî harekâta ve mesleki doktrinlerden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte siyasi yapıya dayanan askeri otoritelerin sivil yapıyla ilgili etkileşimleri mesleki yetkinliklerle ve askeri doktrinlerle ilişkilidir. Huntington'ın bu noktada geliştirmiş olduğu kuram olan sivil denetim esasında sivil–asker ilişkilerinin normatif olarak belirlenmesinde etkili olan model "askerin siyasi gücünün" (Huntington, 2006: 112) biçimlendirilmesidir. Eserinde, askerin siyasi gücünün belirlenmesine ilişkin oluşturduğu modelin liberal demokratik devlet yapısına sahip Amerika ve diğer demokratik devletler olan Almanya ve Japonya örneğini sunmaktadır. Militarist özelliğe sahip Alman devletinin profesyonelleşmiş asker birliğinin yüksek olduğuna ve sivil–asker ilişkilerinde çeşitli deneyimlere sahip olduğu belirtilmektedir. Yanı sıra Japon silahlı kuvvetlerin devlet siyasetinde en eski zamanlardan beri aktif rol oynamış olduğu ifade edilmektedir. Sivil–asker ilişkilerinde deneyim sahibi iki militarist devlet arasındaki farklılıklar şu biçimde yansıtılmıştır:

"Yüksek düzeydeki Alman profesyonelliği ülkede askeri ve popüler etik arasında sivri bir gerilim yaratırken, Japon subay kadrosunun halka yakın düşünce yapısı silahlı kuvvetlerle toplum arasında genel bir uyum yansıtmıştır, Alman sivil-asker ilişkilerinin kilit noktasını münferit dağılmalar, Japon sivil-asker ilişkilerinin kilit noktasını ise sürekli düzensizlik tanımlar" (Huntington, 2006: 137).

Her iki militarist devlette de sivil–asker ilişkilerinde meydana gelen dalgalanmaların sebebi ve sonucunun rejime dayalı olduğundan bahsedilmiştir. Liberal Amerikan devletinde sivil–asker ilişkileri modeli denetimden yoksun askeri siyasi gücünün demokratik devletin üzerinde bir güç sahibi olmasına karşın oluşturulmuştur. Bu nedenle Huntington'a göre liberal askeri politika “itaat et veya yok ol” (Huntington, 2006: 219) ayırımına dayanmaktadır, tüm şiddet mekanizmalarının fiilen dışsal öge olarak kaldığı askeri politikada sivil–asker ilişkilerinden kaynaklanan toplumsal sorunlar çözülebilmektedir. Söz konusu askeri politikaların uygulamaları Huntington'ın sivil–asker ilişkileri modelinin iki boyutu olan öznel ve nesnel sivil denetimle gerçekleşebilmektedir.

4.5. Huntington'ın Sivil–Asker İlişkileri Üzerinde Ayırma Eksenli Perspektifi

Huntington'ın sivil–asker ilişkileri modeli askeri profesyonelleşmeye dayanan sivil ve askeri erkin toplumsal yapı içerisinde ayrışmasına dayanan sivil kontrol modelidir. Huntington çalışmalarında askeri erkin denetiminin içyapıdan ve dışarıdan desteklenen iki denetim ile sivil–asker arasında meydana gelen sorunlara çözüm bulunabileceğini önermektedir. Askeri erkin dış toplumsallık ile denetimini ifade eden kavramı objektif sivil kontroldür. Objektif sivil kontrolün amacı esasında askeri erkin siyasallaşmasını önlemektir. Nitekim siyasallaşmış askeri bütünlük sivil yapıda sorunları beraberinde getirebilmektedir. Demir'e (2019: 39) göre ise Huntington'ın sivil–asker ilişkilerindeki temel sorunsalın bir toplumsal çatışma halinin söz konusu olabileceği değil, toplumsal değerleri uygun biçimde yansıtan ve sivil yapı ile iç içe bir görünüme sahip ordunun ülke güvenliğini en iyi muhafaza eden ordu olamayacağı gerçeğine dayanmaktadır. Fakat buradaki sivil–asker ilişkileri modelinin ortaya çıkmasının nedenselliği liberal devletlerin askeri yönetimlerinden kaynaklanmaktadır.

Liberal devlet yapısında askeri yönetimlerde "özgünlük- itaat" (Demir, 2019: 39) ikilemi söz konusudur. Buna bağlı olarak Huntington'ın liberal devletleri önceleyen sivil–asker ilişkileri modelinde esas üzerinde durulması gereken etken ordunun dış toplumsallık tarafından denetim altına alınmasını ifade eden objektif sivil kontrol kavramıdır. Huntington'ın ayırma eksenli perspektifinin temelini sübjektif sivil kontrol ve askeri profesyonelleşme koşuluna bağlı olan objektif sivil kontroldür. Huntington'a göre objektif sivil kontrolün uygulanması halinde mümkün olabilecek 4 unsur vardır:

- "1. Yüksek düzeyde askeri profesyonelleşme ve mesleki yetkinliklerinin sınırlarının subaylar tarafından bilinmesi ve kabul edilmesi,
2. Ordunun, dış politika ve askeri politikada temel kararları veren sivil siyasi liderlere etkin bir biçimde tabi olması,
3. Sivil siyasi liderlerin ordu için bir profesyonel yetkinlik ve özerklik alanı bulunduğunu kabul etmeleri,
4. Sonuç olarak, siyasete askeri müdahalenin ve orduya siyasi müdahalelerin en aza indirilmesi." (Demir, 2019: 39; Huntington, 1996: 9-10).

Objektif sivil kontrol sivil–asker ilişkilerinde askeri alanı özerk bir yapı içerisinde inşa eder. Bu yapı askeri erki sivil bütünlükten ayırmakla kalmaz aynı zamanda ayrı bir tabakalaşma hali yaratır. Objektif sivil kontrolün amacı askeri yapının ulus siyasetine ve devlet rejimine karşı etkisiz hale getirmektir. Huntington için silahlı güç konumundaki askeri kuvvetler sebebiyle olası toplumsal etkiyi en aza indirmenin başlıca yöntemi objektif sivil kontroldür. Sivil–asker ilişkileri modelinde diğer bir kavram olan sübjektif sivil kontrol askeri bütünlüğün profesyonelleşmesi sonrasında gerçekleşmektedir. Öke, Huntington'ın modelinde anayasal düzlemde gerçekleşme fikrin yakın olmadığını ve bunun sebebinin ise anayasal yapıya sahip demokratik devletler dâhil olmak üzere ordu yapısının yasal yollar kullanarak güç sahibi olabilmektedir (Öke, 2002: 37).

Huntington'ın esas gerek gördüğü durum orduyu sivilleştirmenin aksine orduyu profesyonelleştirmek ve meslek ahlakının sağlanmasıdır. Ona göre ordunun sivilleştirilmesinden ziyade militerleştirilmesi kolektif yarar sağlayabilmektedir. Huntington'a bu noktada gelen bir eleştiri olarak Finer, Janowitz ve Dahl, Huntington'ın aksine ordunun militerleştirilmesinin toplumdan uzak bir sınıf haline gelebileceğinden bahsetmişlerdir. Huntington'ın orduyu sivilleştirmeden toplumsallıktan ayırma fikri ordunun profesyonelleşmesinin önceliğinde

gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle Huntington, liberal devlet yapısının ordu yönetimine uyuşmayan objektif sivil kontrol modelini sübjektif sivil kontrolü sonrasında sunmaktadır. Sübjektif sivil kontrol uygulanabilirlik açısından askeri ve siyasi bütünlükler tarafından geliştirilmekle birlikte anayasal düzlemde askeri yapının korunması ve dönüştürülmesini öncelerken objektif sivil kontrol daha keskin bir biçimde askeri yapının ayrıştırılmasını ifade etmektedir. Askerin siyasallaşmasından kaçınılması amacıyla oluşturulan objektif sivil kontrol modelinde ordu bütünlüğünün savaş döneminde verilen kararlardan uzak kalması anlamını ifade etmektedir (Demir, 2019).

Askeri kurumlarda militerliğin ön planda olduğu düzenlemelerin yer alması demokratik ülkelerin uluslararası paydada konumlanışı açısından uygun görülememektedir. Yirmi birinci yüzyılda militerleşme eksenli düzenlemelerin modernleşme, çağdaşlaşma temelli uygulamaların söz konusu olması sebebiyle geri planda kaldığı söylenebilmektedir. Bu nedenle toplumsal olarak geç modernleşen ülkelerde askeri gücün siyasallaşmasını önlemek için objektif sivil kontrolün uygulanmasının nedensel boyutuna bağlı bulunan ulusun siyasal ve bürokratik yapısı oluşturmaktadır (Şener, 2017). Askeri gücün silahlı bir güç olarak toplumsallığa etki edecek biçimde oluşu kurumsal yapının siyasallaşması ve ulusun politikleşmesinden gelmektedir. Soğuk Savaş sonrası gelişen ulus- devlet anlayışının yanı sıra kışla- devlet yapılaşmasının da oluşmasını sağlamıştır. Ulusun militerleşmesi Huntington'a göre liberal devletler için tehlike yaratabileceğinden dolayı askerin sivilleşmemesi sağlanmalıdır. Bu noktada etkin rol oynayan askeri profesyonelleşme kavramı uygulanabilirlik açısından sübjektif sivil kontrolün varlığına karşılık gelir. Huntington için ordu toplum ilişkisinin temel belirleyicisi modernleşmenin varlığı ve modernleşmenin etkisi altındaki askeri kurumsallaşma olmuştur (Huntington, 2006). Askeri profesyonelleşme meslek olarak kurumsallaşmayı sağlamıştır ve küresel paydada savaş sonrası dönemde askeri erkin rolünü belirlemiştir. Sübjektif sivil kontrolün sağlandığı takdirde askerin siyasallaşması veya silahlı güç olarak kast haline gelmemesini sağlayan meslek ahlakı ve etiği olmaktadır. Sivil-asker modeli, ordu-toplum modeli olarak görülebilmektedir fakat Huntington'ın modelini diğer sivil-asker ilişkilerini belirleyen teorilerden farklılaştıran ve etkili kılan husus, askerin siyasal statüsünü ve askerlik mesleğinin toplumsallık içerisinde konumunu ve yetkinliğini belirlemiş olmasından kaynaklandığı söylenebilmektedir.

5. MORRIS JANOWITZ VE SAMUEL P. HUNTINGTON SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ MODELLEMESİNE GÖRE TÜRKİYE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

5.1. Morris Janowitz ve Samuel P. Huntington Sivil-Asker İlişkileri Modellemesine Göre Türkiye Sivil-Asker İlişkilerinin Sosyolojik Analizi

"Sosyoloji, toplum tarihini belli süreçler içinde ele almayı tercih eden bir yaklaşıma sahiptir. Her tarihi olayın öncesi ve sonrasına ilişkin analizlerin yapılması gerektiği çok açıktır." (Bağlı, 2021: 130). Dolayısıyla sivil-asker ilişkileri askeri sosyoloji dâhilinde öncesi ve sonrası ile dönemin koşulları gereği değerlendirilmektedir. Askeri Sosyoloji içinde sivil-asker ilişkileri kuramlarını devlet yönetimini ve sivil siyasal yapıyı esas alan akılcıl yaklaşımlar, asker-sivil ilişkisinde kültürel boyuta vurgu yapan kültürel yaklaşımlar ve Huntington'ın kuramsal yapısına dayanan çok boyutlu yaklaşımlar oluşturmaktadır (Karaosmanoğlu & Gökakın, 2010). Bu çalışmanın amacı Huntington'ın yaklaşımın Türkiye sivil-asker ilişkilerinde uygulanma pratiklerini ve Janowitz'in sivil-asker ilişkilerinin yönünü belirleyen askeri profesyonelleşmenin geçerliliği karşılaştırmalı biçimde analizini sunmaktır. Sivil-asker ilişkilerinin sosyolojik analizi tarihsel geçmişi ve ortak değerler sistemine bağlı olması sebebiyle kültürel, siyasal katılımı sebebiyle politik ve toplumsal sistemlerde ayrıştırılan konumu sebebiyle kurumsal değişkenlere bağlı olarak ele alınabilmektedir.

Asker-sivil ilişkisinin Osmanlı'dan gelen vesayet temeli askeri ve sivil otoritelerin bütünselliğe sahip olması günümüz Türkiye'sinde sivil-asker ilişkilerinde Huntington'ın sivil kontrol kuramının uygulanabilirliğine karşıt var olan kültürel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortak değerler ve kültürün bir parçası olarak sivil ve askeri yapı arasındaki mesafe Osmanlı'dan gelen askeri otoritenin tahakkümü altında militarist toplumla ilgilidir. Öte yandan sebebi tarihsel geçmişe dayanan sivil-asker ilişkilerinde sivil kontrol problemi askeri vesayet kültüründen kaynaklanan 1960 askeri darbesi ile süregelen siyasal katılımlar sebebiyle politik bir sorundur. Bununla ilgili olarak toplumsal ve siyasal yapıdaki askeri otoritenin hiyerarşik konumu sivil-

asker ilişkilerinde sivil kontrolün sağlanamamasına bir sebep olarak kurumsal boyutun varlığını göstermektedir.

Türkiye sivil–asker ilişkileri nihayetinde Osmanlı döneminden kalma vesayet kültürünü ve toplumsal alanda askeri sınıf oluşumlarını dahilinde barındırır. Bu tez çalışmasında odaklanılan temel nokta tarihsel süreç içerisinde sivil–asker ilişkilerinin demokratikleşme sürecinde dönüşümünü ortaya koymaktır. Bu dönüşüm toplumsal yapının her alanında askeri bütünlüklerin değişen konumunu ifade etmektedir. Sivil–asker ilişkilerini askeri sosyoloji alanı konularından biri olarak değerlendirmenin temel koşulu Türkiye toplumsal yapısında 1960'lı yıllar sonrası toplumsal yansımaları belirgin olan darbe geleneği olarak ifade edilebilen dönemi ele almak önemlidir.

Siyasi zemin ve toplumsal hareketlilik ilişkiseliliğinin meydana getirdiği sivil–asker ilişkileri ve kuramsal yapı askeri sosyolojide Morris Janowitz ve Samuel Huntington olmak üzere temel iki ana görüş ekseninde ayrılmıştır. Bu ayrışma esasen Huntington ve Janowitz'in bağlı oldukları demokrasi görüşü ile ilişkilidir. Huntington'ın liberal demokrasinin savunucusu olarak karşımıza çıkarken Janowitz sivil demokrasi anlayışını benimsemektedir ve sivil–asker ilişkilerinde oluşturdukları kuramsal yapının bu bağlamdan dolayı ayrılmaktadır. 1960'lı yıllar ve sonrasında yakın toplumsal ve askeri alanda meydana gelen gelişmeler, askeri darbeler arka planında değişen siyasi ve toplumsal alanda askeri konumun görünümü teorik çerçevede Huntington ve Janowitz kuramları ile analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın sonraki bölümünde sivil–asker ilişkilerinin sivilleşme veya militaristleşme dönüşümü kapsamlı olarak ele alınacaktır.

Ordunun total kurumlardan ayrılan yönü devlet bütünlüğüne bağlı ve zorunlu kurum olmasından dolayı devlet rejiminin ötesinde konum tayin etmiştir. Sivil–asker yapısının küresel çapta ulusları ilgilendiren önemli konulardan biri olmasının sebebi ordunun silahlı ve örgütsel gücünden kaynaklanmaktadır. Yönetim biçiminin değişkenliğine bağlı olmayan ordu bütünlüğü ve bağlı olarak askeri otoriteler toplumsal alandan ve vatandaş kimliğinden ayrı bir konuma sahip olmuştur. "Ordu-toplum ilişkilerinin bir başka boyutu ordunun eylemlerinin meşruiyeti ve dolayısıyla hesap verme meselesidir. Ordunun seçilmiş bir kurum olmayışının bir sonucu olarak, topluma karşı doğrudan hesap vermekten muaf olduğu bir gerçektir." (Demir, 2019: 30).

27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997 darbeleri ve askeri muhtıralar meşruiyet kaynağını ordu bütünlüğünün kurum olarak sivil alandan ve devlet yönetiminden ayrı alan ifade etmesi oluşturur. Sivil–asker ilişkileri üzerinde çalışmalar toplumun sivil gücü olan siyasal zemin ile toplumsal alan arasında askeri gücü arasında ilişkilerin demokratik ilkeler gözetilerek ve yönetimde ve meşruiyet kaynağında ikiliğin yaşanmadığı çözüm stratejilerinden oluşmaktadır. Demokratik yapının toplumun tüm kurum ve yapılarında sağlanılmaya çalışıldığı son altmış yıllık dönemde askeri erkin devleti koruma ve kollamak olarak ifade edilen sorumluluk bilinci sebebiyle demokratikleşme sürecini kesintiye uğratmıştır. Anti-demokratik nitelikte olduğu söylenebilen askeri müdahaleler sivil–asker ilişkilerin teorik olarak ele alınmasını ve Türkiye sivil–asker ilişkilerin yapısallığının analizinin sağlanmasını mümkün kılmıştır.

Darbelerin nedenleri askeri bütünlükler ve darbe mensupları tarafından devleti korumak ve kollamak amacıyla ilişkili oluşu veya mevcut hükümetin yetersiz kalışı olarak ifade edilir, ancak darbelerin asıl nedeni Huntington'ın görüşüne göre askeri yapının profesyonelleşmesinin yetersiz kalışı ve ardından askeri otoritelerin sivil kontrolünün yetersiz kalmasıdır (Öke, 2002: 36). 1960 darbesinin sivil-asker ilişkileri analizi Huntington'ın kuramının önem arz ettiği sivil kontrol mekanizmalarının yetersizliği sebebiyle meydana geldiği söylenebilmektedir. Huntington'ın sivil kontrol olarak ifade ettiği ordunun sivil alandan ve objektif sivil kontrol ile demokratik çerçevede profesyonelleşmiş bir kurum olarak ayrışmasıdır. 1960 darbesini oluşturan etkenin orduların demokratik çerçevede profesyonellik kazanamamış olması ve sübjektif sivil kontrol mekanizmalarının sağlanamamış olması sebep oluşturmaktadır.

Sivil otoritelerin askeri otoritelerinin gerisinde kalışı Türkiye'nin çok partili hayata geçişi, modernleşme ve demokratikleşme bilincinin oturması ve bürokratik zeminin sağlamlaşması ile ilgilidir. 1960'lı yıllarda toplum hafızasında yer edinen kitlesel kurtuluş savaşlarında otorite sahibi askeriye, Cumhuriyet sonrası dönemde askeri vesayetin ilelebet olacağının göstergesi olarak darbeler ile otorite kazanımı amaç edindiği söylenebilmektedir. Bugünkü anlamda askeri sosyolojinin Türkiye gerçeklerine bakıldığında siyasal ve meşruiyet kaynağı toplumun gücünün ve kontrolünün yetersiz kalması darbeler tarihinin oluşturmaya neden olmuştur.

Sübjektif sivil kontrolü oluşturan siyasal yapının salt demokratik ilkelere bağlı yalınlık kazanamamış olması, toplumun meşruiyet kaynağı olarak demokratik bilincini kazanamamış oluşu ve askeri kültürün tarihselliği toplumun ortak hafızası ile ilgili olduğu söylenmektedir. 1960 darbesi sonuçlarını Huntington'ın ayırma eksenli kuramı bağlamında düşünüldüğünde; ordunun siyasal alana anayasal ve bürokratik yapıda tahakküm alanını genişlettiği (Uyar, 2020: 85) görülmektedir ki bu durum ordunun sübjektif kontrolünün sonraki süreçte de mümkün olamayacağını göstermiştir. 1960 darbesinden önceki toplumsal koşullar düşünüldüğünde askeri yapı Cumhuriyetin kurucuları ve devletin kurtarıcıları rolüyle siyasal ve toplumsal tahakkümü elinde bulunduran total bir kurumu oluşturmaktaydı. Günümüz Türkiye'si toplumsal koşullarında böylesi bir durumun gözlemlenmiyor oluşu sivil–asker ilişkilerindeki dönüşümü ve dönüşüme etki eden sebeplerin ise askeri müdahaleler olduğu söylenebilmektedir.

Bu tez çalışmasında kuramları ele alınan diğer bir isim Morris Janowitz'dir. Askeri sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen Morris Janowitz'in sivil-asker ilişkileri üzerinde temel görüşleri Huntington'ın kuramına yönelik eleştirilerinden oluşmaktadır. Janowitz, Huntington'ın ortaya attığı sivil–asker ilişkilerinde sivil kontrol kuramına karşı sivil ve askeri yapı arasında toplumsal izolasyon durumlarının toplumsal çatışmayı meydana getireceği kanısındadır (Demir, 2019: 45). Janowitz'e göre askeri yapı ve sivil alan arasında ayrışma ordu yapısının ötekileştirilmesi gibi bir anlam ifade edebileceğinden toplumsal çatışma ve darbe girişimlerinin sebebinin oluşturabilmektedir. Dolayısıyla Janowitz'in görüşü Huntington'ın profesyonel ordunun (objektif sivil kontrolün) sağlanması toplumsal militarizmi arttıracığı yönündedir. Janowitz, profesyonel askerlik kurumunun oluşturulmasının askeri diktatörlüğün modern bürokratik devletler oluşturulması anlamına gelmektedir.

Janowitz, ortak kültürel değerlere sahip sivil ve askeri yapının demokratik unsurlar gözetilerek bütünleştirici (mutabakat eksenli) ilişkiler kurabileceğine yönelik görüşe sahiptir. 1960 darbesi Janowitz'in sivil–asker ilişkileri kuramı çerçevesi ile düşünüldüğünde, askeri yapının total kurum olarak toplumsal sistemlerden ayrıştırılması ve ötekileştirilmiş bir sistem olarak sivil alandan ve siyasal alandan dışsallaştırılması sebebiyle meydana geldiği söylenebilmektedir. Janowitz'e göre, Huntington'ın sivil kontrol mekanizmalarının ordu bütünlüğünü öteki kurum olarak

algılanmasına sebep olabilmektedir. 1960 darbesinin sonuçlarından olan askeri erkin siyasal zeminde anayasal ve bürokratik haklar elde etmesi Janowitz'in sivil–asker ilişkileri kuramına göre militarizmin toplumsal alana yayılması olarak düşünülebilir. Huntington'ın sübjektif sivil kontrol kavramı askeri yapının toplumsal ve siyasal alanda tahakküm elde etmesine ve sivil–asker ilişkileri dengesizliklerine karşı anlam ifade etmektedir.

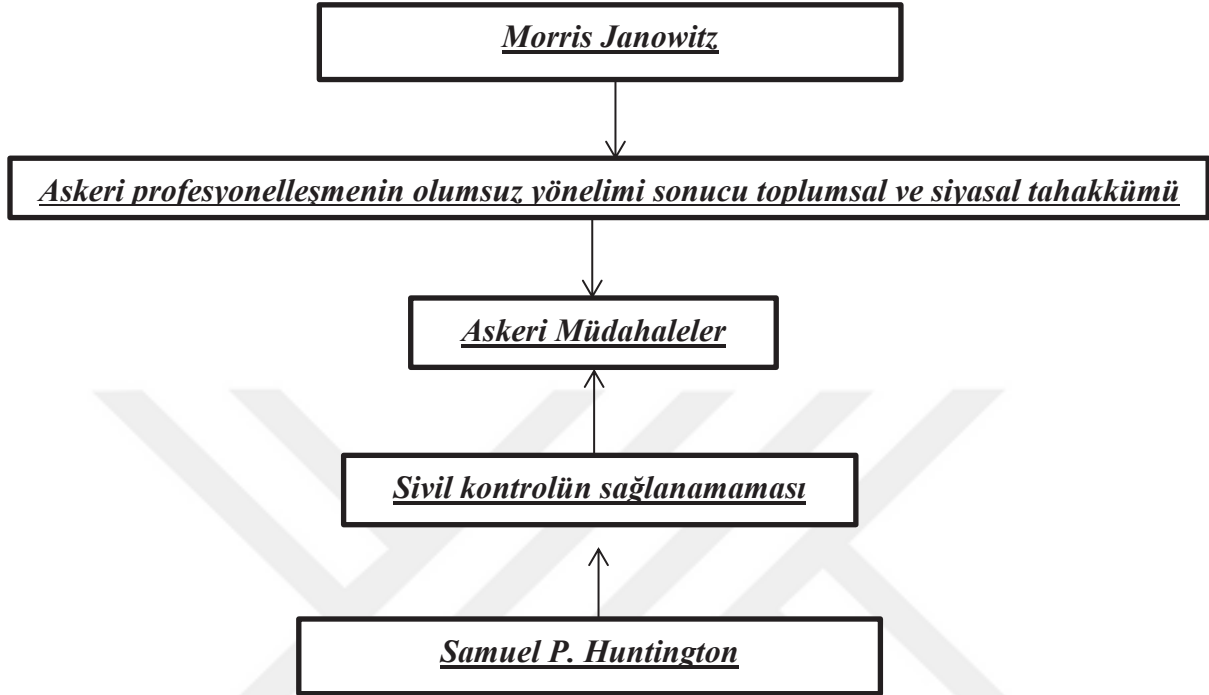
Askeri darbelerin Türkiye toplumsal yapısında demokratik yapıyı korumak gibi bir amaç üzerine kurulu olduğu askeri otoriteler tarafından ifade edilir. Ancak sivil–asker ilişkilerinin ayrıışmadığı toplumsal yapıda demokratik yapının ve sivil bürokrasinin tam anlamıyla korunduğı söylenemez. Askeri darbeler ile sivil otoritenin kesintiye uğraması hali Huntington'ın sivil kontrol kuramının uygulanmayışı ve Janowitz'in toplumun ortak kültür ve kimlik yapısına bağı sivil ve askeri yapısının bütünleşmediğı ile ilişkilendirilebilir. 12 Mart 1971 askeri darbesi toplumun bürokratik yapıda ikiliklerin, istikrarsız siyasal yapının ve ideolojik ayrıışmaların neden olduğu askeri darbedir (Kayalı, 2018: 40).

1960 darbesi sonrasında askeri erkin oluşturduğu anayasanın 1971 askeri darbesinin toplumsal sebeplerini hazırladığı ve askeri müdahalelerin normalleşmesi amacını taşıdığı başka bir husustur. 1971 askeri darbesi sivil–asker ilişkilerinin sübjektif sivil kontrolden bağımsız olduğunu fakat öte yandan Huntington'ın objektif sivil kontrol kuramına göre kurum olarak organizasyon biçiminin genişlemesi ve gelişmesi sebebiyle askeri profesyonelleşmenin sağlandığını göstermiştir. Janowitz'in kuramsal takipçileri olan siyaset bilimci Samuel Finer ve askeri sosyolog Robert A. Dahl'e göre askeri profesyonelleşme asker ve sivil arasında sınıfsal ayrıma ve toplumsal yapıda askeri etkenli çatışma durumlarına sebep olabilmektedir (Öke, 2002: 37):

"Bu durum, hele ordu aşırı profesyonellelikle gelen toplumsal bir üstünlük imajın vehmetmesiyle pekişirse, o zaman ordunun toplumdan, hatta ulustan tamamen kopuk bir kast haline dönüşmesine sebep olacaktır." (Öke, 2002: 37; Dahl, 1989: 26).

Huntington'ın ifade ettiği askeri profesyonelleşme meslek olarak profesyonelleşmeyi ve total bir kurum olarak objektif sivil kontrolün gerçekleşmesini ifade ederken Janowitz'e göre askeri profesyonelleşme askeri erkin tahakkümü ve sınıflaşmasını ifade etmektedir. Bu noktada Türkiye toplumsalında askeri darbe ve muhtıraların sebepleri askeri sosyolog Janowitz ve siyaset bilimci Huntington'ın görüşlerine göre

ayrışmaktadır. Askeri müdahalelerin Türkiye toplumsal yapısında Janowitz ve Huntington'ın kuramına göre sebep olan etkenler aşağıdaki şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır:

Şekil 2.1. Askeri müdahalelerin Türkiye toplumsal yapısında Morris Janowitz ve Samuel P. Huntington'ın kuramına göre sebep olan etkenleri (Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır).

Janowitz'in belirttiği gibi askeri profesyonelleşme toplumsal çatışma yaratarak kamusal alanda askeri erkin sınıfsal alanının genişlemesi, siyasal ve toplumsal hegemonik konumunu oluşturur. Toplumsal kast halini almış ordunun siyasal alanda belirleyici işlevi kaçınılmazdır. 12 Eylül 1980 darbesi nihayetinde sivil siyasi yapının işleyemediğini gerekçe gösteren ordu tarafından meydana gelmiştir (Akıncı, 2013). Huntington'ın görüşü sivil–asker ilişkilerinde sivil kontrolün en önemli işlevi sivil mekanizmaların işleyişi ile askeri yapıyı ayırmaktır.

1980 darbesi sonucunda 1982 anayasasının oluşturulması ve topluma kabul ettirilmiş olması askeri müdahalelerin kalıcı olarak sivil siyasi üzerinde etkin güç olacağını göstermiştir. 1982 anayasası ile militarizmin toplumsal yapıda görünürlüğü arttırılmıştır. Askeri müdahaleler sonucu meşruiyet sahibi olan ordunun toplumu militerleştirilmesinin sebep olan askeri anayasalar ve düzenlemeler Janowitz'e göre askeri profesyonelleşmenin bir sonucudur. Ordunun siyasal zeminde yer alması ve

sonucunda ordunun sivilleşmesi toplumun askeri yapı düzenlemeleriyle militerleşmesine sebep olmaktadır. Janowitz'e göre (1960: 418) askeri profesyonelleşme ordu bütünlüğünü kast haline getirerek militer toplum biçimi yaratarak sivil siyasal zeminin sağlanmasını ve demokratikleşmeyi engellemektedir. Janowitz kuramını belirlerken modern ve küresel savaşlardan uzak toplumsal düzende sivil-asker ilişkilerinin yönünü belirlemeyi hedeflemiştir (Burk, 2002: 11).

1960'lı yıllardan beri askeri müdahalelerin en temel nedeni olarak profesyonelleşmenin sınıfsallaşması ve tahakküm aracı haline gelmesinden kaynaklanır. Toplumsal ve siyasal alanda askeri yapının konumunu belirleyen etkenin toplumsal sistemlerden dışsallaştırılan (Huntington'ın sübjektif kontrol kuramına eleştirisi) ordunun profesyonelleşme ile hegemonya kurmasıdır. Rukavishnikov ve Pugh (2007: 143) tarafından Amerika'da yapılan çalışmalardan çıkan sonuçla ilgili olarak demokratik ülkelerde profesyonel ordunun gelişmesiyle beraber sivil toplum ve ordu arasında toplumsal sorunların meydana geldiği belirtilmiştir. Huntington askeri güç, ideoloji ve askeri profesyonelleşme ile ilişkilendirdiği beş ideal tip geliştirmiştir. Bu ideal tipler tarihsel süreçte örnekleri ile tasarlanmıştır. Sırasıyla şöyledir:

- (1) "Anti-militer ideoloji, askerin yüksek düzeyde siyasi gücü ve düşük askeri profesyonellik", (2) "Anti-militer ideoloji, askerin düşük düzeyde siyasi gücü ve düşük askeri profesyonellik", (3) "Anti-militer ideoloji, askerin düşük düzeyde siyasi gücü ve yüksek askeri profesyonellik", (4) "Asker-yanlısı ideoloji, askerin yüksek düzeyde siyasi gücü ve yüksek askeri profesyonel", 5) "Asker yanlısı ideoloji, askerin düşük düzeyde siyasi gücü ve yüksek askeri profesyonellik". (Huntington, 2006: 133-134-135).

Huntington'ın ideal tip olarak belirlediği sivil–asker ilişkilerinin belirleyici değişkenleri ulus, devlet rejimi ve toplum yapısı olduğu söylenebilmektedir. Türkiye sivil–asker ilişkilerinin askeri müdahaleler ve ordunun siyasal gücü (yetkisi ve etkisi), Huntington sivil–asker ilişkileri ideal tipleri ayrışmasında yüksek siyasi güç ve düşük askeri profesyonelleşmeye karşılık gelmektedir. Huntington düşük askeri profesyonelleşme ile demokratik kurum ve organizasyon biçimi halini alamamış askeri yapıları ifade ettiği söylenebilmektedir. Janowitz'e göre askeri profesyonelliğin gelişmesi toplumsal ve siyasal güce neden olmaktadır. Fikir ayrılıkları ve ideolojik çatışmalardan kaynaklanması sebebiyle darbeler tarihinin post-modern darbesi olarak ifade edilen aynı zamanda 28 Şubat 1997 askeri darbesi Janowitz'in profesyonel

ordunun toplumsal ve ideolojik tahakkümü ile açıklanırken Huntington kuramına göre objektif sivil kontrolün sağlanamamış olmasıyla açıklanabilmektedir. Janowitz'in oluşturmuş olduğu asker-sivil kuramının temel noktası askeri profesyonelleşme kavramı meslek olarak kurumsallaşan askeri bütünlüklerin profesyonelleşmesi ve askeri yönetimlerin kurum içi organizasyon dinamikleri ile ilgilidir. Janowitz'in sivil-asker ilişkilerinde belirlediği askeri organizasyonların sosyal yapı olduğu ile askeri erk ve sivil yapının ortak kökleri vurgusu Rebecca L. Schiff ve Amos Perlmutter tarafından oluşturulan sivil-asker ilişkileri kuramlarında Janowitz'in kuramsal takipçileri olarak görünüm kazanmıştır. Schiff, kuramında sivil-asker ilişkilerinin yönünü ortak kültür birliği sebebiyle toplumsal uyum ve bütünleşmeye dayandırmaktadır (Schiff, 2009). Günümüz sivil-asker ilişkileri bu noktada Schiff'in kuramında belirtmiş olduğu toplumsal uyum çerçevesinden yürütüldüğü düşünülebilir.

Bir başka Janowitz takipçisi olduğu söylenebilen Amos Perlmutter'in asker-sivil ilişkileri kuramında öne çıkan kavram olan "pretoryanizm (praetoryanizm)" kavramı askeri yapının sosyal organizasyon olduğunu ifade etmektedir (Perlmutter, 1969: 385). Pretoryanizm kavramının Türkiye toplumsallığında askeri vesayet kültürü ile anlamsal ve işlevsel olan yakınlığından bahsedilmiştir. Janowitz'in ihtiyaçtan dolayı oluşturulan sosyal organizasyonlar olarak ifade ettiği askeri yapıların Türkiye toplumsalında meydana getirdiği sosyal organizasyon olarak sivil yapılarla olan askeri vesayet kültürü niteliğinde askeri müdahaleler pretoryanist hareketlenmenin örneğidir.

Genel olarak, sivil-asker ilişkileri temel kuramcıları olan Janowitz ve Huntington kuramları ve takipçi kuramları arasında karşıtlıklar olsa dahi asker-sivil ilişkileri kuramlarında ortak görüş, Etzioni - Halevy (1996: 402) tarafından da ifade edildiği üzere demokratik düzenin ve sivil demokrasi zeminin korunması için askeri yapıların denetim altına alınması ile askeri profesyonelleşmenin askerlik mesleği içinde kalması gerektiği yönündedir. Türkiye sivil-asker ilişkilerinin analizi dönemsel koşullara ve toplumsal sebeplere bağlı olduğundan dolayı belirli zaman aralıklarına ayrılarak ele almak gerekir. Bu tez çalışmasının sonraki bölümünde Janowitz ve Huntington'ın kuramsal katkıları ile genel bir çerçevesi sunulan sivil-asker ilişkileri analizinin kavramsal boyutları ile irdelenmeye çalışılacaktır.

5.2. Sivilleşme mi, Militaristleşme mi? Asker-Sivil İlişkilerinin Evrimleşmesi

Huntington'ın sivil kontrol kuramının karşısında militarist yapı ve Janowitz'in askeri profesyonelleşme kuramı perspektifinde Türkiye sivil–asker ilişkilerinin evrimleşmesi dönemlere ayrılarak ele alınmalıdır. Türkiye sivil–asker ilişkilerinin tarihsel süreçte etkisi altında olduğu birçok süreç ve değişken olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde sivil–asker ilişkilerinin siyasallaşması ve bürokratikleşme sürecinin başlangıcı olarak 1960 ve 2016 yılları arasında yaşanan askeri müdahaleler sonucunda sivil kontrolün uygulanması, askeri profesyonelleşmenin ve militarist düşüncenin etkisi doğrultusunda evrimleşmesi derinlemesine ele alınacaktır.

5.2.1. Militarizm Arka Planında Sivil Kontrolün İmkânı: 1960- 1970 Yılları Arası Dönem

Militarizm, Türkiye toplumsal yapısında en eski tarihsel süreçlerden beri meşru dayanağı olan, toplum hafızasında ve gündelik pratiklerde yer edinmiş sivil toplumun askeri kültü diyebileceğimiz geleneksel değerleri ile ilişkilidir. Murat Belge (2011:148)'ye göre militarist toplum askeri değer ve pratiklerin dayatıldığı toplumsal yapıya karşılık gelmektedir. Modern anlamda mesleki olarak askeri kurumsallaşmaların var olmasından önce devletin her ferdinin asker sayıldığı yapı olan kurtuluş mücadelesinin kültürel katkısı olan militarist toplum yapısı hakimdir. Ulus-devlet oluşumunun temellerinin atılmaya başlaması ve devlet rejiminin Cumhuriyet olmasıyla militarist toplum yapısı ve askeri erk demokratik düzene uyum sağlamakta zorluk çekmiştir. Cumhuriyet sonrası dönemde sivil–asker ilişkileri ile ilgili tartışmalar askeri müdahaleler ile gündeme gelmiştir, militarist toplum düzeninin sivilleşmesi ve askeri alanın kurumsallaşma ile sınırlandırılması askeri otoritelerin müdahaleler ile vesayet kültürü olarak toplumsal hafızadaki konumunu anti-demokratik oluşumunu hatırlatmıştır. Türkiye’de askeri vesayet demokrasi öncesi militarist toplum düzeni ile ilişkilidir. 1960- 1970 yılları arası dönem olarak ayrıştırılmasının sebebi askeri müdahalelerin gerçekleşmesinin arka planındaki

tarihsel ve ideolojik nedensellik ve ardında yaşanan gelişmeler doğrultusunda sivil–asker ilişkilerinin yöneliminden dolayıdır.

1960 askeri müdahalesi ordunun otoritesinin siyasal ve toplumsal zeminde demokratik düzenin var olmasına rağmen geçerli olduğunu göstermiştir. Askeri yapının otoritesi siyasal zeminde halkın seçimleri doğrultusunda iktidar olan partinin üstünde güç elde etmiştir. Toplumsal hafızada yer edinen ordunun iktidari timsali ve askeri vesayet kültürü sivil siyasetin gelişmesini engellediği söylenebilmektedir. 1960- 1970 yılları arası sivil–asker ilişkilerinde askeri müdahaleler ve ardından ordu temelli anayasanın kurulması pretoryanizmin hâkim olduğunu göstermektedir. Pretoryanizm - militarizmin yaygın olduğu toplumsal düzene benzer olarak- orduya bağlı otoritelerin silahlı ve örgütsel gücünün yanında geleneksel toplum düzeninden meşruiyet sağladığı ölçüde siyasal, iktidari mekanizmaların işleyişini etkilemesi anlamını taşımaktadır (Perlmutter, 1969).

Askeri sosyoloji içerisinde ordu kurumunu toplumsal norm ve değerlere uygun sosyal bir grup özelliğine sahip olması sebebiyle askeri fiili gücün arka planında toplumsal süreçler yattığı söylenebilmektedir. Militarist toplum düzeninin ve askeri vesayet kültürü altında Huntington’ın sivil–asker ilişkileri kuramında sübjektif sivil kontrolün imkânı ve gelişmesi yönünde adımların atılması 1960-1970 yılları arası dönemde mümkün olamamıştır. Gerek İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası alanda siyasal değişimler gerek modernleşmenin küreselleşmenin var olduğu küresel değişimlerin seyrinin hızlanmasına karşı Türkiye sivil–asker ilişkilerinde sivil siyasal zeminin askeri yapı üzerinde kontrol geliştirmesi askeri müdahaleler ve askeri anayasanın toplumsal meşruiyet sağlaması sebebiyle sivil–asker ilişkilerinde topyekûn dönüşüm sağlanamamıştır.

Türkiye sivil–asker ilişkilerinin temel sorunu askeri vesayet kültürünün ve militarist toplum düzeninden dolayı demokratik sistemde sivil kontrolün sağlanamaması olmuştur. 1960’lı yıllara gelindiğinde askeri otoritenin siyasal ve toplumsal zeminde fiili gücü darbeler ve anayasal değişiklikler ile tahakküm oluşturmuştur. Nordlinger (1977: 11) tarafından ifade edildiği gibi militarist geleneksel toplum düzeninden sivil kontrolün uygulandığı demokratik modern toplum düzenine geçiş problemli olabilmektedir.

Türkiye sivil–asker ilişkilerinin 1960- 1970 yılları arasında anti-demokratik askeri erkin fiili görünüşleri ile sivil siyasal zeminde oluşturulan iktidari yapı arasındaki ilişkiler “*otorite kayması*” olarak kavramsallaştırılması mümkündür. Sivil siyasal zeminin askeri otoritelerce anti-demokratik girişimler ile tahakkümü 1960 darbesi sonrasında 1970’li yıllara kadar kamusal alanda demokratikleşme ve özgürleşme amacı taşıyan tepkiler ile sonuçlanmıştır. 1960 askeri darbesi sebebiyle asker- sivil ilişkilerinde Huntington’ın sivil kontrol yaklaşımının uygulanabilirliğinden şöyle söz edilebilmektedir. Otorite kayması sivil–asker ilişkilerinde sivil kontrolün sağlanamamasından dolayı meydana gelmektedir. Huntington’ın sivil kontrol kuramını ortaya koyduğu dönem savaş sonrası toplumsal dinamiklere sahip asker ve iktidar ilişkilerinin yönünü belirleyen dönem olarak bilinmektedir (Allum, 1995). Kitleli savaşların yerini asker- sivil otorite ve toplum arasında otorite çatışması ilişkiler meydana gelmiştir.

Demokratik ülkelerde asker- sivil ilişkileri demokrasi yapılanmasına bağlı olarak değişebilmektedir (Burk, 2002: 9). Birbirinden ayrılan liberal ve sivil demokrasi askeri yapı ile toplum arasındaki hiyerarşik dengeyi belirlemektedir. Liberal demokratik devletlerde asker- sivil ilişkisi hukuka uygun biçimde halk oylaması ile iktidar konumunda olan siyasi mekanizmaların ordu üzerinde denetiminin toplumsal sözleşmeye uygun olarak gerekli olduğu görüşündedir. Liberal demokrasi anlayışında olan Huntington sivil kontrol kuramının sahibidir. 1960 darbesine sebep olan askeri otoritenin sivil siyasete olan müdahalesi ve sonucunda otorite kayması sivil kontrolün yetersizliğinin bir sonucudur. Ordunun sivil denetiminin sağlanmaması toplumsal yapıda iç çatışmalara ve sebep oluşturabileceği Cumhuriyetin ilk darbe girişimiyle sonuçlanmıştır. 1960 darbesine sebep olan sivil kontrolün sağlanamamasının sebepleri şöyle sıralayabilmek mümkündür:

- *ordunun askeri vesayet kültürünü devam ettirmesi,*
- *toplumun militarizm kökenli olması sebebiyle ordu otoritesinin meşruiyet sağlaması ve*
- *ordunun Cumhuriyet sonrası meslek olarak kurumsallaştırılmış ve sınırlandırılmış bir yapı da olmamasından kaynaklanmaktadır.*

Huntington sivil kontrol kuramında sivil yapının ordu üzerindeki denetimini sübjektif sivil kontrol olarak kavramsallaştırırken; ordunun mesleki sınırlarının kurumsal yapı içerisinde özerk denetim sağlanması durumunu objektif sivil kontrol başka bir deyişle askeri profesyonelleşme olarak kavramsallaştırmıştır (Huntington, 2006). 1960-1970 yılları arası dönemde objektif sivil kontrolün veya askeri profesyonelleşme çalışmalarının uygulanmasına ilişkin toplumsal görünümün 1960 darbe girişimi sonrasında kurulan Milli Birlik Komitesi sebebiyle ordunun sivilleştiği/siyasallaşması nedeniyle mümkün olamamıştır. Demokratikleşme sürecindeyken yaşanan 1960 darbesi ve sonrasındaki askeri otoriter süreç demokratikleşme amacını taşıyan toplumsal hareketliliklere sebep olmuştur ve ardından 1971 askeri muhtırası meydana gelmiştir.

5.2.2. Askeri Profesyonelleşmenin Yönü: 1970- 1980 Yılları Arası Dönem

Türkiye sivil–asker ilişkilerinde 1970- 1980 yılları arası dönem önceki dönemlerde olduğu gibi militarist toplumsal hafızaya sahip yapıda askeri vesayetin meşruiyeti sağlanmıştır. Asker- sivil ilişkilerinde öne çıkan argüman demokratik siyasal ve toplumsal düzenin sağlanamamış olmasının ve sonucunda askeri darbelere sebebiyet vermesinin sebebi militarist düzen ve sivil siyasal yapılara karşı güvenin oluşmaması gösterilmelidir. 1970- 1980 yılları arası dönem 1960 askeri müdahale sonucu otoritenin kalıcı olacağına görünümünü sunan dönem olarak düşünülebilmektedir. Askeri otoritenin gücünün kalıcılığı askeri sert müdahale 1980 darbesi ile tarihsel süreçte yer edinmiştir.

1969- 1971 yılları arasında otoritenin belirsizliği, sivil ile askeriye'nin ayrışmaması ve tam anlamıyla demokratik yapının korunamayışı ile siyasal zemindeki sorunların topluma inmesi geniş çapta gençlik hareketlerine sebebiyet vermiştir. Janowitz, askeri yapı üzerinde sosyolojik çalışmanın yapılabilmesi için bağlayıcı etkenin askeri yapıların ve eylemlerin toplumsal ilişkileri etkileme düzeyi ile ilişkili olduğu görüşündedir (Janowitz, 1964a: 12). Öyleki orduya bağlı fiili görünümle toplumsal ilişkileri etkilemekle kalmamış, yönünü tayin etmiştir. Askeri müdahalelerin toplumsal çıktılarına ve sebep olan toplumsal etkenlere bakıldığında sivil–asker

ilişkilerinin görünümü, ordu bütünlüğünün sivil kontrolü ile askeri profesyonelleşmenin düzeyi hakkında yorumlayıcı yaklaşım ile sonuca ulaşılabilir.

Janowitz’ın *Sociology and The Military Sociology* çalışmasında ordu bütünlüğüne dair tam kurum analizine yer vermiştir, Janowitz’ın tam kurum analizinde otorite ve hiyerarşi modeline ve askeri bütünlüklerin etkileşim türlerine odaklanmıştır. Janowitz’ın analizi esas alınarak 1970- 1980 yılları arası dönemde toplumsal otoritenin ordu temelli olduğu, ordunun hiyerarşik yapılanmasında anti-demokratik bir yapılanma görünümü çizen siyasi ve iktidari oluşumlar söz konusudur. Askeri bütünlüklerin etkileşimleri toplumsal ve siyasi yapıda hiyerarşi temelli, devlet yönetiminde etkin karar verici olarak etkileşimlere sahiptir.

Militarizmin hâkim olduğu siyasi ve toplumsal ilişkilerde Janowitz askeri yapıların bağlı oldukları topluma yabancılaşabileceğini, askeri erkin temel amacının dışına çıkarak toplumsal çatışmalara sebep olabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu noktada askeri profesyonelleşmeyi savunmaktadır, Huntington’ın objektif sivil kontrolü olarak karşılık bulan Janowitz için demokratik ilkelere bağlı kılınarak uygulanan askeri profesyonelleşme asker- sivil ilişkilerinin demokratikleşmesi için önemlidir. 1970-1980 yılları arası dönemde askeri otoritenin güç kazandığı, anayasal sistemde korunduğu ve ayrıcalık sahibi olduğu 1960 ile 1980 yılları asker- sivil ilişkilerinde ara dönemdir. 1960 darbesi sonucunda askeri yapıya verilen “tabii senatörlük” (Çav, 2013: 348) askeri elden gelen her türlü siyasi ve toplumsal fiili gücü mümkün kılmıştır. Dolayısıyla 12 Mart 1971 darbesinin fitilini ateşleyen toplumsal çatışmalar, sağ- sol gerilimleri askeri yapının siyasi zeminde olduğu gibi toplumun da fiilen yönetilmesi girişimi olduğu söylenebilir. Anti-demokratik görünüm sergileyen toplumsal ve siyasi değişimlere sebep olan darbe pratikleri askeri yapının değişimine de etki etmiştir. En başta 1960 askeri müdahalesi ile başlayan darbe pratikleri ile ordu içerisinde değişim başlamıştır.¹¹ Değişimin niteliği zayıf, darbe odaklı ordunun

¹¹ Darbe girişimleri sonrasında emir komuta zincirinde olan fakat ölçsüz güce sahip, geleneksel askeri amacı sürdüren askeri erkin ordudan çıkarılması gibi değişimler söz konusudur. Kenan Esengin (1978: 6) tarafından şöyle ifade edilmiştir: “27 Mayıs sonrası, acele ve ölçsüz olarak, silahlı kuvvetlerde, bilinen biçimde yapılan emeklilik olayı bir yandan birçok değerli subay ve komutanların hayatını, gereksiz ve haksız söndürmüş, bir yandan ihtilali amacından saptırmış diğer yandan ülkenin bugünkü çıkmazlara gelmesinin başlıca nedenlerinden birisi olarak her alandaki kadroların doğuş ve oluşumu sağlanmıştır.”

profesyonelleşmesi yönünde olmuştur. Dolayısıyla asker- sivil ilişkilerinde 1980 darbesine doğru süreçte Janowitz'in askeri profesyonelleşmenin geçerliliği görülmektedir.

Janowitz askeri profesyonelleşmenin iki yönden toplumu etkileyeceği görüşündedir. Askeri profesyonelleşme, pragmatik olarak toplumsal yapıyı gözettiği sürece sivil–asker ilişkileri demokratik biçimini korur ve uyumlu denge yaratır (Janowitz, 1964a: 418). Janowitz'in pragmatik profesyonelleşme kuramı asker-sivil ilişkilerinde “yakınsama/yaklaşma” modeline karşılık gelir. Yakınlaşma / mutabakat kuramı ekseninde asker ve sivil erkin ortak değerler ve amaçlar noktasında demokratik ilişkiler sürdürmesine karşılık gelir. 1970- 1980 yılları arasında 1960 darbesinde yaşananlardan ve sonrasındaki 1971 askeri darbesine sebep olan toplumsal sorunlar sebebiyle askeri yapıda “ordu içi temizleme” (Çav, 2013: 349) niteliğinde değişimler söz konusu olmuştur. Ordudaki değişim kuramsal anlamda askeri profesyonelleşmenin temellerinin atıldığını gösterir. Fakat 1970-1980 arası yıllarda askeri profesyonelleşmenin yönü 1980 darbesi göz önünde bulundurulduğunda toplumsal faydanın ön planda olduğu söylenememektedir. Janowitz pragmatik profesyonelleşmenin karşıt yöneliminde oluşan askeri profesyonelleşmenin toplumsal yapıda askeri özerkliğin artacağı görüşündedir. 1970- 1980 yılları arası dönemde pragmatik profesyonelleşmenin sağlanmamasından kaynaklanan sivil–asker ilişkilerinde anti-demokratik görünüm 1980 askeri darbe girişimi ile somut örneğini oluşturmuştur.

5.2.3. Askeri Profesyonelleşme ve Sivil Kontrol Denemeleri: 1980- 1990 Yılları Arası Dönem

1980- 1990 yılları arası dönemde sivil–asker ilişkilerinin belirleyicisi olan 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi olmuştur. Askeri müdahaleler bu dönemde siyasal tabandan çok toplumsal tabana yönelik olmuştur. Darbe pratikleri askeri yapıda gelenek haline gelerek müdahale meydana gelmeden sivil siyasal yapının yürütülemeyeceği görüşü ve bu görüşün ideolojik boyutu askeri vesayet bu dönemde kırılma gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucu olarak darbe pratiklerinin tarihsel süreçte her on yılda bir meydana

gelirken bu zamansallığın genişlediği görülmektedir. Militarist toplum yapısının modernleşme ile demokratikleşmeye başlaması bu kırılmaya olanak tanımıştır. Öyle ki askeri darbelerin meşruiyet kaynağı militarist toplumun değişmesi ile var olan “*ordu- millet el ele*” algısını değiştirmiştir. Askeri vesayetin değişen görünümü askeri yapıda da mikro-iktidarlaşmanın kırıldığını gösterir. Toplumun demokratik yapıya inancı ile sivil siyasal zeminin güç kazanması ve teknolojik gelişmeler ile değişen koşullar nedenselliğini oluşturur. Değişen süreçte mikro-iktidar yapıda askeri profesyonelleşme ile 1980 darbesi sonrasında sivil kontrolün gereği önemsenmiştir.

Janowitz askeri profesyonelleşmenin pragmatik olmayan ölçüde kullanımının askeri müdahaleler ile sonuçlanabileceğine dikkat çekmiştir. Toplumsal yarar ve devlet rejimi için tehlike oluşturmamayan boyuttaki askeri profesyonelleşme gereklidir, fakat askeri profesyonelleşme çoğunlukla ordu bütünlüğünü toplumsallık içerisindeki üst yapı konumunu keskinleştirir ve hiyerarşik yapıyı destekler. Bu noktada Huntington’ın sivil kontrol kuramına başvurulmalıdır, objektif sivil kontrol kuramı ile Huntington askeri bütünlüğün ordu kurumu içerisindeki denetimini sağlarken subjektif sivil kontrol kuramı ile sivil siyasal ve kamusal alanda denetimini gerekli kılmaktadır. 1980 darbesinin devlet ve toplum için ağır sonuçlara sebep olmasının nedeni 1960’lı yıllardan beri ordu içerisinde mikro-iktidar nitelikteki yapılaşma olan askeri profesyonelleşmenin (Janowitz’e göre pragmatik olmayan ölçüye sahip askeri müdahalelerin sebebi olan askeri profesyonelleşme türü) toplum ve devlet yönetiminde hiyerarşik güç kazanmasından kaynaklanmıştır. 1980 darbesinin meydana geldiği toplumsallığa bakıldığında sivil siyasal gücün ve devlet otoritesinin önceki askeri müdahaleler ile sarsılan görünümü askeri darbenin meydana gelmesine meşru zemin hazırlamıştır.

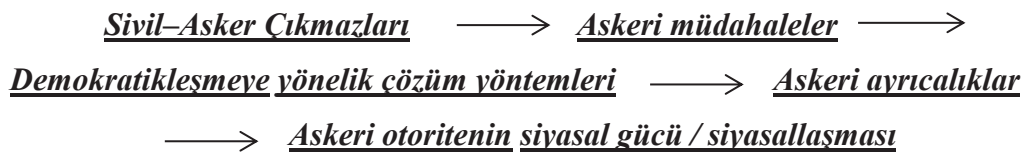
Huntington (2006: 112-135) sivil kontrol kuramının militarist toplumlarda aşama bir süreç içerisinde oluşturulduğundan bahsetmiştir. Sivil kontrolün asker- sivil ilişkilerinde uygulanmasında etkili olan itici gücün 1980 darbesi sonucunda yaşanan toplumsal sorunlar¹² sebebiyle halkın ordunun kontrol altına alınması ve demokratik ilişkiler benimsenmesi yönündeki tutumdan kaynaklandığı söylenebilmektedir. Kohn

¹² 12 Eylül 1980 darbesi 650 bin kişinin gözaltına alınması, 230 bin kişinin yargılanması, 7 binden fazla kişinin idam cezası ile yargılanması, 14 bin kişinin vatandaşlıktan çıkarılması, 50 kişinin idam edilmesi ve 30 bin kişinin işten çıkarılmasıyla sonuçlanan toplumsal yapıda geniş çaplı sorunlara yol açmış askeri darbedir.

(2017: 110) Huntington’ın sivil kontrol kuramının temelleri için gerekli koşulları şöyle ifade etmiştir:

- “1. Demokratik yönetim ve hukukun üstünlüğü
2. Kamu kurumlarına karşı sorumluluk ve hesap verebilirlik
3. Etkili karşı koyucu güç
4. Tarafsızlık ilkesine bağlı askerî gelenek”

Dönemin siyasal sürecinde siyasi partileri ve iktidarı ile demokrasinin vurgulandığı süreç sivil kontrol uygulamaları kaçınılmaz görülmüştür. Türkiye tarihinde demokrasinin tam anlamıyla uygulanamamış olmasının bir sebebi olan askeri otoriteler ve askeri müdahaleler üzerinde sivil kontrolün söz konusu olması demokrasi için gereklidir fakat yeterli değildir. Meşruiyetin kaynağı toplumun tutumu ve seçim özgürlüğü, hukukun üstünlüğü demokrasinin gücünü belirleyen etkenlerdir. Askeri vesayetin ve militarist toplum yapısının değişimine etki eden başka bir değişiklik ise zorunlu askerlik süresindeki kısaltmalar ve yapılandırmalar olmuştur. Zorunlu askerlik görevinin militarist toplumsal yapıda vatani görev öneminin değişmesinde toplumda başat ideolojinin militarizmden başkalaşması etkili olmuştur. Dolayısıyla askeri yapı üzerinde sivil kontrolün imkânı askeri yapı üzerindeki değişimler ve toplumsal zeminde militarizmin arka planda kalmasıyla toplum tezahüründe sivil kontrolün gereği ile sonuçlanmıştır. Huntington’ın “bir askeriye’nin özerkliği ne kadar geniş olursa, siviller o kadar daha az kontrolü elinde tutabilir” (Kohn, 2017: 108; Huntington, 2006) söylemi ile ilişkilendirildiğinde; askeri yapının ordu dışı yapıda özerkliği ne kadar dar olursa ve toplumsal ilişkileri ne kadar sınırlandırılırsa (zorunlu askerliğin süresinin azaltılması toplumsal ilişkilerin kısıtlanmasına örnektir) sivil siyasi, iktidari ve toplumsal yapı o kadar denetimi elinde tutabilmektedir. Askeri darbeler sonucuna askeri imtiyazlar tanınmış ve sivil–asker ilişkileri yapısalılığı askeri müdahaleler ile süregelmıştır. Bu bağlama Afşar (2019: 752) aşağıdaki gibi bir şekil ile somutlaştırmıştır:

Şekil 3.1. Sivil–asker ilişkilerinde askeri yapının siyasal otorite kazanımı süreci

1980- 1990 yılları arası dönemde sivil kontrol denemelerine imkân veren başka bir değişken ise militarizm kültürünün azalmasıyla birlikte sivil siyasi gücün ve sivil siyasal yapıya toplumsal güvenin artması etkili olmuştur. Her ne kadar 1980 darbesi ve darbe sonucu askeri otoritelerin demokratik yapıyı geri planda bıraktığı değişiklikler olsa da toplumsal zemine yansımalarının ağır sonuçlanması sebebiyle sivil siyasi otoritelerin toplum desteğini aldığı 1990'lı yıllar sonrasında görülmüştür.

Sivil kontrol liberal demokrasinin var olduğu temelde güçlenir ve anlam kazanır. Liberal demokrasinin güçlendiğinin göstergesi 1990'lı yıllara doğru hak ve özgürlük arayışlarının artması, sendikacılık girişimlerinin gelişmesi ve siyasi partilerin düşünce sistemine göre çeşitlilik kazanması örnek verilebilmektedir (Wallerstein, 2009). Huntington'ın sivil kontrolünün geçerliliği liberal demokratik devletlerde ulusçuluk anlayışı ve askeri profesyonelleşmeye bağlıdır (Huntington, 2006: 51), dolayısıyla sivil kontrolün imkanları 1980- 1990 yılları arası dönemde Türkiye toplumsalında liberal demokrasinin yapıtaşısı ulus-devlet inşasına bağlıdır. Liberalizm ideolojisinde var olduğu gibi kalabalıkların (ordu bütünlüğü gibi) değil rasyonel bireylerin (sivil aktörlerin) siyasal katılımları önemsendir.

1980- 1990 yılları arasında dengeleri belirleyen bazı demokratikleşme süreci etkenleri sivil kontrol ve askeri profesyonelleşme sürecini doğrudan etkilemiştir. Demokratikleşme sürecini belirleyen temel etkenler 1980'li yıllardan itibaren varlığını hissettiren sivil toplum kavramı ile sivil toplum kuruluşları demokratikleşmenin hız kazanmasında ve dolayısıyla Huntington'ın objektif ve sübjektif sivil kontrolünün geçerliliğinin sağlanmasına imkân veren etkenlerden biridir. Sivil kontrol kavramının anlamı “devletin ve devlet otoritesinin dışındaki ekonomik ve toplumsal alanı nitelemek için kullanılan ve kendi ilke ve kurallarına göre işleyen, otorite alanı dışında kendi kendini düzenleyen özerk alan” (Öner, 2001: 59) olarak ifade edilmektedir.

Sivil toplumun varlığı sosyopolitik bir değişim sürecinin göstergesi olmuştur. Demokratikleşme ve ulus-devletin dönüşümüne etki eden başka bir husus ise Avrupa Birliği uyum politikaları olmuştur, Türkiye'nin gelişmiş ülkeler safhasına çıkarılması için sivil-asker ilişkilerinde demokratik yönelim olan Huntington'ın sübjektif sivil kontrol kuramı ordunun kurumsal yapısı ve başat ideolojik bütünlüğü üzerinde tam anlamıyla 1990'lı yıllardan sonra geçerlilik göstermeye başlamıştır.

5.2.4. 1990- 2016 Yıllar Arası Yaşanan Asker-Sivil İlişkilerinin Evrimleşmesi

Militarizmin başat unsur, askeri yapının hegemonik gücünün tarihsellik boyunca hâkim olduğu toplumsal yapıda askeri bütünlüğün denetime tabii olması ve asker-sivil ilişkilerinin askeri otoriterlerce belirlendiği yapıdan sivilleşmiş demokratik bir düzene evrimleşmesi süreç ve meydana gelen gelişmeler bakımından doğrusal bir yönde ilerlediği söylenememektedir. Sivil-asker ilişkilerinin belirlendiği siyasal ve toplumsal zeminde meydana gelen gelişmeler ve toplumsal olaylar Türkiye demokratikleşme sürecinin dinamiklerini sunmaktadır. Demokratikleşmenin ve modernleşmenin toplum tarafından içselleştirilmesiyle sivil-asker ilişkilerinin yönü belirlenmiştir, özgürleşme ve demokratikleşme amacı taşıyan gerek toplumsal hareketlilikler gerek gelişen bürokratik yapı sivil-asker ilişkilerinin değişen yönünün etkenleridir. Sürecin ordu yapısında değişimini belirleyen diğer temel unsurlardan biri askeri profesyonelleşme olmuştur. Askeri profesyonelleşme 1960'lı yıllardan 2000'li yılların başına değin Janowitz'in belirtmiş olduğu toplumsal olarak pragmatik olmayan çizgi üzerinde ilerlemiştir. Janowitz pragmatik olmayan askeri profesyonelleşmenin ordu ile toplum / sivil arasında hiyerarşik yapılanmaya zemin oluşturacağını bu nedenle askeri otoritenin keskin bir boyutta yükselmesiyle sonuçlanabileceğinden bahsetmişti (Janowitz, 1964a: 419). Dolayısıyla Janowitz'in pragmatik olmayan askeri profesyonelleşmenin sonucunda askeri müdahaleler şiddetlenerek devamlılığını her on yılda bir olmak üzere korumuştur.

Türkiye sivil-asker ilişkileri arasında değişen dengelerin bu tez çalışmasında “otorite kayması” olarak kavramsallaştırılması militarist, askeri vesayet kültürünün var olduğu ordu bünyesinin pragmatik olmayan asker profesyonelleşme sonucu askeri darbe girişimleri ile şiddetlenmesi 1990'lı yıllarda 28 Şubat 1997 askeri darbesi ile büyük ölçüde son bulduğu söylenebilmektedir. Darbenin sebep ve sonuçlarıyla ilgili olmaksızın ortaya koyulan gerçeklik askeri profesyonelleşmenin anti-demokratik olan yönelimleri olmuştur. Demokratik seviyeye gelmiş ulus-devletlerde anayasaya ve hukuka aykırı bir sivil siyasi oluşum ve gelişme karşısında yine sivil siyasi ve toplumsal karşılık olması gerekirken askeri bütünlüğün var olması militarist toplumsal hafıza ile ilgilidir. Janowitz (1964b) modernleşmenin ilk aşamasında olan ulus-

devletlerde askeriye'nin siyasi iktidarlığı ele geçirdiğini askeri oligarşinin bir süreliğine keskinleşebileceği görüşündedir.

Askeri otoritelerin toplumsal ve siyasal rolü 1960 - 1990 yıllar arası döneminde devletin yeni kuruluşu sebebiyle oligarşik bir görünüm sergilediği düşünülmektedir. Buna imkân veren sebebin sivil siyasi yapı tarafından askeri bütünlüğün sivil kontrol altına alınmamış olmasıdır. 28 Şubat 1997 darbesinin meydana gelmesine neden olan güç ve sivil–asker ilişkilerinin 1990'lı yıllar sonrası görünümüne etki eden etmenler şunlardır:

- *Militarist toplumsal düzen ve 1980 darbesi ile güçlenen askeri vesayet kültürü*
- *Pragmatik olmayan askeri profesyonelleşmenin askeri otoritenin gücünü arttırması*
- *Sivil kontrolün sağlanamadığı askeri yapı.*

Ordu ve siyaset aktörlerinin keskin biçimde otoriter görünümü ile toplumu tahakküm altına almasının anti-demokratik yapıya karşılık geldiğinden dolayı sivil denetimin toplum tarafından seçilen, oyçokluğuyla iktidar olan bireyler tarafından demokratik yol izlenmesi için sivil denetimin objektif olması gerektiği görüşündedir (Janowitz, 1959).

Huntington'ın sivil kontrol kuramı Harold D. Lasswell'in (1941: 455) “garnizon devlet” kuramına dayandırmaktadır. Askeri müdahalelerin süregelmesi 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin toplumsal yapısının garnizonlaştığını düşündürmüştür. Türkiye'de modernleşme ordu tarafından toplumun modernleştirilmeye çalışılması biçiminde süregelmıştır. Fakat sivil bürokrasinin gelişmesiyle, küresel değişmelerle modernleşmenin toplumsal kabulü ve pratikleri ile modernleşme toplumdan orduya yönelimi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye sivil–asker ilişkilerinde sivil kontrole evrimleşmesi çoğunlukla toplumsal değişim ve sivil bürokrasinin gelişmesiyle başlamıştır. Sivil kontrolün uygulanma sürecinde nesnel sivil kontrol olan askeri profesyonelleşme ile subjektif sivil kontrol eşzamanlı ilerlememiştir. Janowitz'in (1960: 8-13) belirttiği gibi askeri profesyonelleşmenin uygulandığının göstergelerinden biri askere alma yönteminin ve otorite biçimlerinin değişmesidir.

Türkiye'de zorunlu askerlik süre ve uygulanış bakımından 1990'lı yıllardan itibaren değişim göstermektedir. Askeri profesyonelleşmenin Janowitz'in belirttiği pragmatik

biçimlendiriliş ile Huntington'ın belirttiği sınırlı özerklik içerisinde meslek olarak kurumsallaşmasının evrimleşmesi süreç içerisinde sivil kontrol ile doğrusal yapıda gelişme gösterdiği söylenebilmektedir. Çav (2013: 354), askeri profesyonelleşmenin (nesnel sivil denetimin) sınırlı özerklik olarak gelişmesine ve sivil–asker ilişkilerinin sivilleşmesine etki eden etmenlerden birinin “Türkiye’de kendini yenileyemeyen toplum ve devlet örgütlenmesi, organizasyonu ve yönetimi, dünya güç merkezlerinin, diğer devletlerin ve uluslararası yapıların müdahalesi ile karşılaşması” ile ilişkilendirilmiştir.

Liberal demokrasi anlayışında askeri özerklik sınırlı biçimde kurumsal askeri yapı dahilinde verilir, sivil kontrol ise sivil alanda liberal yapının korunması için askeri yapının denetim altına alınmasına karşılık gelir.1990’lı yıllardan sonra Türkiye toplumsal yapısında artan liberal hareketlilik ve siyasi yapısında geliştirilen liberal politikalar sübjektif ve objektif sivil kontrolü mümkün kılmıştır. Askeri vesayetın tekrar hatırlanmaya çalışılması amacını taşıyan askeri müdahale 2007 yılında elektronik muhtıranın meydana gelmesi askeri vesayetın ve askeri otoritelerin değişen toplumsal koşullar karşısında var olduğunu gösterme amacını taşır. Huntington (2006: 136) sivil kontrolün militarist toplumsal zemine sahip ülkeler (çalışmasında Almanya ve Japonya örneğini vermiştir) için zorlu olabileceği kanaatindeydi, Huntington’a göre Türkiye de militarist tarihsel yapılanmaya sahip toplum modelini oluşturur.

Askeri vesayetın 2000 sonrasında da modernleşmeci ve demokratikleşmeyi amaçlayan yönelimler ve toplumsal koşullara rağmen var olduğunun göstergesi 2007 e-muhtırası 1960, 1971 ve 1980 darbesine göre şiddetin ve otoritenin azaltılmış sivil kontrolün var olduğu bir askeri müdahaledir. 2007 askeri müdahalesi sonrasında askeri vesayetın ve dolayısıyla askeri otoritelerin toplumsal zeminde güç kaybettiği, sivil–asker ilişkilerinde sivilleşmenin ağır bastığı bir sürece girilmiştir ve bu yönde siyasi iktidar tarafından sivil kontrolün sağlanmasına katkı sağlayan bazı adımlar atılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: 1997 askeri darbesi sonrası askeri otoritelerin artması ve sivil kontrolün uygulanamamasına sebep olan askeri otoritenin eylem gücünü arttıran EMASYA (Emniyet- Asayiş- Yardımlaşma) Protokolü’nün 2010 yılında iptal ettirilmesi, 28 Şubat darbesi sonrasında imzalanan genelgelerin geçerliliğın kaldırılması, askeri otoritelerden anti-demokratik yapıdaki darbeleri gerçekleştiren aktörlerin sivil yargı sürecine tabii tutulması, askeri darbe sonucu oluşturulan Milli

Güvenlik Kurulu'nun üyelerinin çoğunluğunun sivil otoriteler olarak değiştirilmesi, milli bayramlarının devletin askeri otoriteleri yerine halkın oyları ile iktidar olan sivil otoritelerin makamında gerçekleşmesi, bürokratik yapının kuvvet kullanımının askeri iradenin yerine sivil irade biçiminde değiştirilmesi, 2011 yılında Askeri Yargıtay işlevinin kaldırılarak TSK'nın Savunma Bakanlığı'na (Çav, 2013: 355-360) bağlanması gibi değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin dışında askeri otoritelerin gücünün azalmasına sebep olan ve sivil–asker ilişkilerinde dönüşüme etki eden başka bir gelişme ise Balyoz ve Ergenekon yargılamaları olmuştur. Meydana gelebilecek bir askeri müdahalenin oluşmasından önce engellenmiş olması sivil-asker ilişkilerinin yönünü değiştirdiğini, sivil siyasi yapının geliştiğini gösterir. Söz konusu durum Ergenekon ve ardından Balyoz adında darbe girişimlerinin meydana gelmeden engellenmesi ve askeri müdahaleye sebep olacak aktörlerin yargılanması subjektif sivil kontrolün geliştiğini göstermektedir.

Çeşitli adımlarla sivil otoritenin bürokratik ve siyasal zeminde güçlenmesi demokratikleşmenin önünü açmıştır. 2000'li yıllarda sivilleşme yönünde atılan adımlar askeri vesayetin uygulanabilirliğini geri planda bırakırken ordu bütünlüğünün birincil önceliğinin sınıra yakın ve sınır dışında oluşumlara sahip milli sınırları tehdit eden güçlere karşı organize olmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla Janowitz'in pragmatik, Huntington'ın askeri kurumsallaşmanın sınırlı özerkliği içerisinde olarak kuramsallaştırdığı askeri profesyonelleşme kapsamında nihai askeri amacın gerçekleştirilmesinin önünü açmıştır.

Asker–sivil ilişkileri Türkiye'nin toplumsal ve siyasal sürecinde otorite çekişmeleri ile meydana gelen bir süreçtir. Askeri yapının sivil kontrol altına alınması bürokratik yapının sivilleşmesi ve dolayısıyla topyekûn demokratikleşmeyi ifade eder. Askeri vesayet kültürünün ürünü olan askeri otoritenin sağlanması amacını taşıyan darbe pratikleri 15 Temmuz 2016 tarihinde tekrar meydana gelmiştir.

Darbelerin anti-demokratik niteliği demokratik devletler için ulusun karşı çıkması ile engellenebilir, 2016 askeri darbe girişimi toplumsal ve siyasal zeminde demokratikleşmenin içselleştirdiğini göstermiştir. Huntington'ın sivil kontrol kuramının uygulanabilirliği 2016 darbe girişimi sonrası meşruiyet kaynağı halkın karşı tepkisi ile tam anlamıyla mümkün olmuştur. Öncelik olarak objektif sivil kontrol uygulaması ile askeri profesyonelliğin sınırlı olarak kurumsallaşması ve sonrasında

askeri yapının sübjektif sivil kontrolü sağlanılmaya çalışılmıştır, bu değişimin bir örneği askeri kurumsal bütünlüğün siyasi otoritenin hâkim olduğu bürokratik yapıya bağlanması, sivil siyasi gücün ordunun kurumsal yapısına tahakkümü olmasıdır. Söz konusu değişim sivil siyasi yapının geliştiğini ve haliyle kamusal alanda demokratik görünümün oluştuğunu göstermektedir.

2016 darbe girişimi sonrası askeri yapının sivil siyasi bürokratik yapısına tamamen bağlanması askeri otoritelerinin bürokratik alanda temsil gücünü asgari seviyeye indirmiştir. Bu değişim liberal demokratik devletler üzerine olan Huntington kuramının geçerliliğini göstermiştir. Öte yandan Janowitz'in (1983) sivil-asker ilişkileri kuramı sivil demokrasinin başat olduğu, sivil ile askeri erkin eşit demokratik koşulları içerisinde sınıfsal ayrışmalarının keskin olmadığı toplum modellerinde uygulanabilirliği söz konusudur. Bununla ilgili olarak askeri kurumların toplumsal konumu 2016 askeri darbe girişimi sonrası toplumsal sistemlerde ayrıcalıklı özerk konumları sivilleştirilmiş olması ve kamusal alanlarda askeri özerkliğe sahip yapı ve kurumların sivil iktidara bağlanarak Janowitz'in sivil demokrasi anlayışının uygulanabilirliğini göstermiştir. Askeri kurumların sivil kontrolünün sağlanması konusunda 2016 darbe girişimi ve sonrasında meydana gelen bürokratik sistemde ve kamusal alanda değişiklikler önemli bir dönüm noktası olmuştur ki bu değişime imkân veren gücün darbenin anti-demokratik bir oluşum olduğu toplumsal bilincinin gelişmesi ile darbeye karşı toplumsal iradenin var olmasıdır. Dolayısıyla demokratikleşmenin toplumsal iradede gelişiminin göstergesi darbeye karşı oluşan güç ile sivil kontrolün toplumsal kabulü ile ilişkilendirilebilmektedir.

5.3. Mutabakat mı, Ayırma mı? Türkiye Sivil-Asker İlişkilerinin Geleceği

Tarihsel, siyasal ve toplumsal açıdan Türkiye sivil-asker ilişkileri çok boyutlu bir oluşumu ifade eder. Sivil-asker ilişkileri ve dönüşümü esasen siyasal zeminde gerçekleşen bir sürece karşılık gelse de sivil-asker ilişkilerinin açmazları ve çözümlenmesi sosyolojik olarak ele alınmalıdır. Çünkü siyasal zeminde ilişkilerin nedensellik bağı toplumsaldır ve sonuçları tüm toplumsal yapıyı kapsamaktadır. Bu çalışmada Huntington ve Janowitz ekseninde Türkiye sivil-asker ilişkilerinin salt

olarak kuramsal açıdan yönelimlerin seyrini sunmayı amaçlanmıştır. Huntington ve Janowitz'in askeri sosyoloji ve sivil-asker ilişkileri kuramsal çerçevesinden değerlendirildiğinde Türkiye sivil-asker ilişkileri demokratikleşme çabaları içerisinde birçok dinamiğe bağlı olarak militarist bir toplumun ve meşru otoriter yapının dönüşümünden bahsedilebilmektedir.

Süreç içerisinde bakıldığında 1960 öncesi sivil-asker ilişkilerinde Osmanlı toplum yapısında var olan askeri vesayet kültürü hâkim olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Cumhuriyetin kurucusu olması bakımından sivil siyasi yapının askeri bütünlükten oluşmuş olması Huntington'ın sivil-asker ilişkileri kuramında sivil kontrolün sağlanmasının gecikmesine sebep olmuştur. Militarist kültürün izdüşümü askeri müdahaleler dışında askeri bütünlüğün toplumsal ve siyasal alanda sınıf sistemlerindeki ayrıcalıklı konumu ile görünürlüğünü devam ettirmiştir. Sivil-asker ilişkileri sürecini belirleyen askeri darbeler, muhtıralar ve darbe girişimleri Huntington'ın sivil-asker ilişkileri kuramına göre sivil kontrol mekanizmaların sağlanamamış olmasından kaynaklanmaktadır. 1960 darbesi sonrasında askeri yapı tarafından oluşturulan anayasal düzenin İç Hizmet Kanunu 35. maddesinde yer alan "Silahlı kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır." ifadesi (Çav, 2013: 348) sivil kontrolün eksikliğini göstermekle birlikte askeri müdahalelerin sebebine ve devamlılığına gerekçe oluşturmuştur.

Askeri darbelerin arka planında uluslararası güçlerin etkisinden kesin olarak bahsetmek zordur. Fakat darbe pratiklerinin ilki olan 1960 askeri darbe bildirisinde yer alan "NATO ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız"¹³ ifadesiyle ilgili olarak demokratikleşme sürecinde olan Türkiye sivil-asker ilişkilerine ve askeri darbe oluşumlarına somut olarak bahsetmek zor olsa dahi dış devletlerin etkisinden söz edilebilmektedir.

Profesyonel ordunun Cumhuriyet sonrasında kurum olarak geliştirilmesi ve devamlılık sağlanması amacıyla askeri eğitimin süreklilik kazanması 1935 yılında Osmanlı ordu bütünlüğünün Genelkurmay Başkanlığı'nın kurulmasıyla başlamıştır. Ordunun profesyonelleşmesi, kurumsallık kazanması ve sivil siyasi yapının dâhilindeki

¹³ "27 Mayıs Darbe Bildirisi". https://tr.wikisource.org/wiki/27_May%C4%B1s_Darbe_Bildirisi (Erişim Tarihi: 29.11.2021).

toplumsal sistemlerin dışında bir yapıya sahip olması Janowitz perspektifinde toplumsal bir kast haline gelerek toplumsal gerilimlere neden olabilmektedir (Feaver, 1996). Janowitz'in sivil–asker ilişkileri kuramına göre Türkiye sivil–asker ilişkilerini toplumsal alanda belirleyen askeri müdahalelerin temel sebebini ‘profesyonelleşen ordu’ oluşturmaktadır. Janowitz'in belirttiği olduğu ordu profesyonelleşmenin sonuçları Uluçakar (2018: 220) tarafından *kurumsal özerklik* halinin *siyasi özerkliğe* sebep olan davranışları farklılaştırdığı belirtilmiştir. Siyasal özerkliğin somut göstergelerinden biri olarak askeri darbe geleneğinin oluşturulmasına yasal zemin oluşturan anayasa eklentileridir. Yanı sıra 1980 darbesine neden olan etkenlerden biri olan cumhurbaşkanı seçimlerinin gecikmesi, sivil siyasi yapının ordu bütünlüğüne göre bürokratik yapıda yetersiz kalması üzerine Milli Güvenlik Kurulu'nun askeri darbeyi gerçekleştirenlere *tabii senatörlük* imtiyazının verilmesi Janowitz'in kuramında belirttiği gibi profesyonelleşen ordunun sonuçları olarak değerlendirilebilmektedir.

Sivil–asker ilişkilerine etki eden siyasi alanda ordu bütünlüğü ile ilişkilerin dönüşümüne etki eden gelişmeler süregelmiştir. Bu gelişmelerden biri 28 Şubat 1997 post modern darbesi sonrasında ordu bütünlüğü ve iktidar tarafından imzalanmış olan Emniyet-Asayiş-Yardımlaşma Protokolü'nün (EMASYA) iptal edilmiş olmasıdır (Çav, 2013: 355). Sivil siyasi mekanizma ve ordu arasında EMASYA iş birliğinin kaldırılması (2010) sivil kontrolün mümkün olması yönünde önemli hamlelerden birini oluşturmaktadır. Tarihsel çerçeveden değerlendirildiğinde 1997 darbesi ve öncesinde sivil kontrolün sağlanamadığı ve haliyle demokratik bir yapı kazanamamış sivil–asker ilişkileri söz konusudur. Toplumsal olarak askeri yapının özerk halini ifade eden anayasal değişiklikler ve ekonomik alanda 1961'de kurulan Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) varlığı askeri yapının toplumsal sistemlerin dışında bir konum ifade etmesine ve hegemonya sağlamasına neden olan sebeplerdendir. OYAK'ın kurulması askeri yapının sivil denetimlerden serbest tutulmasına sebep olan bir faktördür (Birdişli, 2008: 38).

Ulus-devletlerin demokratikleşmesi sivil siyasi yapının gücüne ve meşruiyet kaynağının salt olarak toplumda var olmasına bağlıdır. Meşruiyet kaynağında ikililik hali olarak ifade edilebilen demokratikleşme süreçlerine engel oluşturan askeri müdahalelerin meydana gelmesi sivil siyasi gücün yok sayıldığını göstermektedir.

Türkiye sivil-asker ilişkilerinin dönüşümüne sivil kontrolün kabulü, demokratikleşmenin ve sivil siyasal yapının desteklenmesi noktasında etki eden toplumsal gelişmeler söz konusudur. Demokratikleşme ve askeri otorite karşıtlığının somut olarak ilk örneği 1960 darbesi sonrası başlayan gençlik hareketleri olmuştur.

Alain Touraine (2004: 88-91) tarafından ifade edildiği gibi meşruiyetin 20. yüzyılda salt olarak siyasal seçimlerle ilişkilendirmenin dışında toplumsal hareketlerin kültürel ve siyasal sonuçları meşruiyetin belirlenmesinde etkili olmuştur. Modern toplumsal düzenin gelişmesi, toplumsal alanda özgürlükçü hareketlerin yaşanması bürokratik alanda demokratikleşmenin önünü açmıştır ve askeri müdahalelerin önüne geçen temel etken olmuştur. Nitekim askeri darbelerin süreç bakımından 1960'lı yıllarda neredeyse on yılda bir gerçekleşirken 1990'lı yıllardan sonra bu sürenin uzaması buna bağlıdır.

Türkiye sivil-asker ilişkilerinin yönünü belirleyen askeri müdahalelerin genel sebebi Huntington'ın belirttiği sivil kontrolün eksikliğidir. Sivil siyasal zeminin bürokratik alanda yetersizliği askeri bütünlüğün devlet yönetimine el koyması ile sonuçlanmıştır. Sivil siyasi yapının güçlenmesi askeri alanın denetim altına alınmasını sağlamaktadır. Siyasal yapının güçlendiği ve demokratikleşmenin sağlandığı 2000'li yıllar sonrası gelişmelere bakıldığında son yirmi bir yıllık süreçte 2007 askeri muhtırasının elektronik oluşum sergilemesi ve sonrasında askeri alana imtiyazlarla sonuçlanmamış olması ile 15 Temmuz 2016 tarihinde meydana gelen askeri darbe teşebbüsü sonucunda meydana gelen demokratik gelişmeler ve sivilleşme yönündeki atılan adımlar bu durumu kanıtlar niteliktedir. Sivil-asker ilişkilerinde sivil kontrolün kurumsal yapı olarak tüm toplumsal sistemler ile eşit konumlanması 2016 askeri darbe teşebbüsünün ardından sağlanmıştır.

Türkiye sivil-asker ilişkilerinde önceki askeri müdahalelerden farklı olarak bir darbe girişiminden sonra askeri imtiyazların aksine askeri alanın ayrıcalıklarının kaldırılmış olması, sivil siyasi zeminin güçlendiğini ve toplumsal alanın anti-demokratik girişimlerin karşısında olduğunu göstermektedir. Siyasal zeminin güçlenmiş olması askeri yapıya sivil denetimi mümkün kılmakla beraber sivil-asker ilişkilerinin araçsal uyumunu sağlamıştır (Yıldırım, 2019: 56).

Sivil-asker ilişkilerinin dönüşümüne sebep olan askeri yapının siyasal ve toplumsal konumunun değiştirilmesi sivil kontrol ile sağlanmıştır. Öte yandan ordunun profesyonelleşmesi askeri yapının özerklik kazanması ile kast haline gelmesine sebep

olmuştur. Dolayısıyla Janowitz'in kuramında belirttiği gibi askeri müdahalelerin sebebi ve sonucu profesyonelleşen ordu sebep olmaktadır. Şu da ayrıca belirtilmelidir ki 2016 darbe teşebbüsü sonrasında sivil–asker ilişkilerinde yapılan düzenlemelerle askeri yapının sınıfsallaştırılmadan mesleki olarak profesyonelleşmesi sağlanmıştır. Sivil–asker ilişkilerinin toplumsal çatışma ve askeri müdahaleler ile sonuçlanmaması için sivil siyasal yapının sivil kontrolünün mümkün olduğu düzlemde kurumsal ve mesleki olarak askeri profesyonelleşmenin sağlanması gerekmektedir.

Modern toplum düzeninde statü ve sosyoekonomik nedenlere bağlı eşitsizliklerin sosyal devlet anlayışı ile azalmış olması ordu profesyonelleşmesinin sınıfsallaşmasını ve ayrıcalıklı hale gelmesini engellemektedir. Dolayısıyla ordu profesyonelleşmesi Türkiye sivil–asker ilişkilerinin 1960'lı yıllarda olduğu gibi askeri müdahaleler ile sonuçlanmasından öte kurumsallaşması ve ordu yapısının gelişmesi anlamını taşımaktadır. Demokratik yapının korunması için sivil kontrolün sağlanması temel gerekliliktir, Türkiye sivil–asker ilişkilerinin geleceğinden siyasal yapının askeri bütünlüklere olan sivil denetimi ile bahsedilebilmektedir. Askeri müdahalelerin meydana gelmemesinin sağlayıcısı ve Türkiye sivil–asker ilişkilerinin geleceği ordu bütünlüğünün meslek ve hizmet odaklı profesyonelleşmesi ile sivil siyasi yapının subjektif kontrolü sayesinde mümkündür.

Janowitz'in askeri profesyonelleşmesinin zemini olan mutabakat eksenli sivil demokratik devlet modelinde profesyonelleşmenin Türkiye geleceğinde askeri özerk kurumsal yapıların sivilleştirildiği görülmektedir, bu durum askeri profesyonelleşmenin sınırlı kurumsal özerkliği içerisinde sivil–asker ilişkilerini belirleyen askeri otoritelerleşmenin ve hiyerarşik yapıların oluşmasına engel olacaktır. Kamusal alanda askeri ve sivil olarak ayrışan yapı, kurum ve sınıfsal sistemler toplumsal ayrışmalara sebep olmakla beraber sonucunda askeri vesayetin sürekliliğini tayin ederek anti-demokratik yönelimlere sebep olabilecektir. Dolayısıyla sivil–asker yapısının kamusal alanda hiyerarşik ayrışması sivil kontrolü mümkün kılamayacaktır. Askeri sosyoloji dahilinde bir toplumsal sistem ve sosyal organizasyon olarak ordu kurumunun ve askeri bütünlük ile toplumsal ilişkilerin analizi bu tez çalışmasında asker–sivil ilişkilerinde değişen sürecin demokratikleşme ölçütüne göre değerlendirilmiştir. Karşılaştırılma yapıldığında Huntington'ın sivil kontrol kuramının Türkiye sivil–asker ilişkilerinde uygulanabilirliği demokratikleşme yönlü olsa dahi

asker-devlet ve toplum ilişkiselliğinin sosyokültürel boyutları düşünüldüğünde tek bir yöntem olarak sürdürülmesi toplumsal yapıda ayrışmalara, ötekileştirilmelere sebep olacaktır. Dolayısıyla Türkiye sivil-asker ilişkilerinin uzak geleceğinde benimsenmesi uygun olan yöntemin askeri yapıları toplumsal sistem olarak ayrıştırmadan uyumlu ilişkiler kurmayı amaçlayan Janowitz'in mutabakat/uyum eksenli sivil-asker ilişkileri model olduğu düşünülmektedir.

6. SONUÇ

Sivil-asker ilişkilerinin birçok kavram ve temel iki kuram üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş olan bu çalışma nihayetinde Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini sosyolojik boyutta analizini sunmaktadır. Bu çalışma temelinde sivil-asker ilişkileri çalışmalarında sosyolojik bakışın eksikliğinden dolayı literatüre katkı sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Sivil-asker ilişkileri çalışmaları literatürde siyaset bilimi kapsamında geliştiği ve sosyolojik boyutu geri planda kaldığı görülmektedir. Sivil-asker ilişkilerinin toplumsal boyutunun geri planda kalmasındaki sebebin Cumhuriyet öncesi dönemden vesayet olan yöneten- yönetilen ilişkisine bağlı olduğu düşünülebilir. 1960 yılı ve sonrasında meydana gelen askeri müdahaleler temel alınarak Türkiye sivil-asker ilişkilerini belirleyen ve unutilan toplumsal etkenler sivil-asker ilişkilerinin sosyolojik boyutu kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada aynı zamanda Türkiye’de askeri sosyolojiye dair bilgi birikimine katkı sağlamayı amaçlanmıştır. Askeri sosyoloji disiplinlerarası bir alan olarak ordu ve toplum ilişkisine, bir sosyal organizasyon olarak ordu kurumunun işlevi ve mekanizmaları ile askerlik mesleğinin işlevine odaklanır. Kısaca bahsetmek gerekirse, askeri sosyolojinin gelişimi 18. ve 19. yüzyılda Auguste Comte, Alexis de Tocqueville, Herber Spencer ve Max Weber gibi erken dönem sosyologlarının çalışmalarında askeri sosyolojinin temellerinin atıldığı söylenebilir fakat kapsamlı olarak alana dair kuramsal bütünlüğün oluştuğu görülmemektedir. 20. yüzyılda C.W. Mills’in çalışmalarını kaynak edinen Gaetano Mosca’nın askeri sosyoloji alanındaki çalışmaları alanın kurumsallaşmasını sağlayan önemli etkenlerden biri olmuştur. Askeri sosyolojiye alanı dahilinde ilk çalışma ordu bütünlüğü içerisinde Samuel A. Stouffer tarafından oluşturulan ordu kurumu içinde toplumsal normlara ilişkin çalışma karşılık gelmiştir. Askeri sosyoloji alanının kuramsal çerçevesini oluşturan ve askeri sosyolojinin kurucusu Janowitz’in yanı sıra başka bir kuramsal değerlendirme olarak Huntington’ın ve devamındaki kuramcılarının çalışmaları ile askeri sosyolojinin gelişimi süregelmektedir.

Askeri kurumların ve sivil-asker ilişkilerinin sosyolojik boyutu askeri kurumların, yapılanmaların ve ilişkilerin toplumsal sistemlere ve ilişkilere ne ölçüde yansıdığına, toplum ve askeri yapı arasındaki karşılıklı etkileşimin ölçüsüne bağlıdır. Türkçe

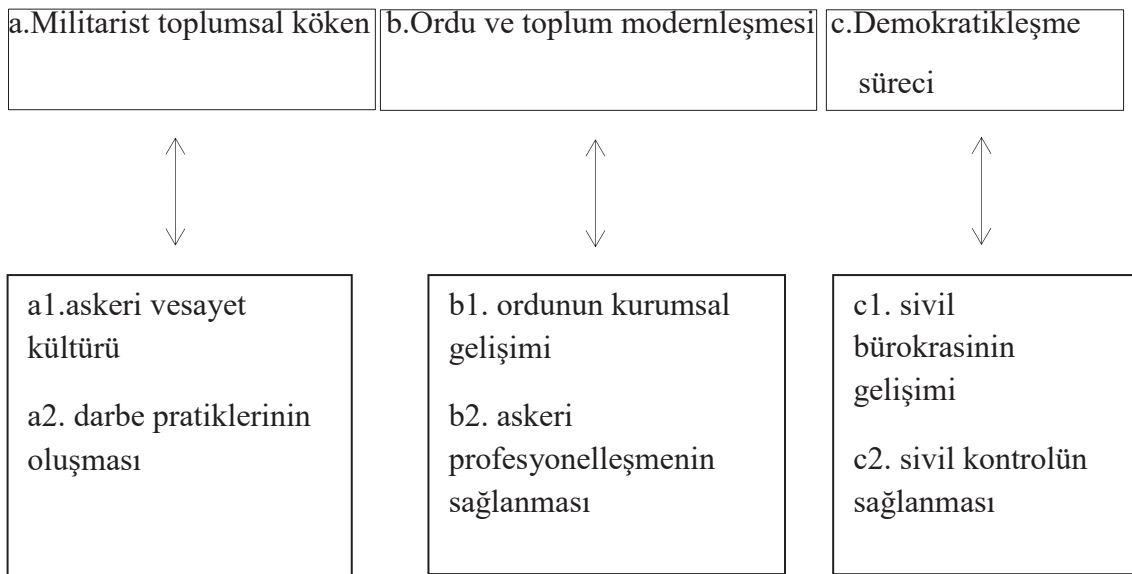
literatüründe askeri sosyolojinin gelişimi çoğunlukla uluslararası literatürde gelişen kuramsal boyuttan uzak biçimlenmiş olup askeri sosyoloji kapsamında yer alan çalışmalar genellikle siyasi yapılar ve ilişkiler çerçevesinde oluşturulmuştur. Türkçe literatürde askeri sosyolojinin kuramsal bütünlüğünün gelişmemiş olması yapılan çalışmalar yeterli olmamasına ile ordu çalışmalarının siyaset eksenli oluşmasından dolayı sosyolojik boyutların değerlendirilmesinin önüne geçmesine bağlanabilir. Askeri sosyolojinin kurucusu Morris Janowitz'ın çalışmalarına bakıldığında temel kabulün ordunun toplumsal bir organizasyon olduğu gerçeğidir, öte yandan Samuel P. Huntington başta olmak üzere siyaset bilimcilerin askeri alan çalışmaları temelde iktidar mekanizmaları ve siyasi zemin ile ilişkilendirilerek ordunun kurumsallaşması üzerinden ilerlediği görülmektedir. Dolayısıyla sivil-asker ilişkileri çalışmalarının Türkiye literatüründe sosyolojik analizinin eksikliği söz konusudur.

Çalışmanın hipotezlerinden biri olan “Türkiye sivil-asker ilişkilerini belirleyen askeri müdahalelerin sebepleri çoğunlukla sosyolojik sebeplere dayanmaktadır (i)” hipotezi doğrulanmıştır. Sivil-asker ilişkilerinin toplumsal boyutunu kapsamlı olarak ele alan Janowitz, askerlik mesleğini kurumsal analizlerini, asker bireylerin toplumsal yapı ile etkileşimleri, savaş deneyimlerini çalışmalarında yer vermiştir. Janowitz, ordu kurumunun sosyolojisi diğer toplumsal sistemlerde olduğu gibi ele alınması gerektiği ve sivil-asker ilişkileri toplumsal bir olgu olduğu görüşündedir. Öte yandan Janowitz, toplumsal zeminde asker ve sivil olarak ayrışmaların sivil-asker ilişkilerinde mesafe yaratacağı ve askeri yapının hiyerarşik konumu güçlendirerek askeri müdahalelere sebep olabileceği görüşüne sahiptir. Öyleki Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini belirleyen etkenlere bakıldığında tarihsel süreçte asker bireylerin devlet yönetimindeki konumları etkili olması toplumsal bir olgudur ve sivil-asker ilişkilerine etki eden askeri müdahaleler asker ve sivil yapının kutuplaştırılması sonucu meydana gelmiş toplumsal sorun olarak düşünülmelidir. Bu noktada dikkate alınması gereken husus asker ve sivil yapının sınıflandırılmaya tabii olmadan sivil siyasi iktidar tarafından Huntington’ın sivil-asker ilişkileri kuramının temel kavramı sübjektif sivil kontrolün uygulanabilirliğini sağlamaktır. Sivil-asker ilişkileri literatürüne temel katkıyı sağlaması bakımından bu tez çalışmasına kaynaklık eden Huntington’ın sivil kontrol kuramı sivil siyasi otoritenin askeri otoriteler üzerinde denetimine ve askerlik mesleğinin sınırlı özerk alan içerisinde gelişmesini önceler. Türkiye sivil-asker

ilişkilerinde askeri otoritenin sivil siyasi otoritelere tabii olmaması ve sivil alanı tahakkümüne almış olması askeri müdahalelerin nihai sebepleri olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın temel savını sebepleri ve sonuçları sosyal süreçlerle ilgili olan askeri müdahalelerin ve sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşme yönlü dönüşümünün toplumsal değişmeden ve demokratikleşmenin sosyal zeminde kabulünden kaynaklanmakta olduğu görüşü oluşturur. Çalışmanın nihai tezi Türkiye sivil-asker ilişkilerinin toplumsal değişme sürecinin bir etkisi ve yönelimi sonucunda dönüşüm geçirdiğidir. Sivil-asker ilişkilerinin toplumsal sebep ve sonuçlarına ilişkin arka planı sivil-asker ilişkilerinin yönünü belirlemiştir.

Sivil-asker ilişkilerini belirleyen belli toplumsal kalıplar, sosyal ilişkiler ve sınıfsal ayrım Cumhuriyet öncesi tarihsel dönemde militarist yapılaşmanın var olduğu kabul edilmektedir. Militarist toplumsal yapının vesayet biçiminde devletin askeri otoritelerce kurulması ile meşruiyet kazanması hali sivil siyasi ve toplumsal düzende tahakkümü olarak demokratikleşme sürecinde olan ulus-devlette varlığını kabul ettirdiğini askeri müdahaleler ile göstermiştir. Dolayısıyla sivil-asker meselesinin toplumsal kaynaklı yapmış olan sebep militarist toplum düzeni ve ilişkili olarak askeri vesayetın toplumsal meşruiyetidir. Bununla beraber toplumsal değişme sivil-asker ilişkilerinin değişen görünümünün belirleyicisi olmuştur. Sivil-asker ilişkilerinin dönüşümünde toplumsal değişmenin etkisi şu kavramsal yapı ile açıklanabilmektedir: militarist toplumsal köken, ordu ve toplum modernleşmesi, demokratikleşme süreci.

Şekil 4.1. Sivil-asker ilişkilerinin dönüşümünde toplumsal değişimin etkisi (Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.)

Teorik bir çalışma özelliğine sahip bu çalışmanın hipotezlerinden biri olan “Türkiye sivil-asker ilişkileri toplumsal değişme odaklı bir dönüşüme sahiptir (v)” hipotezinin Şekil 4.1’de doğrulandığı görülmüştür. Türkiye sivil-asker ilişkilerinin sosyolojik boyutu toplumsal değişmeler ile ilişkilendirilmektedir. Öyleki militarist toplumsal kökenin varlığını askeri vesayet kültürü ile devam ettirmiştir ve dolayısıyla askeri otoritenin tahakküm gücü darbe pratikleri ile inşa edilmeye çalışılmıştır. Askeri müdahaleler meşruiyet sağlayan ve 2016 yılında meydana gelen askeri darbe girişimi öncesindeki askeri müdahalelere toplumun topyekûn tepki ile karşılaşmamasına sebep olan etken militarist toplumsal kökendir. 1960-2016 yılları arası sivil-asker ilişkilerindeki dönüşümü belirleyen toplumsal değişimin kaynağı modernleşme ve demokratikleşmenin gelişimidir.

Çalışmanın başka bir hipotezi olan “Türkiye sivil-asker ilişkileri sübjektif ve objektif kontrolün oluşmamasından dolayı problem haline gelmiştir (iv)” hipotezi ordu kurumunun kurumsallaşması ve askeri profesyonelleşmeyle ilgilidir. Türk modernleşmesinin ordu ve devlet kaynağından halka olan yönelimi dönüşüm içerisinde, sivil-asker ilişkilerini belirleyen etkenlerden biri olarak ordu ve toplum modernleşmesinin somut göstergelerini askeri yapının kurumsal gelişiminde ve askeri profesyonelleşmenin sağlanmasında görülebilmektedir. Askeri sosyoloji kuramsal bütünlüğü kapsamında askeri profesyonelleşme önemli konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Askeri profesyonelleşme kavramı geleneksel devlet ve toplum modelinde olan ‘ehlileşmek’ anlamından farklı olarak ‘askerlik pratiğinin meslek olarak gelişimini’ ifade etmektedir. Kuramsal gelişimi Soğuk Savaş yıllarına karşılık gelen profesyonel askerlik kavramı ilk olarak Morris Janowitz tarafından kuramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Janowitz askeri profesyonelleşmenin toplumsal yarar sağladığı ölçüde sivil-asker ilişkilerinde uyumu pekiştirici ve askeri profesyonelleşme bir süreç olarak sivil-asker ilişkilerinde mutabakat eksenli olduğu sürece gerekli olduğunu fakat askeri profesyonelleşmenin toplumsal yapıda sınıf ayrımını tetikleyebilen ve sivil-asker ilişkilerinin çatışma durumları yaratabileceği görüşündedir. Öte yandan askeri profesyonelleşme kavramına ilişkin Huntington’ın görüşü, askeri profesyonelleşmeyi sivil kontrolün sağlanmasının koşulu olduğunu

objektif sivil kontrol kavramı ile açıklamıştır. Huntington'a göre askeri profesyonelleşme sivil-asker ilişkilerini belirleyen ordunun öz denetimini ifade etmektedir, özerk bir kurum olarak ordu kurumunu askeri sorumluluklar içerisinde sınırlı özerkliğe tabii olması için objektif sivil kontrolün sağlanması gereklidir.

Türkiye sivil-asker ilişkilerini belirleyen başka bir etken demokratik yapı ve demokratikleşme sürecidir. Sivil bürokratik yapı demokratik devletlerin rejim ve iç siyasetin gelişimi için önem arz eder. Türkiye demokratikleşme süreci askeri yapının anti-demokratik hareketlilikleri sebebiyle tarihsel süreç içerisinde kesintiye uğramış, sivil bürokrasinin oluşumu ve gelişimi gecikmiştir. Sivil siyasi ve toplumsal zeminde askeri tahakkümün varlığı sivil bürokrasinin meşruiyetinin önüne geçmiştir, iktidarın meşruiyeti halkın seçimleriyle belirlenen demokratik devletlerde askeri otoritenin gücü demokratikleşmeyi geriletmiştir. Değişen toplumsal koşullar sonucunda demokratikleşmenin toplumsal kabulü ile sivil-asker ilişkilerinde belirlenen politik yönelim sivil bürokrasinin gelişimini ve sivil kontrolün sağlanmasına sebeptir. Dolayısıyla askeri bütünlüğün siyasi ve toplumsal konumu yeniden biçimlendirilmiştir.

Çalışmanın analiz bölümü olan beşinci bölümünde askeri otoritenin demokratik devlet içerisinde sivil iktidar konumuna toplumsal hafızada yer edinmiş meşruiyetinin somut göstergeleri olan 1960-2016 yılları arası yaşanan askeri müdahaleler ile geçen süreç ele alınmıştır. Sivil-asker ilişkilerinde askeri otoritelerin etkin olduğu 1960-2016 yılları arası süreç; militarizm ve dolayısıyla askeri vesayet kültürü, askeri profesyonelleşme süreci, sivil kontrolün aşamaları ve sivil-asker ilişkilerinin dönüşümü çerçevesinde dönemlere ayrılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucu kapsamında yeniden ele almak gerekirse, 1960-2016 yılları arası sürecin modernleşmenin ve demokratikleşmenin yoğun olarak toplumsal yapıda somut karşılığının var olduğu buna karşıt militarist toplumsal geçmişe sahip Türkiye'nin askeri vesayet kültürü ile askeri otoriteler tarafından anti-demokratik eylemlerin yaşandığı sürece karşılık geldiği söylenebilir. Askeri otoritenin 1960 yılında başlayan darbe pratikleri ile devleti korumak ve kollamak amacı altında askeri vesayet kültürünün devam ettirdiği ve sivil siyasi mekanizmaların demokratik seçimle iktidar konumuna erişmesi bu çalışmanın literatüre kavramsal açıdan katkısı olan 'otorite kayması' kavramı ile açıklanmıştır. Asker-sivil ilişkilerinin derinleşmesine sebep olan

askeri darbe pratikleri ile demokratik otoritenin yerini vesayet kültürünün oluşturduğu askeri otoriteye bıraktığı 1960-1970 yılları arası 1960 darbesi sonrası dönem, Janowitz’ın belirttiği asker ve sivil kutuplaşmasının derinleşmesine sebep olmuş ve askeri yapının toplumsal konumunu ayrıştırarak demokratik yapıyı etkilemiştir. 1960 darbesinin olduğu toplumsallık içinde militarist yapının geçerli kitlede meşruiyetini koruması ile sivil siyasi yapının ve otoritenin yeterli olmamasına karşılık meydana geldiği düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın başka bir hipotezi olan “Türkiye sivil-asker ilişkileri çoğunlukla vesayet kültür altında militarist bir yapıya sahip olmuştur (ii)” hipotezinin doğrulandığı görülmektedir.

Toplumsal değişimin nihai etkeni modernleşme, toplumda ideolojik yönelimlerin artması ve uluslararası alanda bilgiye erişimin gelişmesi gibi değişen toplumsal koşullar ile askeri otoritenin gücünü askeri darbe girişimleri ile gösterme biçimleri artarak ilerlemiştir. Neredeyse on yılda bir askeri yapı darbe girişimleri ile tahakküm gücünü arttırmıştır. Janowitz kuramında asker-sivil ilişkilerinin otorite ve güç temelinde sınıfsal ayrımına gidebileceği görüşüne ve buna sebep olan etkenin askeri profesyonelleşme yöneliminin objektif sivil kontrolün sağlanmasının dışında bir boyutta ilerlemesinin bir sonucudur. Askeri profesyonelleşme ve sivil kontrolün sağlanması bir süreç olarak askeri müdahaleler sebebiyle gecikmiştir ve haliyle Türkiye demokratikleşmesini etkilemiştir.

“Türkiye sivil-asker ilişkileri demokratik yapılanma içerisinde sivilleşme ve sivil kontrole ihtiyaç duyar (iii)” hipotezinin geçerliliği görülmüştür. 1980-1990 yılları arası dönemde yaşanan 12 Eylül 1980 darbesi ve sonrasında gelişen askeri otoritenin sert müdahaleleri Türkiye’de sivil siyasi bürokraside sivil kontrol sağlanması yönünde algıya sebep olmakla beraber asker-sivil yapının toplumsal ve siyasal alanda sınırları keskinleşmiştir. Huntington’ın kuramında yer aldığı gibi askeri otoritenin ordu dışı özerkliğinin genişliği sivil otoritenin oluşmasını ve sivil kontrolün sağlanamamasına sebep oluşturur. Asker-sivil ilişkilerinde militaristleşmeden sivilleşmeye yönelik dönüşümün siyasal etkisi 1990’lı yıllardan itibaren söz konusu olan Avrupa Birliği uyum sürecidir. Öte yandan asker-sivil ilişkilerinde dönüşümünün bir başka toplumsal etkisi zorunlu askerlik süresinin kısaltılmasıdır. Yanı sıra vesayet kültürünün yerini profesyonel askerlik sürecinin gelişim gösterdiği düşünülmektedir. Dolayısıyla zorunlu askerliğe toplumsal bakışın ve buna imkân veren toplumda başat militarist

ideolojinin değiştiği söylenebilmektedir. Garnizon devlet görünümüne son olarak sebep veren 28 şubat 1997 askeri darbe girişimidir. 1990-2016 yılları arasında askeri vesayetin izlerinin silinmesi toplumsal değişim, içsel ve dışsal koşullar, gizli-silahlı yapılanmalar ve gelişen sivil bürokrasi ile ilgilidir, değişen hkmetlerin orduyu kontrol altında tutmaya çabaları sübjektif sivil kontrolün uygulanmaya başlandığının göstergesidir. Sivil kontrole ilişkin yansımaların askeri yapının toplumsal konumundaki ve bürokratik alanda geçerliliği üzerinde de değişime sebep olduğu düşünülmektedir. Askeri otoritenin anti-demokratik yönelimlerinden son olarak 2016 yılında meydana gelen darbe teşebbüsü olduğu söylenebilir. Darbe teşebbüsünün gerçekleşememiş olması ve toplumsal karşıtlık ile sonuçlanması sivil siyasal otoritenin gelişmişliği ile ve demokratik bilincin oluşmasıyla ilgilidir. Askeri bütünlüğün sivil kontrolünün toplumsal kabulü 2016 askeri darbe teşebbüsü sonrasında siyasal ve toplumsal alandaki konumunun değişmesi ile somut olarak görünürlük kazanmıştır.

Askeri yapının siyasal bürokratik zemindeki konumu 1960 darbesinden 2016 darbe girişimine değin ayrıcalıklı bir grnrlğe sahip olmuştur. Devletin toplumsal yapıyı toplum mühendisliği biçiminde belirlediği ve modernleşmenin tepeden inme ci biçiminde toplumsal sistemler özelinde oluşturulduğu yapıda ordunun bürokratik zemindeki konumu toplumsal alanda ayrıcalıklara sahip olması ile devam etmiştir. Siyasal alanda askeri bütünlüklerin ayrıcalıklı konumu ordunun vesayet temelli oluşu ile Osmanlı döneminden gelen devlet yönetiminin askeriye kökenli oluşu etkili olmuştur. Cumhuriyet sonrasında devlet yönetiminin militer yapılaşma 1960'lı yıllarda sivil siyasal yapının gelişmesiyle askeri müdahaleleri meydana getirmiştir. Militerleşmenin hâkim olduğu siyasal ve toplumsal yapıya yasal gücü sağlayan askeri müdahaleler sonucunda anayasa değişiklikleri imkân sunmuştur. Askeri otoritenin 1961 ve 1982 anayasa değişikliklerinin sivil siyasal zeminin militerleşmesine etki ettiği ve tahakkümünü gücünü arttırdığı görülmüştür. Militerleşmenin sivilleşme ile süreç kazandığı anayasal ve bürokratik sistemde asker-sivil ayrışmasının ve sivil denetiminin geçerliliğinin sağlanması 2016 askeri darbe girişimi sonrasındaki yapılan değişikliklere karşılık gelmektedir. Değişiklikler temelde anayasal ve bürokratik yapıda askeri bütünlüğün otoritesini kısıtlayıcı nitelikte olmuştur. Demokratik yapının korunmasını amaçlayan bu değişiklik Huntington'ın sivil denetim kuramının sağlanmasında öncelik oluşturmuştur.

Çalışmanın temel hipotezlerinden son olarak “Türkiye sivil-asker ilişkilerinde dönüşüm militaristleşmeden sivilleşmeye yönelik bir dönüşümü gerçekleştirmiştir (vi)” hipotezinin doğrulandığına ulaşılmaktadır. 2016 askeri darbe girişimi sonrasında yapılan değişiklikler neticesinde askeri yapının toplumsal konumu dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm kimilerine göre siyasi bir başarı olarak düşünülebilir, bu çalışmada ulaşılan sonuç militaristleşmeden sivilleşmeye yönelik dönüşümün toplumsal değişim ve demokratikleşmeden kaynaklı olduğudur. Belirtmelidir ki 2016 yılında meydana gelen darbe girişimi sivil-asker ilişkilerinin sivilleşmeye yönelik değişimine etkili olmuştur. Askeri müdahaleler sonucu askeri bütünlüğün toplumsal yapı içerisindeki konumu devlet yönetiminde kazanılan otoriter gücün göstergesi olarak ordu üst sınıf hiyerarşik konuma sahip olmuştur. Buna imkân veren diğer etkenler ise Türk modernleşmesinde ordu temelli modernleşmeye dayanması ile ordunun dini karşılığının sembolik anlamı kutsal olduğu gerçeğidir. Öte yandan askeri yapının kamusal alanda ayrıcalık sahibi olduğunun ve sınıfsal ayrımın göstergeleri olarak toplumsal kurumlardan ayrı olarak kurumsallaşmasını sağlamıştır. Bu genel görünümün 2016 askeri darbe teşebbüsü ile kırılması toplumsal değişimin, demokratik yapının gelişmesinin bir ürünüdür. Janowitz, asker-sivil ilişkilerinde sınıfsal ayrım demokratikleşmeye engel oluşturan ve sivilleşmenin sağlanamamasına etken olduğu görüşündedir.

Sivilleşme yönlü bürokratik zeminde yapılan değişiklikler toplumsal değişimin bir nedeni olduğu söylenebilir. Sivil-asker ilişkilerinde sivilleşme ve sivil kontrolün sağlanmasını askeri yapının siyasal ve toplumsal konumunu belirleyen dönüşümler devletin demokratik ordunun sınırlı özerk alan içerisinde Janowitz bağlamında uyumlu ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Askeri sosyoloji ve sivil-asker ilişkileri çalışmalarının Türkçe literatürde gelişmesine ve alanın gelişmesine katkı sunmayı ümit eden bu çalışma genel bağlamda Türkiye sivil-asker ilişkilerinin Huntington'ın ordu-siyaset ilişkileri kuramında sivil kontrol yöntemi ile demokratikleştiği ve Janowitz bağlamında ordunun yönetsel veya siyasetçi bir kuvvet bütünlüğü olmasının aksine toplumsal yapının bir parçası olarak devlet güvenliğine hizmet eden devlet yapısının altında bir bütünlük olduğu yönünde dönüşüm gerçekleştiği kanısına sahiptir. Temel savını asker-sivil ilişkilerinin belirleyen etkenin siyasal sebepli olduğu gibi toplumsal değişmeden ve toplumsal faktörlerden de kaynaklı olduğu görüşü oluşturur.

KAYNAKLAR

- Acar, M., & Bilir, H. (2013). Türkiye’de Sivil Anayasa Arayışları, Anayasal İktisat ve Anayasada Bulunması Gereken İktisadi-Mali Hükümler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(24), 87-96.
- Afşar, Ö. A. (2019). 15 Temmuz’a Giden Süreçte Türk Demokrasisinde Sivil-Asker İlişkileri. *İnsan&İnsan*, 6(22), 737-766.
- Akça, İ. (2006). Militarism, Capitalism and the State: Putting The Military In Its Place In Turkey. *Unpublished Postgraduate Thesis*. İstanbul.
- Akçakaya, M. (2016). Weber’in Bürokrasi Kuramının Bygünü ve Geleceği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 275-295.
- Akıncı, A. (2013). Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 39-58.
- Akıncı, A. (2014). Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 55-72.
- Aköz, M. (2010). Sosyal Değişme Bağlamında Askeri İhtilallerin Toplumsal Sebep ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi (Türkiye 1960 Ve 1980 Askeri İhtilalleri Örneği). *Yüksek Lisans Tezi*. Kırıkkale : Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksakal, E. (2017). Türk Sosyologlarının Osmanlı Toplum Yapısına Dair Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. *Doktora Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Akşit, B., Kalaycıoğlu, S., Varoğlu, K., & Çakar, M. (2007). A Comparison of Civil–Military Attitudes: The Case of Turkey. G. Caforio (Dü.) içinde, *Cultural Differences between the Military and Parent Society in Democratic Countries* (s. 319-325). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Akılmaz, G. (2004). Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2).
- Akyürek, S. (2010). *Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu*. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi. Ankara: Bilgesam Yayınları.
- Akyürek, S., Serap, K. F., Atalay, E., & Bıçaksız, A. (2014). *Sivil - Asker İlişkileri ve Ordu - Toplum Mesafesi*. Ankara: Bigesam Yayınları.
- Alabarda, Y. (2016). Demokratik Sivil-Asker İlişkileri Kapsamında TSK’nın Dönüşümü. *Liberal Düşünce Dergisi*, 21(84), 5-17.
- Allum, P. (1995). *State and Society in Western Europe*. Cambridge: Polity.
- Altınay, A. (2004). *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.
- Altınay, A. (2009). “Tabulaşan Ordu, Yok Sayılan Militarizm. Türkiye’de Metodolojik Militarizm Üzerine Notlar. Ö. Laçiner içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler* (s. 1245-1257). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Altınay, A. G. (2005). *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender, and Education in Turkey*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Altınay, A. G., & Bora, T. (2009). Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* (Cilt 4, s. 140-154). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altındal, A. (1994). *Laiklik: Enigmaya Dönüşen Paradigma*. İstanbul: Anahtar Yayınları.
- Altınpınar, M. (2020). Sınırsız Güvenlik. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 20(1), 73-86.
- Altunışık, M. B., & Tur, Ö. (2005). *Turkey: Changes of Continuity and Change*. New York: Routledge.
- Arcayürek, C. (1986). *Demokrasi Dur: 12 Eylül 1980*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aslan , Ö. (2017). 15 Temmuz Sonrası Askeri Eğitimin Demokratikleştirilmesi: Fırsatlar, Riskler ve Yol Haritası. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22(85), 37-55.
- Ateş, B. (2020). Askeri Sosyoloji: Kuruluş, Gelişim ve Gelecek Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Journal of War Studies*(1), 53-74.
- Bağlı, M. (2021). Cumhuriyet Döneminde Demokrasi Mücadelesi. A. Palabıyık, & Y. Koç (Dü) içinde, *Türkiye’de Tek Partili Yıllar (1923-1950) Bir Dönem Panoraması* (s. 129-146). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Bal, İ., & Laçiner, S. (2004). Küresel Terörle Mücadelede ABD Güvenlik Politikalarının Türkiye’nin İç Güvenliğine Yansımaları. İ. Bal içinde, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Barbak, A. (2015). Sivil Kontrol Kavramının 17’nci Yüzyıldan Günümüze Gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(4), 869-902.
- Baştürk, E. (2013). Bir Kavram İki Düşünce: Foucault’dan Agamben’e Biyopolitikanın Dönüşümü. *Alternatif Politika*, 5(3), 242-265.
- Belge, M. (2011). *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (1972). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Biderman, A. D. (1964). Sequels to a Military Career: The Retired Military Professional. M. Janowitz içinde, *The New Military Changing Patterns of Organization* (s. 287-338). New York: Russell Sage Foundation.
- Bilgin, O. (2020). 15 Temmuz Direnişi ve Türkiye’de Bonapartizm, Demokrasi ve Milliyetçilik Denklemini. A. Mumyılmaz (Dü.) içinde, *Darbeler Tarihi, Siyaseti, Sosyolojisi* (s. 103-118). Ankara: Orion Yayınları.
- Birand, M. A. (1987). *The General's Coup in Turkey: An Inside Story of 12 September 1980*. London, Washington: Brassey's Defence Publishers.
- Birand, M. A. (1994). *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Birdişli, F. (2008). *Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye’de Siyasal Hayat*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Blaker, J. R. (1990). *An Anatomy of the Dilemma*. New York: Praeger.

- Born, H. (2007). Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Kontrolü. G. Caforio içinde, *Askeri Sosyoloji* (Z. Uzun, & H. Bayramlık, Çev., s. 151-166). Ankara: Nobel Yayınları.
- Bozdemir, M. (1982). *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Bozkurt, Ö. (2018). Anılarda 12 Mart Muhtırası: “Bizden Başka Herkesin İktidarda Olduğu O Dönem”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 209-243.
- Börklüoğlu, L. (2010). 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi (1960-1965). *Yüksek Lisans Tezi*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Bulut, S. (2009). 27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(19), 73-90.
- Burak, B. (2011). Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri. *History Studies*, 3(1), 45-67.
- Burk, J. (1991). Introduction: A Pragmatic Sociology. M. Janowitz içinde, *On Social Organization and Social Control* (s. 1-58). Chicago : University of Chicago Press.
- Burk, J. (1993). Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research. *Armed Forces and Society*, 19(2), 167-185.
- Burk, J. (1994). *The Military in New Times: Adapting Armed Forces to a Turbulent World* (Cilt I). Routledge.
- Burk, J. (2000). The Citizen Soldier and Democratic Societies. *Citizenship Studies*, 149-165.
- Burk, J. (2002). Theories of Democratic Civil-Military Relations. *Armed Forces&Society*, 29, 7-29.
- Caforio, G. (2007). Bazı Tarihsel Notlar. G. Caforio (Dü.) içinde, *Askeri Sosyoloji* (Z. Uzun, & H. Bayramlık, Çev., s. 7-27). Nobel Yayıncılık.
- Cahen, C. (1968). *Pre-ottoman Turkey*. London: Sidgwick & Jackson.
- Calder, K. E. (2010). *Embattled Garrisons: Comparative Base Politics and American Globalism*. Princeton : Princeton University Press.
- Canveren , Ö. (2021). Türkiye’de Ordu - Siyaset - Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 45(1), 125-153.
- Cem , İ. (1998). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi* (13. b.). İstanbul: Can Yayınları.
- Cemal, H. (2000). *Tank Sesiyle Uyanmak: 12 Eylül Günlüğü*. İstanbul : Doğan Kitapçılık.
- Cevizoğlu, H. (1998). *28 Şubat: Bir Hükümet Nasıl Devrildi*. İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Cizre, Ü. (2004). Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz. A. İnsel, & A. Bayramoğlu içinde, *Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye’de Ordu* (s. 135-162). İstanbul: Birikim Yayınları.

- Cizre, Ü. (2005). *Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*. (C. Ekiz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Clausewitz, C. V. (2003). *Savaş Üzerine*. (Ş. Yalçın, Çev.) Eriş Yayınları.
- Coser, L. (2008). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*. (S. Toker, & İ. Mazman, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Cottrell, L. S. (1959). Foreword. M. Janowitz içinde, *Sociology and Military Establishment* (s. 5-7). New York: Russell Sage Publications.
- Crabb, T., & Segal, D. (2015). Military Sociology. D. A. Bearfield, & M. J. Dubnick içinde, *Encyclopedia of Public Administration and Public Policy* (Cilt III). Taylor and Francis.
- Çapoğlu, G. (1997). *Yepyeni Bir Türkiye İçin*. Ankara: Ansav Yayınları.
- Çav, E. (2013). *Türkiyede Askeri Uygulama: Askerler ve Askerlik Üzerine Deneyim, Gözlem ve Düşünceler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi* (3. b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çaylak, A. (2011). *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Çiftçi, M. (2019). Darbe Mahkeme Kararları Işığında Türkiye'de Ak Parti Döneminde Askeri Vesayet. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.
- Çiftçi, O. (2006). Ordu-Siyaset İlişkileri: 1920-1938. *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4), 17-44.
- Çilliler, Y. (2020). Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri (1980-2019). A. Mumyalmaz (Dü.) içinde, *Darbeler Tarihi, Siyaseti, Sosyolojisi* (s. 29-54). Ankara: Orion Yayınları.
- Çoşkun, V., & Erdem, F. H. (2009). Askeri Yargı ve Askeri Vesayet. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(20), 87-136.
- Dahl, R. (2010). *Demokrasi Üzerine*. (B. Kadioğlu, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and its Critics*. New Haven: Yale.
- Demir, F. (2004). Sivil - Asker İlişkileri: Kuramsal Çerçeve ve Seçilmiş Ülkeler. *Yüksek Lisans Tezi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, F. (2019). *Ordunun Sivil Kontrolü: Kuramsal Çerçeve ve Seçilmiş Ülkeler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Desch, M. (1999). *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Desch, M. D. (2008). *Power and Military Effectiveness: The Fallacy of Democratic Triumphalism*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Dimitrios, R. (2011). New Introduction. K. Liebknecht içinde, *Militarism and Anti - Militarism* (s. 5-8). Montreal/ New York/London: Black Rose Books.
- Doğan, İ. (2019). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Ankara: Astana Yayınları.
- Doğru, O. (1994). *27 Mayıs Rejimi: Bir Darbenin Hukuki Anatomisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Duman, M. Z. (2019). Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri. *İnsan&İnsan*, 6(20), 145-164.

- Duman, M. Z. (2007). Türkiye'de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili. *Sosyoekonomi*, 1, 33-46.
- Duman, M. Z. (2019). Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri. *İnsan&İnsan*, 6(20), 145-164.
- Durkheim, E. (2016). *Toplumbilim Dersleri*. (Ö. Ozankaya, Çev.) Cem Yayınevi.
- Eatwell, R., & Wright, A. (1999). *Contemporary Political Ideologies: Second Edition*. New York: Continuum International Publishing Group.
- Eisenstddat, S. N. (1966). *Modernization. Protest and Change*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Emiroğlu, A. (2011). 27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti'nin Tasfiyesi. *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 1(1).
- Erbaş, H. (2009). *Küreselleşme, Kapitalizm ve Toplumsal Dönüşümler*. PALME YAYINCILIK.
- Erdoğan, M. (1999). *28 Şubat Süreci*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Erdoğan, M. (2001). Siyasi Partiler Devlet ve Demokrasi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 59-66.
- Erkal, M. E. (2016). 1938-1980 Dönemi Türkiye'de Sosyal Yapı ve Dinamikleri. *Sosyoloji Konferansları* (s. 157-185). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Erker, Ş. G. (1939). *Ordu Sosyolojisi Yolunda Bir Deneme*. İstanbul: Bürhanneddin Matbaası.
- Ertunç, A. (2004). *Cumhuriyetin Tarihi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1999). Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım. G. Eren (Dü.) içinde, *Osmanlı* (Cilt IV, s. 236-241). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Esengin, K. (1978). *27 Mayıs ve Ordudaki Kısımlar*. Su Yayınları.
- Etzioni-Halevy, E. (1996). Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-Political Elites' Connection in Israel. *Armed Forces and Society*, 22(3), 401-407.
- Feaver, P. (2003). *Armed Servants: Agency, Oversight and Civil - Military Relations*. Harvard University Press(1st Edition).
- Feaver, P. (2003). *Armed Servants: Agency, Oversight and Civil Military Relations*. Cambridge: Harvard University Press .
- Feaver, P. D. (1996). The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control. *Armed Forces and Society*, 23(2), 149-178.
- Foucault, M. (1986). *Cinselliğin Tarihi*. (H. Uğur Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Foucault, M. (2000). The Birth of Social Medicine. J. D. Faubion (Dü.) içinde, *Power* (R. Hurley, Çev.). New York: The New Press.
- Foucault, M. (2003). *Society Must Be Defended*. (D. Macey, Çev.) New York: Picador.
- Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1*. (I. Ergüden, O. Akınhay, & F. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Foucault, M. (2009). The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978,1979. (M. Senellart, Dü.) *Foucault Studies*, 99-130.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. (F. Taylan, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*. (O. Akınbay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Genelkurmay Başkanlığı. (1987). *Türkiye'nin Savunma Politikaları ve Silahlı Kuvvetlerin Yapısı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi. (1964). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* (Cilt III 1. Kısım). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi. (1977). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* (Cilt III 2. Kısım). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi. (1981). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* (Cilt III 3. Kısım). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi. (1982). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* (Cilt III 4. Kısım). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi. (1995). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: İdari ve Lojistik*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Giddens, A. (1990). The Consequences of Modernity. *Polity Press*, Cambridge.
- Goffman, E. (1961). *Asylums, Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmate*. New York: Doubleday.
- Gökçe Ali , F. (2013). Asker-Sivil İlişkilerinde Değişim ve Dönüşüm, Mağduriyetler ve Sonuçlar. E. G. İşbir (Dü.) içinde, *Kamu Yönetiminde Değişim ve Güncel Sorunlar* (s. 213-239). TODAİE- Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Gökçen Sabiha. (1996). *Atatürk'le Bir Ömür*. Altın Kitaplar Yayınevi.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güresin , E. (1960, Temmuz 21). İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 7. *General Sıtkı Ulay İle Görüşme*. Cumhuriyet Gazetesi.
- Gürkan, İ. (1992). Türkiye'de Askerlik Kurumu ve Askerler. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 323-329.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı* (7. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Harkavy, R. E. (1989). *Bases Abroad: The Global Foreign Military Presence*. New York : Oxford University Press. .
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*. Basil Blackwell.
- Hasanoğlu, M., & Aliyev, R. (2016). Türkiye ve Kafkaslarda Siyasi Tarih: Demokrasi, Darbeler ve Muhtıralar. *1. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu* (s. 205-255). Giresun: Giresun Üniversitesi.
- Hobbes, T. (2013). *Leviathan* (11. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Huntington , S. P. (1996). Reforming Civil-Military Relations. L. Diamond , & M. Plattner içinde, *Civil–Military Relations and Democracy*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Huntington, S. P. (2002). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. (M. Turhan, & C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Huntington, S. P. (2006). *Asker ve Devlet: Sivil - Asker İlişkilerinin Kırım ve Siyasası*. (K. U. Kızılaslan, Çev.) Salyangoz Yayınları.
- İçli, G. (2002). Türk Modernleşme Sürecinin Günümüzdeki Yönelimi. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 245-254.
- İlhan , S. (1990). *Atatürk ve Askerlik Düşünce ve Uygulamaları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- İlhan, S. (1987). *Harp Yönetimi ve Atatürk* (Cilt Atatürkçülük Dizisi:5). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- İlhan, S. (1989). Askerliğin Kültürümüzdeki Yeri. *Erdem Dergisi*, 5(14), 349-364.
- İlhan, S. (2003). *Türk Askeri Kültürünün Tarihsel Gelişimi*. İstanbul: Ötügen Yayınevi.
- İnalcık , H. (1959). Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu. *Belleten*, XXIII(92), 575-608.
- İnternet: Ateş, Barış;. (2020, Aralık 6). *1930'lar Türkiye'sinde Askeri Sosyolojiden Bahsetmek*. Kasım 30, 2021 tarihinde Savaş Araştırmaları: <https://savasrastirmalari.com/1930lar-turkiyesinde-askeri-sosyolojiden-bahsetmek/> adresinden alındı
- İnternet: Collins English Dictionary. (2018). Aralık 20, 2020 tarihinde Militarism: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/militarism>. adresinden alındı
- İnternet: Erdem, T. (2019, Temmuz 15). *Türkiye'de Darbe ve Müdahalelerin Kısa Tarihi*. Haziran 16, 2021 tarihinde Stratejik Düşünce Enstitüsü: <https://www.sde.org.tr/tevfik-erdem/genel/turkiyede-darbe-ve-mudahalelerin-kisa-tarihi-kose-yazisi-10443> adresinden alındı
- İnternet: Fowler, G. (1988, Ekim 8). *Prof. Morris Janowitz Dead at 69; Specialized on Military in Society*. Şubat 18, 2021 tarihinde The New York Times: <https://www.nytimes.com/1988/11/08/obituaries/prof-morris-janowitz-dead-at-69-specialized-on-military-in-society.html?auth=login-google1tap&login=google1tap> adresinden alındı
- İnternet: Görmüş, A. (2012, Şubat 1). *Askerî vesayet: Kökeni, gelişimi ve bugünkü boyutları*. Ekim 8, 2021 tarihinde Altüst: <http://www.altust.org/2012/02/askeri-vesayet-kokeni-gelisimi-ve-bugunku-boyutlari/> adresinden alındı
- İnternet: Hacımustafaoğulları, M. (2010, Şubat 24). *Askeri Vesayet, Siyasi Vesayet, Merkezi Vesayet*. Ekim 8, 2021 tarihinde Adeleti Savunanlar Derneği: <https://asder.org.tr/yazarlarimizin-makaleleri/1249-askeri-vesayet,-siyasi-vesayet,-merkezi-vesayet> adresinden alındı
- İnternet: Maigre, M. (2009). *Theories of Civil-Military Relations*. Mart 10, 2021 tarihinde International Centre For Defence and Security: <https://icds.ee/wp->

- content/uploads/2010/06/Civil%20Military%20Theories_Akadeemia_sept%202009_Merle%20Maigre.pdf adresinden alındı
- İnternet: Osmanlıca Türkçe Sözlük. (2021). "*rütub*". Ekim 18, 2021 tarihinde <https://www.luggat.com/> adresinden alındı
- İnternet: T.C. Cumhurbaşkanlığı Hukuk ve Mevzuat Bilgi Sistemi. (2020). *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yönetmeliği* ". Ocak 15, 2021 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5905&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> adresinden alındı
- İnternet: Türk Anayasa Hukuku Sitesi. (1999). *1961 Anayasası*. Mayıs 31, 2021 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: <https://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm> adresinden alındı
- İnternet: Türk Dil Kurumu. (2019). "*askeri vesayet*". Kim 8, 2021 tarihinde Güncel Türkçe Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- İnternet: Türk Dil Kurumu Resmi Sitesi. (2021). *Güncel Türkçe Sözlük*. Şubat 7, 2021 tarihinde "militarizm": <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- İnternet: Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi Resmi Sitesi. (1961, Temmuz 9). *Önceki Anayasalar*. Mayıs 31, 2021 tarihinde <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi> adresinden alındı
- İnternet: Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Resmi Sitesi. (2021, Ocak 15). *Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi*. <https://www.dzkk.tsk.tr/ArsivAskeriTarih/icerik/deniz-kuvvetleri-komutanligi-tarihcesi> adresinden alındı
- İnternet: Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı Resmi Sitesi. (2020, Ekim 05). *Kuruluş Yılları*. Ocak 15, 2021 tarihinde <https://www.hvkk.tsk.tr/Custom/Hvkk/79> adresinden alındı
- İnternet: Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı Resmi Sitesi. (2021). *Kara Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi*. Ocak 15, 2021 tarihinde <http://www.kkk.tsk.tr/tarihce.aspx> adresinden alındı
- İnternet: U.S. Department of Defense. (2020). *DOD Dictionary of Military and Associated Terms*. Aralık 20, 2020 tarihinde <https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf> adresinden alındı
- İnternet: Wikisource. (2021, Mart 2). *27 Mayıs Darbe Bildirisi*. Kasım 29, 2021 tarihinde Wikisource: https://tr.wikisource.org/wiki/27_May%C4%B1s_Darbe_Bildirisi adresinden alındı
- Janowitz, M. (1959). *Sociology And The Military Establishment*. New York: Russell Sage Foundation.
- Janowitz, M. (1960). *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. New York: Free Press.
- Janowitz, M. (1964a). *The New Military; Changing Patterns of Organization*. New York: Russell Sage Foundation.

- Janowitz, M. (1964b). The Military in the Political Development of New Nations. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 20(8), 6-10.
- Janowitz, M. (1965). Armed Forces in Western Europe: Uniformity and Diversity. *Archives Europeennes de Sociologie*, 225-237.
- Janowitz, M. (1966). The Military Establishment: Organization and Disorganization. R. K. Metron , & R. A. Nisbet içinde, *Contemporary Social Problems* (s. 515-552). New York: Harcourt, Brace & World.
- Janowitz, M. (1970). *Political Conflict: Essays in Political*. Chicago: Quadrangle Books.
- Janowitz, M. (1971). Military Organization. W. R. Little, & B. Hills içinde, *Handbook of Military Institutions* (s. 13-51). California: Sage Publications.
- Janowitz, M. (1972). Strategic Dimensions of an All-Volunteer Force. S. S. Sarkesian içinde, *The Military Industrial Complex: A Reassessment* (s. 127-167). California: Sage Publications.
- Janowitz, M. (1973). The Social Demography of the All-Volunteer Armed Force. *Annals of the American Academy of Political Science*(406), 86-93.
- Janowitz, M. (1976). *Social Control of the Welfare State*. Elsevier.
- Janowitz, M. (1977). From Institutional to Occupational: The Need for Conceptual Continuity. *Armed Forces and Society*, 4, 51-54.
- Janowitz, M. (1978). *The Last Half-Century: Societal Change and Politics in America*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Janowitz, M. (1980). *Mobility, Subjective Deprivation and Ethnic Hostility*. Ayer Co Pub.
- Janowitz, M. (1983). *The Reconstruction of Patriotism: Education for Civic Consciousness*. Chicago: University of Chicago Press.
- Janowitz, M., & Bettelheim, B. (1950). Dynamics of Prejudice: A Psychological and Sociological Study of Veterans. *The American Catholic Sociological Review*, 11(1), 51-53.
- Janowitz, M., & Doom, J. V. (1971). *On Military Ideology*. Rotterdam: RotterdamUniversity Press.
- Kahya, A. (2013). Türkiye'de Zorunlu Askerlik Hizmetinin Erkeklerin Sosyalleşme Sürecindeki Etkilerinin İncelenmesi: Ankara Merkez ve Sapanca'da Nitel Bir Çalışma. *Yüksek Lisans Tezi*. T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.
- Kalaycıoğlu, E. (2007). Türkiye’de Politik Rejimin Evrim ve Yasama Sistemi. E. Kalaycıoğlu, & A. Y. Sarıbay (Dü) içinde, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme* (3. b., s. 331-349). İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E., & Sarıbay, A. Y. (1994). Giriş. E. Kalaycıoğlu (Dü.) içinde, *Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Kanadıkırık, H. (2014). Osmanlı Klasik Çağ’ında Patrimonyalizm Gelişmesi Üzerine Bir Siyaset Bilimi Çalışması. *Yüksek Lisans Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Karagöz Yerdelen, B. (2014). *Demokrasi, Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

- Karaosmanoğlu, A. L. (2011). Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden. *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 5-25.
- Karaosmanoğlu, A., & Gökakın, B. Ö. (2010). Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları. *Uluslararası İlişkiler*, 7(27), 29-50.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kasapoğlu, C. (2017). Turkey’s Forward-Basing Posture. *EDAM Foreign Policy and Security Paper Series*.
- Katgı , İ. (2020). Osmanlı Devleti’nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği: Viyana’dan Dönüş ve 1687 İsyanı. *VAKANÜVİS - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 759-814.
- Kayalı, K. (2018). *Ordu ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keegan, J. (1995). *Savaş Sanatı Tarihi*. (F. Doruker, Çev.) Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi.
- Khuri, F. (1981). Modernizing societies in the Middle East. M. Janowitz içinde, *Civil - Military Relations: Regional Perspectives*. London: Sage Publications.
- Kılıç, A. (2020). 27 Mayıs 1960 Darbesine Meşruiyet Kazandırma Çabaları. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4-967.
- Kışlalı, A. T. (1974). Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerinde Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 29(2), 89-105. doi:https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000984
- Kızılaslan, K. U. (2018). Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Alanı Olarak Sivil - Asker İlişkileri. *Akademik Hassasiyetler*, V(10), 1-30.
- Koç, A. (2018). Michel Foucault’nun “Biyopolitika” Kavramının Teorik Çerçevesi. *Ankasam Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 193-218.
- Kohn, R. H. (2017). Askeriyenin Sivil Kontrolü Üzerine Bir Deneme. (B. Kırbas, & Ö. Ç. Yılmaz, Dü) *Liberal Düşünce Dergisi*, 105-115.
- Kongar, E. (2000). *28 Şubat ve Demokrasi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kourvetaris , G. A., & Dobratz , B. A. (1976). The Present State And Development Of Sociology Of The Military. *University Press of Florida*, 4(1), 67-105.
- Köknel , Ö. (1981). *Cumhuriyet Gençliği ve Sorunları*. İstanbul : Başak Matbaası.
- Kumlu, S. (2009). Atatürk Dönemi Sonrası Türkiye Cumhuriyeti’nde Meydana Gelen Darbeler. *Yüksek Lisans Tezi*. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurt, S. (2016). 27 Mayıs Darbesi ve Cumhuriyet Dönemi Darbelerine Olası Etkileri. *1. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu, Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler* (s. 51-72). Giresun : Giresun Üniversitesi.
- Kurtaran, U. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 57-71.
- Kurdaş, M. Ç. (2012). Osmanlıdan Cumhuriyete Modernleşme Sürecine Kısa Bir Bakış. *Hikmet Yurdu*, 5(9), 101-114.
- Lasswell, H. D. (1941). The Garrison State: The Sociology of Military. *American Journal of Sociology*, 46(4), 455-468.
- Lemke , T. (2017). *Biyopolitika*. (U. Özmkas, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Locke, J. (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*. (F. Bakırcı, Çev.) İstanbul: Ebabil Yayınları.
- Lybeck, E. R. (2010). Modernity Modernity, Capitalism, and War, Capitalism, and War: Toward a Sociology of War and a Sociology of War in the War in the. *Master Thesis*. Knoxville: University of Tennessee.
- Mann, M. (1987). The Roots and Contradictions of Modern Militarism. *New Left Review*(162), 35-50.
- Mann, M. (1988). *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*. Oxford and New York: Basil Blackwell.
- Mardin, Ş. (1973). Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics? *Daedalus*, 1(102), 169-190.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler I* (21. b.). (M. E. Türköne, & T. Önder, Dü) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1994). Sociological Studies of Military and Militarism. G. Marshall içinde, *The Concise Oxford Dictionary of Sociology* (s. 330-331). Oxford University Press.
- Marx, K. (2011). *Kapital Sermayenin Üretim Süreci* (Cilt I). (M. Selik, & N. Satlıgan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Meriç, C. (1983). "Batılılaşma", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meşe, O. (2017). *Sivil- Asker İlişkilerinin Demokratikleşmesi*. Ankara: Nobel Kitabevi.
- Metin, A. (2020). Demokrasi ve Cumhuriyet Arasında Ordu. A. Mumyalmaz (Dü.) içinde, *Darbeler Tarihi, Siyaseti, Sosyolojisi* (s. 139-174). Ankara: Orion Yayınları.
- Mill, J. S. (2008). *Özgürlük Üzerine*. (T. Türk, Çev.) İstanbul: Oda Yayıncılık.
- Milli Savunma Bakanlığı. (1999). *Osmanlı'da Ordu Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mosca, G. (1939). *The Ruling Class*. (H. D. Kahn, Çev.) New York and London: McGraw-Hill Book Company.
- Moskos, C., Williams, J. A., & Segal, D. (2000). The Postmodern Military : Armed Forces After the Cold War. *Oxford University Press*.
- Mumyalmaz, A. (2020). Tarihsel, Toplumsal Bir Perspektiften Darbeler ve 15 Temmuz. A. Mumyalmaz (Dü.) içinde, *Darbeler Tarihi, Siyaseti, Sosyolojisi* (s. 3-29). Ankara: Orion Kitabevi.
- Mumyalmaz, A. (2019). Türkiye'nin Demokratikleşme Srecinde Darbe, Ordu ve Vesayet. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*(4), 17-27.
- Murphy, R. (1999). *Ottoman Warfare 1500-1700*. New Jersey: Rutgers.
- Narlı, N. (2000). Civil-military relations in Turkey. *Turkish Studies*, 1(1), 107-127.
- Nielsen, S. C. (2005). Civil - Military Relations Theory and Military Effectiveness. *Public Administration and Management*, 10(2), 61-84.

- Nişancı , E. (2002). Neo-patrimonyalizm ve Türk Siyasal Modernleşmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 123-139.
- Nordlinger, E. (1977). *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Ok, E. (2019). Askeri Üslerin İşlevleri ve Türkiye'nin Denizaşırı Üs Politikaları. *Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Kongresi* (s. 124-140). Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.
- Oranlı, İ. (2012). Biyo-Politikanın Doğuşu ve Foucaultcu Eleştiri. *Cogito*(Michel Foucault Özel Sayı), 7-71.
- Ottin, M., & Camilly, J. (1961). *Comment Peut on Etre Turc*. France: La Palatine.
- Öke, M. K. (2002). *Din-Ordu Gerilimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Öner, Ş. (2001). Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Demokrasi ve Katılım Algılamaları. *ÇYYD*, 10(2), 51-67.
- Örs , B. (1996). *Türkiye’de Askeri Müdahaleler Bir Açıklama Modeli*. İstanbul: Der ki Yayıncılık.
- Örs, B. (2001). Uluslaşma, Orduların Değişen Rolü ve Sivil Kontrol. 7. *Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Özdağ, Ü. (1991). *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu -Siyaset İlişkileri*. Ankara: Gündoğan.
- Özdağ, Ü. (1997). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri: 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Kitabevi.
- Özgen, C. (2019). Türkiye'nin Denizaşırı Askeri Üs Kurma Girişimleri: Tespitler ve Geleceğe Yönelik Öneriler. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(2), 381-408.
- Özmkas, U. (2012). Foucault: İktidardan Biyoiktidara. *Cogito*(Michel Foucault Özel Sayı), 70-71.
- Özmkas, U. (2016). Biyopolitika Kavramına Dair Bir Soruşturma. *Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Perlmutter, A. (1969). The Praetorian State and the Praetorian Anny: Toward a Taxonomy. *Comparative Politics*, 1(April).
- Peters, M. A. (2004). American Conservative Identity Politics: Huntington on Who Are We?. *Policy Futures in Education*, 2(3), 655-657.
- Quellet, E. (2005). *New Directions in Military Sociology*. Whitby, Ontario: de Sitter Publications.
- Rukavishnikov, V. O., & Pugh, M. (2007). Sivil - Asker İlişkileri. G. Caforio içinde, *Askeri Sosyoloji* (Z. Uzun, & H. Bayramlık, Çev., s. 131-150). Ankara: Nobel Yayınları.
- Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih (1918-1994)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sarıgil, Z. (2011). Civil-Military Relations Beyond Dichotomy: With Special Reference to Turkey. *Turkish Studies*, 12(2), 265-278.
- Schiff, R. L. (2009). *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil- Military Relations*. London: Routledge.

- Schroeder, R. (1998). From Weber's Political Sociology to Contemporary Liberal Democracy. R. Schroeder (Dü.) içinde, *Max Weber, Democracy and Modernization*. Palgrave Macmillan.
- Seaton, R. W. (1964). Deterioration of Military Work Groups Under Deprivation Stress. M. Janowitz içinde, *The New Military Changing Patterns of Organization* (s. 225-256). New York: Russell Sage Foundation.
- Segal, D. R. (2007). 21st Century Sociology. C. D. Bryant, & D. L. Peck içinde, *Military Sociology*. California: Sage Publications.
- Serra, N. (2011). *Demokratikleşme Sürecinde Ordu: Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*. (Ş. Tokel, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sevinç, S. (2020). Türkiye’de Yabancı Askeri Kuvvetlerin, Üslerin, Tesislerin Statüsü. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Beykent Üniversitesi .
- Sezer, B. (1979). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Shields, P. M. (2020). Dynamic Intersection of Military and Society. A. Sookermany içinde, *Handbook of Military Sciences* (s. 1-23).
- Siebold, G. L. (2001). Core Issues and Theory in Military Sociology. *Journal of Political and Military Sociology: ProQuest Central*, I(29), 1140-1159.
- Sills, D. L. (1972). International Encyclopedia of The Social Sciences. *The Macmillan Co. & the Free Press*(10).
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. (S. Bayramoğlu, & H. Kendir, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Smith, I. (2007). The Blackwell Encyclopedia of Sociology. G. Ritzer içinde, *Military Sociology* (s. 3040-3043). Malden: Blackwell Publishing.
- Sorenson, D. S. (1998). *Shutting Down the Cold War: The Politics of Military Base Closure*. New York: St. Martin’s Press.
- Söyler, M. (2015). *The Turkish Deep State: State Consolidation, Civil-Military Relations and Democracy*. London, New York: Routledge Publications.
- Spencer, H. (1898). *The Principles of Sociology*. New York: D. Appleton and Company.
- Stavrianakis, A., & Selby, J. (2013). Militarism and International Relations in The Twenty-first Century. A. Stavrianakis, & J. Selby içinde, *Militarism and International Relations: Political Economy, Security, Theory* (s. 3-19). New York: Routledge.
- Stouffer, S. A., Suchman, E. A., Devinney, L. C., Star, S. A., & Williams, R. M. (1949). *The American Soldier: Adjustment during Army Life*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Şafak, A. (2016). Askerler ve Sivil - Asker İlişkileri. *Emek ve Toplum*, 5(13), 144-160.
- Şener, B. (2017). Asker Neden Darbe Yapar? Kurumsallaşmasını Tamamlayamamış Demokrasilerde Sivil - Asker İlişkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 8(31), 67-73.
- Şengöz, M. (2020). Bir Modernleşme Öncülü Olarak Türk Ordusu Kuvvet Yapısı ve Askeri Vesayet Paradigmasının Biliçaltı Müktesebatının Bir Değerlendirmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(11), 126-149.

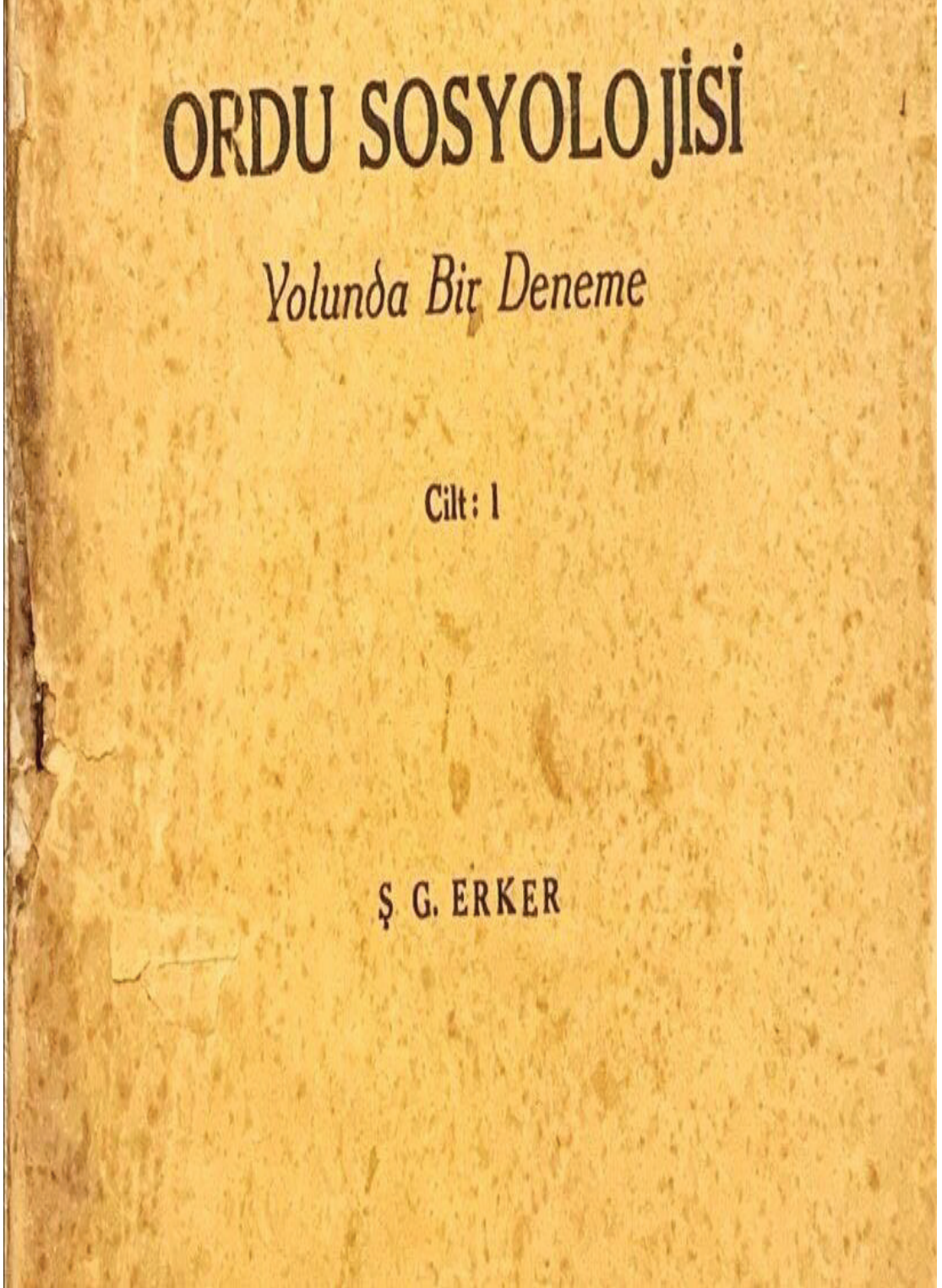
- Şentürk, M. U. (2016). Türkiye’de Medyanın Darbelerle İmtihanı. *1. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu, Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler* (s. 270-282). Giresun: Giresun Üniversitesi.
- Şimşek, M. (2020). Çoğulculuk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 221-240.
- Tanör, B. (2016). *Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- Tatlılıoğlu, K., Gözütok, A., & Uysal , M. (2017). Türkiye’de Askeri Darbelerin Psiko-sosyal, Ekonomik ve Politik Sonuçları Üzerine Genel bir Değerlendirme. *Kocaeli Kartepe Zirvesi Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi Sempozyumu* (s. 277-300). Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- Tekeli, İ. (1999). Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması. S. Bozdoğan, & R. Kasaba içinde, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thee, M. (1977). Militarism and Militarization in Contemporary International Relations. *Bulletin of Peace Proposals*, 8(4), 296-309.
- Tiftikçi, O. (2006). *Osmanlıdan Günümüze Ordunun Evrimi*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Tocqueville, A. D. (1951). *Democracy in America*. Paris: Gallimard.
- Tourain, A. (2011). *Demokrasi Nedir?* (O. Kunal, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Touraine, A. (2004). *Demokrasi Nedir?* (O. Kunal, Çev.) İstanbul: YKY Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1959). *Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Türkiye Gazetesi. (2013, Eylül 23). İşte Okuyanları Şoke Eden 28 Şubat’ın MGK Tutanakları.
- Uluçakar, M. (2018). Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Güvenlik Stratejileri*, 14(28), 187-227.
- Uluçakar, M., & Çağlar, A. (2017). An Analysis of Two Different Models of Civil-Military Relations: The Case of Turkey. *Uluslararası İlişkiler*, 14(55), 41-57.
- Ulusoy, D. M. (2015). Cumhuriyet Öncesi Türk Modernleşmesi. *Sosyoloji Konferansları No:52*, (s. 511-558). İstanbul.
- Ulusoy, S. (2011). Türkiye’de Milli Eğitim Politikaları ve İlköğretim Ders Kitaplarının Örtük İdeolojisi Olarak Militarizm. *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uyar, H. (2020). Türkiye’de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX/Özel Sayı, 77-96.
- Ünal, M. A. (2002). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Vine, D. (2015). *Base Nation: How U.S. Military Bases Abroad Harm America and The World*. New York: Metropolitan Books.

- Wallerstein, I. (2009). Liberalizm ve Demokrasi. *Bildiğimiz Dünyanın Sonu* (s. 100-118). içinde İstanbul: Metis Yayınları.
- Walters, W. (2006). "Border/Control". *European Journal of Social Theory*, 9(2), 187-204.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*. (L. Boyacı, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weiker, W. F. (1967). *1960 Türk ihtilali*. (M. Ergin, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Yelken, R. (2004). Modern Bilimin Eleştirel Dayanakları. *Sosyoloji Dergisi*(12), 223-232.
- Yıldırım , M. (2019). Sivil-Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri. . *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(93), 35-58.
- Yılmaz, E. (2017). Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16(32), 21-64.
- Yücel, H. A. (1998). *Geçtiğimiz Günlerden*. İletişim Yayınları .
- Zürcher , E. J., & Lucassen, J. (2003). Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve. E. J. Zürcher (Dü.) içinde, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)* (M. T. Akad, Çev., 1. b., s. 1-23). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

EKLER

EK-1. Türkiye’de Askeri Sosyoloji alanında yapılan ilk çalışmanın görselleri

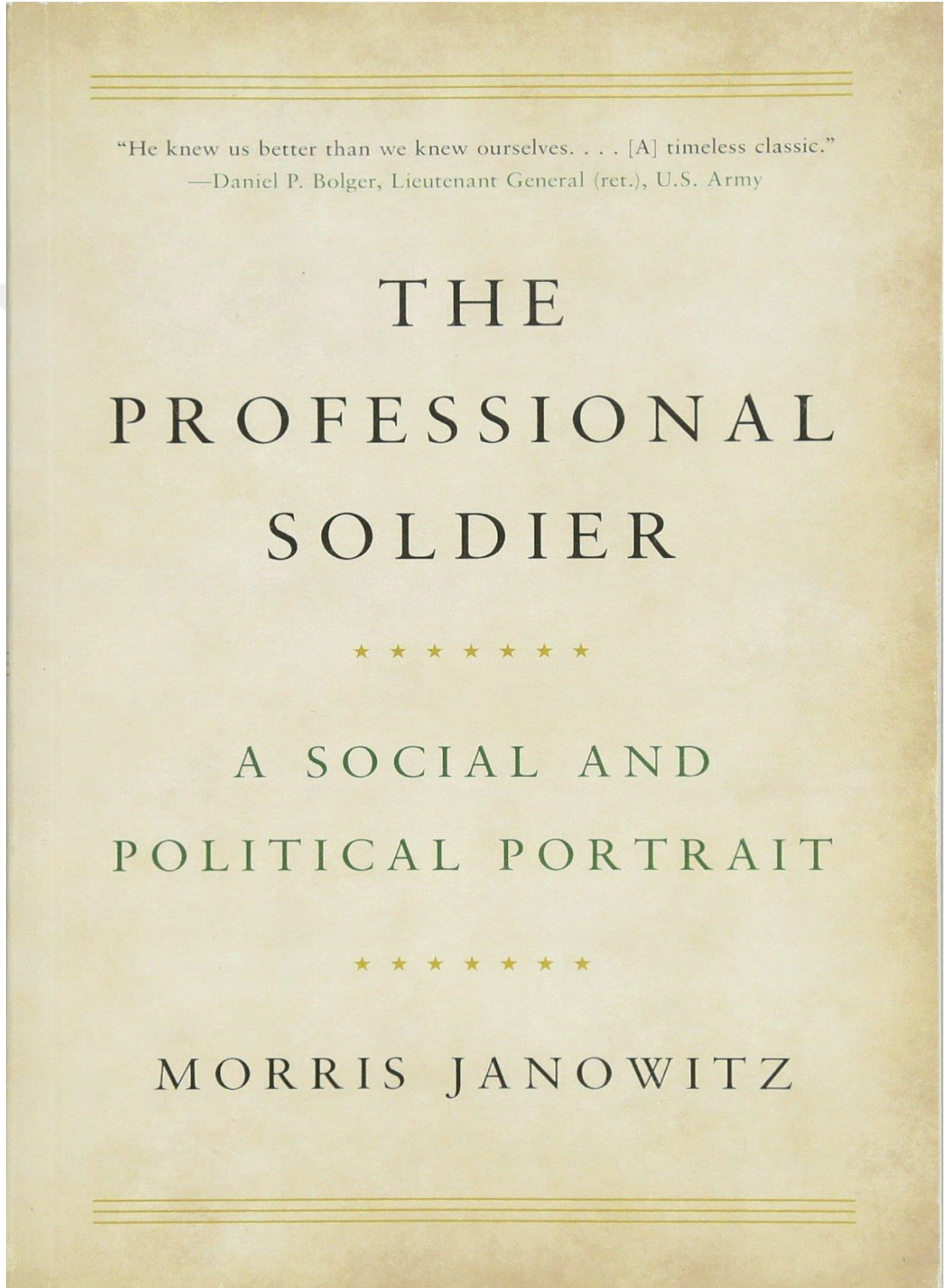
Doğrusu ulusal ordumuz tarihin hafızasında böylece daima eşsiz kalacaktır.

Orduların tarihi ortadadır. Ordu mu harbi inkişaf ettirdi ; yoksa orduların tekâmülünde ana sebep harpler midir ? Bunların ikisi de doğru olabilir. Ancak yirminci asırda ordular, harplere emrivaki fırsatı veremez. Yenilmiş orduların nedametleri bu fikirde toplanır. O halde ordular asrı, medeniyeti ve harbi geçmek üzere bir yürü-yüş yapıyorlar. Yalnız malzeme ve silâh yaratmak yeterli mi ? Kendilerine orijinal bir içtimaiyat da yaratan ordular yürüyüşü kazanacaklardır.

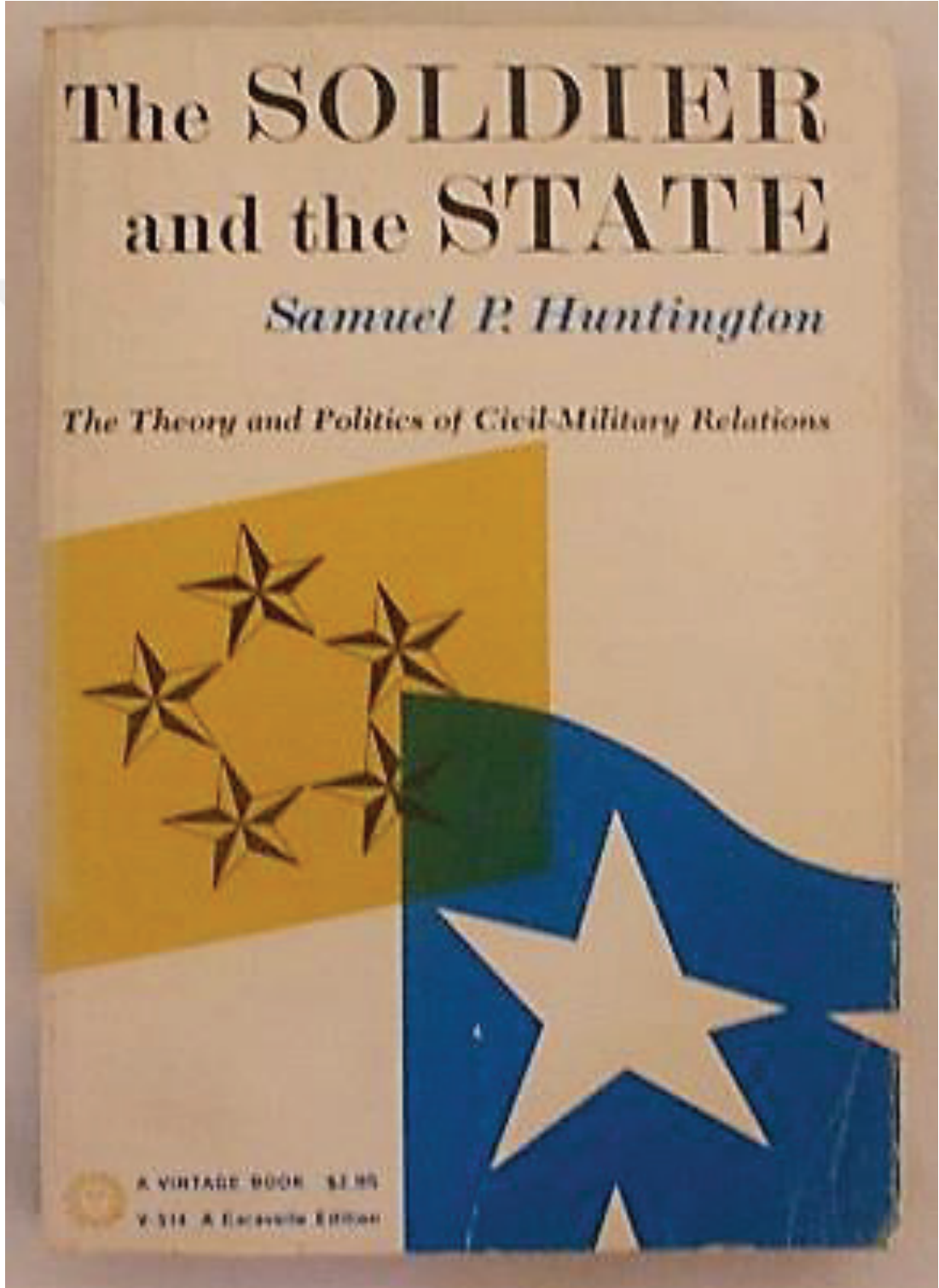
Atatürk ordusu, Cumhuriyet çağında bu anlama yükselmış bulunuyor. Doğrusu ordumuz asırda ve medeniyette daima ulusun önünde yürümüştür. Bundan sonra dünya ölçüsünde hareketlerle daima ilerleyecektir. Fakat kendine öz bir sosyolojisi olan Atatürk ordusunun kanunları nedir, bu nasıl bir yaşayıştır, ve nasıl bir tekâmül çıkışı güdüyor?... İşte bu deneme, şu sorgulara karşılık olabilecek düşünceleri aydınlatmak için yapıldı. Bazan mukayeseci bir usul takip etmekten kaçınılamadı. Ancak ordu sosyal hayatının ilerlemesi ve genişlemesi için en çok gereken bir işe el konmuştur. Ordu sosyolojisi harp okulunda bir ders haline getirildiği gün (ordu evi) nin yaşayışı daha çok parlak olabilir.

Hiç bir ordu ilim ve felsefe hayatına tok gözükmemez. Ordu sosyolojisi yolunda yapılan denemenin bir amacı da bu problemi ortaya koymaktır. Askerlik şüphesiz bir san’attır. Ve bir san’at gibi kendineöz kurallara bağlıdır. Ve gene her san’at gibi kaidelerini ilmin kanunları ile, bir

EK-2. Morris Janowitz'in *The Professional Soldier* adlı eserinin görselleri

EK-3. Huntington'ın *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations* adlı eserinin görselleri

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Koca, Şeyda Nur
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Devam Ediyor
Lisans	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	14.06.2019

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2020	Bitlis Eren Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

1. KOCA, Ş. N. (2021). Fransa’da Türk Diasporası. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 136-158.
2. KOCA, Ş. N. (2021). Covid -19 Salgınının Aile Yapısına Etkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-16.
3. KOCA, Ş. N. (2019). Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Katılım Süreçlerinin Toplumsal Boyutları. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 314-357.

